

SZÉKELYFÖLD 25

Zsidó Ferenc: Egy jubileum margójára	5
A <i>Székelyföld</i> és a magyar irodalom térképe (Daczó Katalin beszélgetése Ferenczes István alapító főszerkesztővel)	7

Szépirodalom

Babiczky Tibor versei	21
Markó Béla versei	23
Tamás Dénes: Születésnapodra	26
Papp Attila versei	28
Borcsa Imola: Start	31
Milbacher Róbert: Sárdi Pista méhei	38
Szabó K. Attila: Meztelen fiúk	45
Farkas Gábor versei	51
Mona Aicha Masri: Lehet tíz és nem nyolc	54
Vári Csaba: Való színű vers	56
Káli István: Langyoska	58
Abafáy-Deák Csillag: Szép kis meglepetés!	71
Bartha György: Kései üzenet	74
Bíró József versei	77
Török Ábel: Szívem fekete madarai	79
Zakariás Cecília: Sson	85

Literata Hungarica

Kukorelly Endre: A hibbantó quodlibet. Kazinczy-ék	89
--	----

Ködoszlás

Haza és szülőföld. Az erdélyiség történeti alakzatai (Szarka László beszélgetése Filep Tamás Gusztávval és K. Lengyel Zsolttal)	104
--	-----

Kelet Népe

Iancu Laura: „A magyar nyelv kiszáradásának oka” és egy bennszülött pap útja Moldvában	128
---	-----

Irrattár

Süli Attila: Pál-Antal Sándor: Csík-, Gyergyó-, Kászonszék 1848–49-ben	147
--	-----

Szemle

Pieldner Judit: Erdélyi magyar irodalom egy év tükrében (<i>Erdélyi Szép Szó</i> 2021)	153
Lőrinczi Dénes: Háromszék dualizmus kori gazdaságtörténete (Nagy Botond: <i>Mercur a keleti végeken....</i> című könyvéről)	161
Fekete J. József: Perifériáról betekintő (Háy János: <i>Mamikám</i> ; Milbacher Róbert: <i>Angyali üdvözetek</i> és <i>Legendahántás</i> című kötetéről)	165
Bíró Béla: Páskándi visszatérése (Cseke Péter: <i>Beckett Erdélybe jön</i> című könyvéről)	175
Előfizetők névsora	181

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Zsidó Ferenc (zsidoferenc@yahoo.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: György Attila (attilius@gmail.com)
Magyarosi Sándor (sandormagyarosi@gmail.com)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
MENEDZSER: Mihály Gergő (gergomihaly80@gmail.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Léstyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Máthé Zsejke (zsejkemathe@gmail.com)
TITKÁRNŐ: Simon Ildikó (ildiko.simon@ymail.com)
KÖNYVELŐ: Nagy Csilla (harmatcsepp.nagy@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSÁK: Lakatos Mihály, Lőrincz György,
Lövétei Lázár László,
Nagy Koppány Zsolt, Tánzos Vilmos,
Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke - Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997-2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Magic Print, Ónfalva
FELELŐS VEZETŐ: Dohotaru Maria

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz., Pf. 149
Telefonszámok: (004)0266-311 775, (004)0266-311 026 (fax), (004)0746-195 413
E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro; honlap: www.sekelyfoldfolyoirat.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: egy évre 84,00 lej
Külföldieknek: egy évre 90,00 lej (6600 Ft / 28 EUR)

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:
Simon Ildikó - Editura Harghita, Pf. 149

Folyószámláink: RO20 TREZ 3512 1G33 5000 XXXX/RO
Editura Harghita, Trezoreria M-Ciuc, Sucursala Harghita
RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR
RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita
SWIFTCOD: RNCBROBU

Zsidó Ferenc

EGY JUBILEUM MARGÓJÁRA

1997 októberében, huszonöt évvel ezelőtt kezdte pályafutását a *Székelyföld* kulturális folyóirat. Kimondva egyszerre soknak és kevésnek is tűnik a huszonöt év. Kevésnek, mert a kulturális lapok piacán még így is a fiatalabbak – bár már „beérkezettek” – közé tartozunk; soknak, mert az elmúlt időszak elég volt arra, hogy beírjuk magunkat a köztudatba, hogy kifelé is tudatosítsuk: a Székelyföldön is van irodalom/kultúra. A folyóiratot már indulásától kezdve a nyitottság jellemezte, így válhatott az Csíkszereda, Hargita megye, a Székelyföld nagykövetévé.

A huszonöt év alatt megszakítás, kihagyás nélkül minden évben megjelent a 12 lapszám, tehát 300 *Székelyföld* jelent meg eddig: lassan egy kisebb könyvtárnyi. Fegyvertényként már ez is elég, hát ha még megpróbáljuk számba venni a sok rendezvényt, könyvbemutatót, kiszállást (beszállást, átszállást...)!

Ha már az idő szubjektív érzete szóba hozódott, az is jelzi, milyen hosszú idő a 25 év, hogy az alapító csapat némiképp átalakult, ezzel együtt a lap arculata úgy változott, hogy hű maradt önmagához. Nyilván, olykor elhangzik, hogy semmi sem olyan, mint a „hőskorban”: nem is lehet, mert nagyot változott a világ körülöttünk, ahhoz, hogy időszerűek lehessünk, reagálnunk kellett ezekre a változásokra.

A *Székelyföld* mindig egyensúlyra törekedett. Ez ugyan olykor azt jelenti, hogy a konzervatívok számára túl szabadelvűek vagyunk, a szabadelvűek számára meg konzervatívok (avagy: a székelyek számára nem elég székelyek, a nem székelyek számára túlságosan azok...), az elit számára köznapiak, a köznapiak számára pedig elitek: ezt a kettősséget tudatosan vállaljuk, és fenntartjuk a jövőben is.

Jómagam két éve vagyok a lap élén: átvettem egy örökséget, amit csupán tovább kell vinni, ami ugyanakkor kötelez is. Az alapító csapat fölépített egy intézményt, mely mondhatni önjáró, de azért egyengetni kell lépteit. Az 1990-es években egyre-másra jelentek meg és tűntek el lapok az erdélyi médiapiacra, munkatársai eltökéltségének köszönhetően a *Székelyföld* azonban nem bizonyult tiszavirág-életűnek (pedig

nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy nehezebb megtartani egy lapot, mint létrehozni). Az azóta eltelt huszonöt év alatt jelentősen átalakultak a médiafogyasztási szokások, s bár a *Székelyföld* stabil előfizetőgárdával rendelkezik, és intézményi struktúrája is megbízható, gondolnunk kell a jövőre, meg kell szólítanunk a holnap olvasóit is.

Az irodalom, a néprajz, a történelem – úgy általában véve a kultúra – szent fölöslegesség, melynek értékét nem lehet pénzben kifejezni, sem hatását fiskális módszerekkel mérni. Mégis ad valami állandóbbat, mint ami a napi rutin – valami fogódzót. Ezért hisszük, hogy a jövőben is lesz létjogosultsága a *Székelyföld*nek. Nem szólít meg és nem is fog megszólítani nagy tömegeket: de a kultúra sosem volt tömegjelenség, inkább a kevesek kiváltsága, így épp e kevesek felől fejt ki társadalmi hatását. A *Székelyföld* nem kíván versenyezni a színes magazinok szenzációival, de a maga szerény eszközeivel igyekszik képet alkotni a kortárs irodalomról, értelmezni, elemezni az erdélyi, székelyföldi társadalmi/kulturális valóság főbb aspektusait, levonva a múltból fakadó tanulságokat, a jelen folyamatait modellezve.

Ehhez kérjük olvasóink támogatását a következő huszonöt évben is!

Ferenczes István Kányádi Sándorral, a '90-es években

A SZÉKELYFÖLD ÉS A MAGYAR IRODALOM TÉRKÉPE

- Daczó Katalin beszélgetése

Ferenczes István alapító főszerkesztővel -

Ferenczes István, Kossuth-díjas költő, író, újságíró kezdeményezésére indult útjára 1997-ben a *Székelyföld* folyóirat, és igazgatófőszerkesztőként ő állt a lap és a Hargita Kiadóhivatal élén 2010-es nyugalomba vonulásáig. A folyóirat alapításáról és küzdelmes éveiről beszélgettünk egy kávé mellett.

- *2015-ben készült Önnel pályakép-interjú a Székelyföld folyóirat számára, én magam is többször készítettem Önnel interjút a munkásságáról, emellett 2018-ban megszületett családregénye, a Veszedelmekről álmodom, amiből nagyon sokat megtudhatunk Önről; ezért úgy gondoltam, hogy ezúttal elsősorban az utolsó huszonöt évet kellene felidézniük, amiről mindenütt kevesebb szó van, de ami nagyon tartalmas, látványos, eredményes két és fél évtized volt Ön számára. Ön is így érzi?*

- Szép korszak volt valóban, rengeteg olyan momentummal, ami segítette az öszülésemet, vagy meg-megnyilaldostatta a szívemet. Így, utólag visszatekintve, tényleg szép volt, de rengeteg vesződséggel járt. Mindjárt a kezdetén szerencsénk volt (így mondom többes számban), hogy 1997-ben olyan elnöke volt Hargita megye tanácsának – egy csodálatos elme, Kolumbán Gábor személyében –, aki amikor felmerült, hogy egy periodikát kellene létrehozni itt Székelyföldön, mert hiátus van ilyen szempontból – ugyanis Székelyföld, különösen 1990 előtt, de később is egy nagy fekete folt volt az erdélyi kulturális közegben –, egyből megértette, és azt mondta: jó, tessék csinálni. Jelentős szerepe volt ugyanakkor Papp Kincses Emesének és megyei tanácsos társainak, akik mondhatni egyöntetűen támogatták a kezdeményezést. 1990 után a közigazgatási törvény lehetővé tette ilyen jellegű intézmények létrehozását, mi pedig Farkas Árpival és Bogdán Lászlóval rengeteget tárgyaltunk a „fekete folt” kérdéséről, megbeszéljük, hogy kellene ide egyfajta kulturális periodika. Meg is számoltuk, hogy a két megyében hány alkotó ember, író, költő, muzeológus, történész, szociológus, antropológus él, és megállapítottuk, hogy jócs-

kán van, aki közlésre érdemes cikket, tanulmányt, verset, novellát írhat, van potenciális alkotógárda. Hozzá kell tennem, hogy a kilencvenes évek elején megkeresett Gelu Păteanu, aki akkor Etéden élt, és felvetette az ötletet, hogy gyűjtsük össze a megyében élő írókat. Össze is gyűjtöttük.

– *Akkor Ön a Hargita Megyei Művelődési Felügyelőség vezetője volt...*

– Igen, ott dolgoztam egy darabig, de nem akartam soha politikai színezetű intézménynek főnöke lenni, úgyhogy nem is húztam ott sokáig. Visszavonultam, inkább szabadúszó lettem, csakhogy rájöttem, hogy itt abból megélni nem lehet. Így néhány hónap után visszakerültem a megyei tanácshoz, Kolumbán Gábor elnöki kabinetjébe, és ő egyből megértette, hogy miről van szó. Azután kezdődött az ötletelés arról, hogy milyen legyen a lap. Őrülnél örültebb ötletek merültek fel: legyen avantgárd, legyen ultramodern... Az első három próbaszám olyan is lett, legalábbis ami a külalakot illeti. Az 1997. október–november–decemberi számok után egyből láttam, hogy nem jó, nem ide való, nem nekünk való, ugyanis Székelyföld konzervatív vidék, nem lehet előrerohanni. A másik vita arról szólt, hogy milyen nevet adjunk a folyóiratnak. Volt egy piros írógépem, azzal írtam a körleveleket

Szerkesztőségi megbeszélés (2002)

Erdélybe a potenciális szerzőknek, hogy indítunk egy folyóiratot, még címe nincs, de anyagokat kérünk. Sokat töprengtem magamban a sok folyóiratcím-javaslat fölött, végül eldöntöttem, hogy *Székelýföld* lesz a címe, és ez szinte egyéni, személyes döntés volt. Ma úgy látom, nagyon jól tettük, hogy ezt a nevet választottuk.

– *Ön mint alapító főszerkesztő, alkotóerejének teljében, rendkívül fiatal szerkesztőgárdát verbuvált. Igaz, a birtokomban lévő első lapszámban nem találtam kolofont, de a harmadik, az 1997. decemberi lapszámban főmunkatársként Farkas Árpád neve, szerkesztőként, a főszerkesztőn kívül, György Attila és Molnár Vilmos, grafikai szerkesztőként Jánosi Antal grafikus neve szerepel. Hogyan is alakult ki a kezdeti csapat?*

– 1992–1993-ban az *Ifi Fórum* nevű ifjúsági lapot is itt szerkesztettük Csíkszeredában, én már akkor együtt dolgoztam Vilmossal és Attilával, de más fiatal szerzőkkel is, tehát ismertem a fiatalokat. 1990 után jött az új raj, az úgynevezett transzközép, ahogyan Sántha Attila nevezte őket. Nagyon szimpatikusak voltak, és arra gondoltam, fontos, hogy kineveljük az utódokat, ugyanakkor a fiatalok jobban is bírják a munkát, ötletesek, felkészültek, idegen nyelveket ismernek, s talán itthon is lehet tartani őket egy állandó munkahellyel... Tehát ezért döntöttem úgy, hogy nem velem egyidőseket, hanem fiatalokat hívok. Az 1997-es évet a szervezésre, a hírvívésre használtuk fel. Négy-öt emberre gondoltunk, mert egy havi periodika megszerkesztéséhez nem is kell több három-négy, maximum öt szerkesztőnél, és úgy képzeltük, hogy nem kell nekünk külön adminisztráció, mert minek egy havi folyóirat adminisztrálásához adminisztrációt szervezni... Így a lap a megyei tanács egy másik intézményének, a Gyergyószárhegyi Alkotóközpontnak az égisze alatt jelent meg az első időszakban. Kezdetben ment is minden simán, aztán egyszer szólt Burus Endre, a Pro-Print Nyomda tulajdonosa, hogy nem nyomják a következő számot, mert az előző három ára nincs kifizetve. A fizetések is késtek, nem maradtak el, de késtek. Rájöttünk, hogy valami baj van. Végül a gordiuszi csomó úgy oldódott meg, hogy – szintén Kolumbán Gábor elnöksége idején – 1999-ben létrehoztuk a Hargita Kiadóhivatalt, amely a *Székelýföld* mellett könyveket és más periodikákat is kiad. Természetesen ez a váltás ismét egy csomó adminisztrációval, újabb megyei tanácsi határozatokkal járt, úgyhogy eléggé idegőrlő időszak volt...

- *De ugyanakkor egy nagyon fontos pillanatnak bizonyult, és az első lépésnek az önállóság felé.*

- Valóban. Megjegyzem, a 2000-ig eltelt idő alatt már felment 800-1000 darabra a példányszám. Kereste és megtalálta a piacon a helyét a *Székelyföld*. Külön hangsúlyt fektettünk az előfizetésekre, mert az volt a legbiztosabb bevétel.

- *Ekkor a szerkesztőség még a megyei tanács épületében székel, ha jól tudom.*

- Valóban a megyei tanács épületében adtak helyet a szerkesztőségnek, de ahányszor kosárfordítás volt, és a választások után új elnök került és új megyei vezetők, annyiszor költöztettek egyik sarokból a másikba.

- *Emlékszem, hogy nemcsak az íróasztalok költöztek, hanem néha a könyvtár is, mert egy szép könyvtára is volt a Székelyföldnek...*

- Ferencz Kornéliáékon, vagyis a Corvina Könyvesházon keresztül keresett meg Módos Gábor, magyarországi újságíró, hogy érdekel-e minket egy nagy könyvtár. Ez azután történt, hogy 1998-ban Fenyő János médiacézárt meggyilkolták és a tulajdonában lévő *Népszava* kiköltözött a régi székházából, a budapesti Rákóczi útról. Ott maradt viszont egy könyvtár, ami a kutyának sem kellett. Mondtuk, hogyne kellene! Azt hittük, hogy a könyvtár, az érték, akkor még a könyvnek volt valamiféle becsülete. Nagy nehezen egy éjszakára engedélyt kaptunk Budapest Polgármesteri Hivatalától, hogy egy nagy kamionnal behajthassunk a Rákóczi útra, és egy éjszaka kihordtuk a könyvtárat, még a polcokat is. Voltunk innen vagy öten, nyakig porosan és feketén. Két napra rá haza is érkezett a rakomány. Kezdetben arról volt szó, hogy a megyei önkormányzat, maga az épület és az intézmény elbírja, hogy legyen egy könyvtára, állandó alkalmazottal. De túlságosan optimisták voltunk, mert ott tengődtek az alagsorban a könyveink, a szerkesztőség használta, de nem lett könyvtár belőle. Néhány év után odaajándékoztuk a környéki könyvtáraknak. Visszatérve a székhelyre: 2009-ben újabb költöztetést helyeztek kilátásba a megyei tanács épületén belül: egy másik sarokba, a negyedik emeletre. Akkor azt mondtam, ez már nem fog menni.

A korábbi években a város akkori vezetői, Csedő Csaba polgármester és Erdei István alpolgármester jelezték, hogy eladják a csíkszeredai fürdőnél lévő hajdani bútorgyári vikendházat, ami valamikor egy vállalati bulihely volt – mert sok olyan kis ingatlanja van az önkormányzatnak, ami csak terhére van. A Székelyföld Alapítvány (amit azért hoztunk létre, mert akkoriban pályázni csak civil szervezetek révén lehetett) leltári értéken megvásárolta ezt az ingatlant. Arra gondoltunk, hogy a magyarországi vendégeinket, a folyóirat barátait, az íróársakat legalább nem kell drága szállodába vinni, és pénzt spórolunk azáltal, ha van egy ilyen vendégházunk. Egy sikeres Illyés Alapítványhoz beadott pályázat jóvoltából sikerült szépen felújítani, és használtuk is gyakran. Sokszor jöttek a *Magyar Naplósok*, a magyarországi testvér folyóiratok szerkesztői, a békéscsabaiak, a gyulaiak... Tehát volt egy ingatlanunk, ami eladható érték volt, és amikor a szerkesztőséget újabb helyváltoztatásra szólították fel, úgy gondoltam, hogy többet nem költözünk, hanem vásárolunk egy saját székhelyet. Két-három hónapig tartó keresgélés után véletlenül találkoztam egy ingatlanüggyökkel. Ő mutatta meg azt a Tudor Vladimirescu utcai házat, ahol ma a szerkesztőség székel. Egy tágas, tisztességesen

Felújítás alatt az új székhely (2009)

megépített ingatlan volt négyáras területtel, de nagyon-nagyon lerobbanva. Eredetileg egy rendőr építtette, még egy ötágú csillag is volt az előtér cementpadlójába beleöntve. A vételár felét kifizette a megyei önkormányzat, az alapítvány eladta a szeredai fürdőnél álló hétvégi házat, így sikerült megvásárolni, felújítani, teljesen új bútorzattal berendezni, új számítógéprendszert vásárolni, székely kaput állítani a porta elé, és 2009-ben beköltöztünk az új székházba. Ez egy jó momentum volt. Én 2010-ben nyugdíjba mentem. Mindeközben persze folytonosan meg kellett vívniunk a magunk harcát. Természetesnek tartottam, hogy megyei alárendeltségű intézmény a kiadóhivatal, és az állampolgárok adóiból működik egy kulturális intézmény, tehát ez nem könyöradomány. Az ilyen jellegű periodikákat mindig egy gazdag mecénás vagy egy közéleti intézmény tartotta fenn, ezeket nem lehet jövedelmezővé tenni. Sajnos szinte minden megyevezetéssel voltak konfliktusaim ezen a téren...

- *Ezeket újból és újból végig kellett játszani...*

- Igen, igen. Ahelyett, hogy verset írtam volna. Sokszor arra gondolok, hogy jobb lett volna csak az alkotásnak élnem, de végül arra a következtetésre jutok, hogy nem, ezt az ügyet is valakinek fel kellett vállalni. Szerencsére, hogy jött ez az új nemzedék, és én mellettük tettem le a voksomat. Igaz, mostanra már szétszivárgott az alapító társaság, de ez szinte törvényszerű volt. Olyan nincs, hogy egy szerkesztőség „holtomiglan” együttműködjön, együtt maradjon.

- *És lehet, ez nem is baj...*

- Nem is baj, persze, kellenek a változások. El is határoztam, amikor nyugdíjba mentem, hogy többet nem szólok bele a szerkesztési kérdésekbe. Azt se mondom el, ha nem tetszik valami, ha nem szeretem mondjuk a lapnak valamelyik példányát, vagy valamelyik írását.

- *Elment nyugdíjba, de a Székelyföld Alapítványnál maradt.*

- *Ott sokáig én voltam az aláíró ember.*

- *Ma már nem?*

- Nem, a tavaly letettem ezt a munkát is. Most már vigyék mások tovább. A Székelyföld Alapítványnak elég szép vagyona van, tehát egyfajta biztos háttérrel jelenthet.

- Jó érzés lehetett így adni át.

- Hát... De úgy látszik, hogy a mi, eredeti demokráciánknak a velejárója, hogy akik „nagy főnökök” lesznek demokratikus és szabad választások és még demokratikusabb kampányok révén, megválasztásuk pillanatától azt hiszik – és így van ez egészen alacsony szintektől szinte az államfőig –, hogy ők a legokosabbak, a legműveltebbek, mindenhez értenek. Ahelyett, hogy szakértőket, tanácsadókat vennének igénybe, mint a normálisabb demokráciákban. Egy idő óta olyan lett ez a menedzser szó, mint az Ali baba negyven rablójában a szezámot kinyitó jelszó. A menedzserek elintézik mindent! Lehet, hogy az eladáshoz, a beszerzéshez és még sok mindenhez értenek, de a szakmai ügyekben nem a menedzserek a hivatottak... Furcsa, hogy jelenleg van menedzsere a kiadónak, de a főszerkesztő még nincs bealkalmazva.

Ferenczes István (2014)

- A könyvkiadásról beszéljünk egy kicsit. Én úgy gondolom, hogy szinte annyira fontos, mint maga a folyóirat, az én könyvespolcomon a Székelyföldök mellett a Székely Könyvtár is ott sorakozik. Rendkívül sok minden jelent meg.

- Amikor létrehoztuk a kiadóhivatalt, akkor minden okiratba belefoglaltuk, hogy a folyóiratok kiadása mellett a könyvkiadás is fontos területe a tevékenységünknek. De amellet, hogy szívesen és szinte örömmel vállaltuk a könyvkiadást szinte a kezdetektől, egyféle kényszer is volt. Mert a saját bevételünknek, mint hajdanán, a szocializmus idején, évről évre nagyobbak kellett lennie. A folyóirat példányszámát pedig előfizetőkkel, szabad eladással meg protokollal együtt sem nagyon lehet 2000 fölé emelni, tehát a folyóirat maga ennél több jövedelmet nem tud hozni, ha „százzal” több előfizető kerül, akkor sem. Ezért kellett a könyvkiadást is felvállalni, mindamellet, hogy szívesen tettük. Kezdetben egyedi könyveket adtunk ki, főleg a gyerekekre gondolva, bevonva a környék grafikusait, képzőművészeit. Kiadtunk egy sikeres gyermekvers-antológiát, majd a *Háry Jánost*, *A helység kalapácsát*, Bajor Andortól *Egy bátor egér viszontagságait...* évi két-három-négy könyvet, amivel a saját bevételt sikerült növelni, még ha nem is értük el az elvárt szintet. Aztán jöttek a jobbnál jobb könyvkiadási ötletek. Közben, 2000-től mi adtuk ki a *Moldvai Magyarság* című folyóiratot is. Rájöttünk, hogy Moldvában még a kétnyelvű folyóiratokat is nehezen olvassák, mert nem értik, nem tudnak magyarul olvasni. Arra gondoltunk, hogy a moldvai magyarság történelméhez kötődő alapvető műveket ki kellene adni két nyelven, magyarul és románul. Így jött létre az első nagyobb könyvkiadói projekt, a *Bibliotheca Moldaviensis*, amiből tíz kötet jelent meg, többek között Bandinus, Zöld Péter, Petrás Incze János, Jerney János írásai. Ezeket az alapműveket többnyire pályázati pénzekből adtuk ki, és iskoláknak, moldvai csángó szervezeteknek ajándékoztuk. Ugyanakkor szabadeladásban is meg lehetett vásárolni őket. A *Székelyföldben*, az erdélyi potenciális akadémikusok számára létrehozott interjú-rovat, az *Academica Transsylvania* legjobb ötven interjút a tizedik évfordulóra kötetben is kiadtuk, amiért elnyertük a Kolozsvári Akadémiai Bizottság díját. Egy időben próbálkoztunk évkönyv kiadásával is, de kettőnél megálltunk, mert nem volt rá kereslet. Nyugdíjazásom előtt, a Góbé termék, a

- Hát igen. Ha azt számoljuk, hogy a két megyében mennyi megyei, községi és városi tanácsos van, akik ugye megválasztott személyek...

- *És mennyi tanító, mennyi tanár, mennyi mérnök...*

- Ezek a személyek azért, hogy tanácsosok, szép pénzeket is kapnak... De fél kézen meg lehet számolni, hogy hány lett előfizető vagy vásárló. A pedagógusokról nem is beszélve...

- *Eredményes, de nem zökkenőmentes pályát futott be 25 év alatt a Székelyföld és a Hargita Kiadóhivatal. Ha jól tudom, annak idején az erdélyi kulturális berkekben nem fogadták egyöntetű örömmel a lapalapítást.*

- Valóban, a kolozsvári meg a vásárhelyi laptársak nem fogadták kitörő lelkesedéssel a Székelyföld elindítását. Mit akartok ti ott a keleti gyepűn? Biztos valami provinciális papírfecni-kiadvány lesz. Ilyen vélemények hangzottak el. Aztán Kántor Lajos, Isten nyugtassa, elismerte, hogy mekkorát tévedett ő is, másokkal együtt, amikor nem hitték, hogy itt, Csíkszeredában lehet az övékével egyenrangú folyóiratot szerkeszteni.

- *Én már nem is tudnám elképzelni a Székelyföldet Székelyföld nélkül.*

- Ugye? Az a baj, hogy az a népesség vagy az a közösség, közönség, aki Székelyföldet olvas, lassan ki fog halni. Még a maguk generációja olvas, de a fiatalok kevésbé. Bár nem lehet tudni... Én hiszek abban, Kukorellyvel mondva, hogy a könyvnek visszajön a rangja, és visszajönnek majd az olvasók. Egyszer nagyon bele fognak unni a kütyükbe.

- *Én hiszek a dokumentumban, hiszek az írásban, az írott és nyomtatott betűben, persze, filmesként a filmben is. Abban, hogy rögzíteni kell, hogy megőrizni kell, hogy az sosincs hiába. Én hiszek abban, és az Ön családragénye is azt bizonyítja, hogy utólag is nagyon sokat jelenthet, ha valmiről van dokumentum... De a laptársakra visszatérve: a Székelyföld szerkesztősége nem ült karba tett kézzel, miután megjelent egy-egy lapszám. Folytonosan lapszám-bemutatókat, író-olvasó találkozókat tartottak, egyrészt Önök is utaztak, vitték a Székelyföld hírét, másrészt hoztak ide olyan alkotókat, akik a Székelyföld nélkül talán meg sem fordultak volna Csíkszeredában.*

- Kezdetől fogva egyértelmű volt, hogy nem elég a lapot megszerkeszteni, kiadni, eladni, hanem kapcsolatokat is kell építeni. És a magyarországi laptestvérek, irodalmi periodikák hál' Istennek, felénk fordultak, hívtak minket is, és mi is hívtuk őket. Annyi magyar író, Magyarországon élő író megfordult itt a Székelyföld jóvoltából, ami nem hiszem, hogy enélkül a folyóirat nélkül megtörtént volna. Bodor Ádám, Esterházy Péter, Temesi Ferenc, Ágh István..., a magyar irodalom színe-java megfordult Csíkszeredában. Minket is sokfelé hívtak, Győrtől elkezdve Zalaegerszegig, Gyulán, Békéscsabán, mindeütt voltunk, legalábbis az én időmben.

- *A Székelyföld belekerült az irodalmi vérkeringésbe. Mondhatjuk ezt?*

- Nem, a Székelyfölddel Csíkszereda felkerült a magyar irodalom térképére. Ezt ezelőtt ötven évvel elképzelni is szinte lehetetlen volt.

- *Mi huszonöt évről beszélgettünk, de ebben a negyedszázadban nem csak a folyóirat létezett, Ferenczes úr is néhány nagyon fontos könyvet tett le az asztalra.*

*A Székelyföld munkaközössége 2020 decemberében
(Borsodi L. László, Antal Margit, Simon Ildikó, Mirk Szidónia-Kata,
Ferencz S. Csilla, Fekete Vince, Bodor Zsolt, Léstyán Csaba, Molnár Vilmos,
Lövetei Lázár László, György Attila, Zsidó Ferenc)*

- A huszonöt év alkotás szempontjából is egy nagyon termékeny korszak volt. Súly alatt a páлма! Minél jobban meg van terhelve az ember, annál jobban tud alkotni. Végül is az éjszakák megmaradnak az alkotó embernek. Én már belenevelődtem abba, hogy éjszaka, alvás nélkül is tudok élni néhány napot, ha valamit meg kell írni. Tényleg egynéhány fontos könyvem megjelent 1990 után, és 2000 után is. Alapjában véve lusta ember vagyok, ez az alaptermészetem, de azért nem hagytam magam. Hiába próbáltam minél távolabbra kerülni az íróasztaltól, előbb-utóbb ott kötöttem ki. Nyaranta szeretek kertészkedni, a gazdálkodó génjeim nyárára mindig rám telepednek, de most már az is fárasztó, nem tudom már művelni. Nos, az ember mindenféle kifogást kitalál, hogy ne üljön le az íróasztalhoz, de előbb-utóbb csak le kell ülni. Voltak hosszú hallgatási periódusaim is, amikor nem alkottam, főleg az 1990 előtti időkben voltak hároméves szárazságok meg aszályok, amikor azt vallottam Székely Jánossal, hogy a vers halott. De aztán megint elkapott a hév, akkor megírtam esetleg egy hosszabb verset. Például a *Rodostót*, ami a második kötetemben jelent meg, s amire a megjelenésekor, az 1970-es években Lászlóffy Aladáron kívül senki nem figyelt fel, s a második dicséretet, visszajelzést Lövetei Lázár Lászlótól kaptam, amikor a Székely Könyvtár sorozatban megjelent kötetemhez válogatta a verseimet.

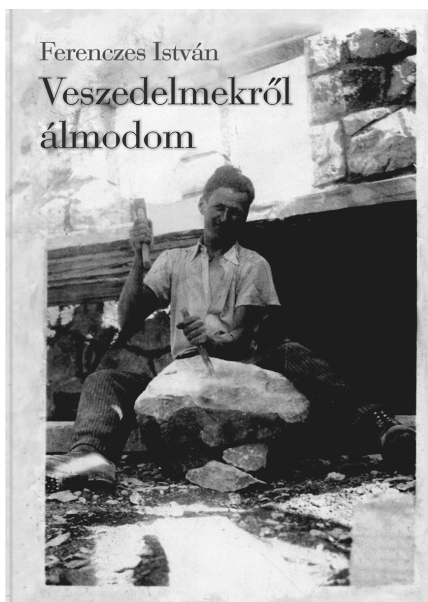
- *Néhány évvel ezelőtt, amikor utoljára Önnel interjút készítettem, mondta, hogy már nem nagyon ír verset. De hogy minden költőben, minden íróban, minden alkotóban él a vágy, hogy A VERSET megírja, A FEST-MÉNYT megfesse, azt az egyetlenegy, a tökéletest... Megszületett?*

- Nem tudom. Akár azt is mondhatnám, hogy a *Rodostó* az én nagy versem, de nem... Miután elmentem nyugdíjba, hogy ne pusztítsam hiábavalóan a kenyeret, úgy döntöttem, hogy megírom a családragényünket, a *Veszedelmekről álmodom*. Lehet, hogy most másképpen írnám meg, de hát belekezdtem, és elment szinte tíz évem. Fontosnak tartottam, hogy hiteles is legyen, ezért számos dokumentumot felhasználtam, így dokumentum-családragénynek nevezem inkább. De ez a prózaírás teljesen kiölte belőlem a versíró. Nem tudok azóta verset írni. Nem is akarok. Ugyancsak prózán forogatom az agyamat. Nem tudom, hogy lesz-e erőm és energiám hozzá, de Zöld Péter életét kellene valahogy megírni. Szerintem Csíkszék történetének ő a legfontosabb

és a legkarizmatikusabb figurája, egy hallatlanul izgalmas ember. Hányszor megszökött a fogságból, a börtönből! És bemenekült Moldvába – kész kalandregény. És amellet megírta a csángókról, a moldvai magyarokról az első újkori tudósítást... Szenzációs és zseniális ember volt. Csak nem tudom, lesz-e hozzá erőm.

– *Úgy látom, fontosnak tartja az emlékállítást, a helyek megjelölését, legyen az a Szalonka patak völgye, amelynek a madéfalvi veszedelemhez kapcsolódó helyszínén emléktúrák szervezését javasolná, vagy egy Fodor Sándor-emléktábla a szerkesztőség székhelyén.*

– Igen, úgy gondolom, hogy ezek egyfajta, az autonómia érdekében tett ötletek és tettek. Apró lépések. Megjelöljük a helyeinket, meg magunkat is, hogy hol a helyünk. Az eljövendőre való figyelés is egyben, üzenet az utódoknak. Mert az az igazság, hogy sokat beszélünk az autonómiáról, de nem teszünk eleget érte. Pedig cselekedni kellene, mindenkinek csak a maga területén valamit. Én úgy gondolom, a *Székelyföld*, maga a folyóirat is egyfajta autonómia tett. Egy kicsi részecskéje volt...

Bogdán László és Molnár Vilmos Kapolcson (2005)

Babicky Tibor
DIONYSOS KULTUSZA

Széjjeltört darabokra szivemben, amit még egybentartani vágytam, a kedv – szilánkos vér kering ereimben. Járkálok, pocakos vén szatir, és a vaksi tükörben szellemalakként tűnik elő figurám; hasam, akár a mindenség: holt gázokkal teli gömb.

Láttál megfordulni az úton,
láttad gyászos lépteimet, már visszafelé,
végekép egyedül. S láttál szentélyed oldalában,
ingatagon, tenyérrel támasztva oszlopod,
égi ruhát viselő emberalatti lény,
csorgó nyállal, nyögve hugyozni.

PINETA DI BARCOLA

Fejem fölött a lombok dongaboltozatával,
szomorúság ül a szívben és sebet virágzik
a száj, nyelvem ahogy forgatja az észnek
szögletes, szép szavait.

MESSIÁS

Józannak tűnt, mint az idegen
földről jött vendégek általában,
és rejtélyes volt, akár a megzavart
vizek. Hátráltunk előle, és
gyűlöltük is mind emiatt. Pedig
nem volt ő tökéletes – dehogysis

volt! Jelleme inkább
szóba se jöjjön! Gyakran lett
indulatos, jelentéktelen ügyek
miatt leginkább. A sorscsapásokat
viszont, melyek mindannyiunk
szerint túlléptek az emberi tűrés

határain, rezzenéstelenül viselte.
Indulatában is ott fészkelt
a béke színtelen madara. Későn
vettük csak észre,
hogy tökéletlensége, akár a világé,
tökéletes volt valójában.

Zsidó Ferenc, Lőrincz György, Fekete Vince, Lovétei Lázár László (2003)

Markó Béla

KIHANGOSÍTOTT SZÍV

Fekszem az ágyon az orvosi rendelőben. Tudtommal nincsen semmi baj, de nemrég átestünk mi is a koronavíruson, és Anna meggyőződött, hogy nem árt elvégeztetni néhány rutinvizsgálatot. Bármennyire is meglepő, most először nézik meg alaposan a szívemet. Fiatal nő a szívgyógyász, lelkesen közvetíti, hogy mit hall, mit lát az ekográffal. Közben Anna ül egy széken, várja, hogy sorra kerüljön ő is. A doktornő hirtelen felerősíti az ekográfit, a szoba megtelik egy egészen hangos és nedves dübörgéssel, mintha valami kő lüktetne, forogna a tovafutó vízben reménytelenül, mert nem tud szabadulni. Még soha nem hallottam így a szívemet. Ahogy értem, minden rendben. Tényleg? Egy életen át ez a mennydörgés? Mint benzinmotorban a lehalkított robbanások? Majd Anna fekszik hanyatt az ágyon, bent maradok, elvégre férj és feleség vagyunk. Jóban, rosszban. De most semmi rossz. Legfeljebb ismét a riadalom, ahogy a doktornő felhangosítja a készüléket, és feldübörög az Anna szíve is, mint egy hatalmas kő a vízesés alatt. Az ő szívét is most hallom először. Pedig már láttuk közösen azt is, hogy készülődik benne a gyermek, aki ma egy fél fejjel magasabb nálam. Mindketten olvastuk a Varázshegyet is persze. Ó, vajon hall-e minket a világ, ahogy irdatlan testébe zárva lüktetünk éjjel-nappal? És tudtuk-e eddig,

hogy miféle munka folyik, miféle zubogás,
hullámozás, örvénylés, nyüzsgés bennünk?
Hogy jók vagy rosszak lehessünk még
sokáig. Hogy minél többször egymásba
vegyülhessen az a két különös dübörgés.

ÖRDÖGI PRAKTIKA

Nem jártam tánciskolába. Akkoriban
a tánciskolák nem voltak szalonképesek.
Lám, a nyelv mégis őrzi, amit legalább
ilyenkor el kellene felejtetni. Nehezen
újul meg a szótár. Régi szavakkal
kifejezni egy új világot? Szalonképes?
Az ötvenes években? De ha lett volna
mégis tánciskola, ahol a kályhától
indulnak a táncosok, mert a lépéseket
csak így lehet pontosan kiszámítani,
én minden bizonnyal ma is a kályhát
keresném mindenütt. Meglehetősen
rossz táncos voltam. Annak idején
a néptáncot sem tudtam rendesen
megtanulni. Kidobtak a táncsoportból.
Emlékszem a szégyenre. Azt hiszem,
kellett volna egy kályha. Talán a vershez
jobban értek, bár ez sem biztos. Valaki
szóvá is tette a múltkor, hogy túlságosan
sokszor emlegetem Istent a verseimben,
néha vele kezdem, és elég gyakran vele
fejezem be. Rosszulesik, de figyelek
a kritikára. Sőt, rögtön próbáltam is
megmagyarázni egy másik versben.
Vagyis tulajdonképpen beismertem,
hogy tényleg ismétlem magamat,
de azzal érveltem, hogy formai kérdés

csupán. Mennyei poétika. Így mondtam. Bár az is lehet, hogy éppen ellenkezőleg, ördögi praktika. Mindenképpen olyan ez, mintha számon kérné valaki, hogy miért írok jambusokban. Vajon nem unta-e Homérosz a hexametereket? Valóban gyakori nálam Isten, pedig legtöbbször nem hiszek benne. Néha talán igen, de az is inkább csak kívánczóság. Ahogy a zsoldár mondja. Attól fogva kezdtem tudatosan kihagyni a versekből. Mert hát, valljuk be, verset írni nemcsak szédület, hanem számítás is. Erre fel én magam fedeztem fel, hogy újabban megjelenik a verseimben a halál. Eltűnt a nagybetűs Isten, a helyébe betolakodott a kisbetűs halál. Ha táncolni akarok, ezek szerint nekem életem végéig kell egy kályha. Most is, amikor ezt a verset írom. Hiszen az életem végét emlegetni ugyanaz, mint a halált vagy Istent szóba hozni. Fogadjátok el, hogy a verseimben mindig van valami, amit én sem érintek meg soha. Talán el is égetne. Nem tartozik hozzám. Isten? Halál? Egyéb? Teljesen mindegy. Úgyis csak arra való, hogy pontosan tudjam, hol végződik a vers, és mikor kell kilépnem a hideg kisvárosi éjszakába.

Tamás Dénes
SZÜLETÉSNAPODRA

Dorkának

Életem derekán üres lyukat
kezdtem érezni magam mellett.
Érkezhet valami, mondtam,
hiszen csak személytelen dolgok
érkezését lehet várni.
Mert arra nem számíhattam,
Te jössz,
hogy világom közepe felrobban,
és én ott fogok állni
egy világegyetemnyi tágulásban.

Mi élünk, s ők nézik.

Mint egy sebet,
tartod nyitva kezdeteink:
egy évedben ott lüktet egy évszázad,
eszmélésedben egy földtörténeti kor,
egy kérdésedben a kopernikuszi fordulat.
S noha látszólag a választ én adom,
kérdezni te tanítasz.

Mi élünk, s ők nézik.

A vérből van a legkevesebb közöttünk.
A legnagyobb közös ismeretlen, ami összeköt,
a valamivé válás kalandja.
Én azonban minden nap Apának kell maradjak.
Miközben Apának lenni minden nap más.
A felelősség tényleg a létezés
mögül érkezik.

Mi élünk, s ők nézik.

Úgy felmutatni a Törvényt,
hogy érezhesd, a Törvény szabad.
Közelséget, szabadságot ad.
Nem ismerem, csak keresem.
Nézd el nekem,
hogy néha csak szolgálni van erőm.

Mi élünk, s ők nézik.

Lehetőséget adtál, hogy kijavítsam múltam tévedéseit.
Hogy újakat kövessék el.
Megtanuljam elviselni,
a függöny mögött nincs semmi,
s úgy szeresselek.
Egyre kevesebb leszek.
Hisz miközben te kinövöd minden ruhád,
én őrzöm, zszugorgatom,
amit te sohase láthattál, születésed.

Mi élünk, s ők nézik.

Lesétálok egyszer a parthoz.
Ahol a tenger hullámai üresre mosnak mindent.
Ahol elfognak a kérdések, a keresések.
Ahol meglátom,
amit mindig látnom kellett volna:
törékeny gyerekek
szüleiket hátukon cipelik.

Papp Attila
(ÁLLATNYELVEN)

ma reggel el akartam mondani a madárnak,
hogy semmilyen körülmények között nem
bántanám (sajnos nem tudok állatnyelven),
tartoztam ennyivel a rigónak, aki naponta
megjelenik a párkányon, és rendületlenül
lesi (az íróasztaltól pont rálátok), hogy
mikor veszem észre végre. a szemérlől
a mocsár jutott eszembe, ahová a szekér
kereke besüppedt, amikor nagyanyám
a második világháborúból menekült,
ötévesen, ezt nem olyan rég mesélte el,
nem sokon múlt, hogy én se legyek.
láttam a rigó szemében, hogy tudja,
de én nem nyitom ki az ablakot, nem
szórok elé kenyérmorzst, helyette
a kukába söpröm, és meggyőződöm
a mintázatok hatalmáról,
mert
egykor apám is így tett, óva intett
a madaraktól, óva a szabadságtól.
nélküle még megtanulhatok
állatnyelven.

(ÉSZREVEHETŐEN ITT)

apa: neved obeliszki emlékmű, emelkedik
előttem, gúla alakú csúcsban végződő kereszt-
metszetű kőoszlop, erről egy cikkben olvastam,
valamiért egyből te jutottál eszembe, hogy
lehetnél százhusz tonnányi vörösgránit,

akkor észrevehetően itt lennél, ehelyett jó ideje építgetlek legbelül, magamban, és ha már egyben látlak, felírlak a jelenleg álló obeliszkek listájára, megörökítem az elhagyás történetét.

(PÁRHUZAMOS MOZDULATOK)

azt álmodom, hogy apám vagyok. nem férek el a bőre alatt, húzom magam után. végignézem a rendszerváltás előtti időket, az élelmiszerboltot, ahova jártak, és később én is megyek, bertiszes parizerért, a nagyanyám tárcájából kinyert aprópénzzel. szeretném hinni, hogy apám már akkor úgy gondolt rám, mint egy mondatra, aminek pont van a végén, nem kérdőjel. és amikor Ceaușescu beszélt, mint minden valamirevaló apa, biztosan azt mondta: csak ilyen fiat ne.

(NEM ELHAGYHATÓ)

ötéves terv a családfakutatás, legvégül majd a nevek mellé felírom a hasonlóságokat, szót ejtek Andorról, akiről egyetlen emlékem (egy történetből ismerem, amit nagyanyám mesélt) a bakancsa, sose láttam, mégis olyan, mintha lábamon viselném, a testvére, üknagyapám indult a keresésére, és az a bakancs, az volt, ami a termőföldből kitüremkedve elárulta, hol esett el.

(A SZUBJEKTUM FELÉ)

nem ezt akartam mondani, amit akartam mondani
az az, hogy emlékeznem kellene valamire, amit
ketten, valahol, hogy melyik kerület, lényegtelen,
valamihez hasonlítottam, hogy a folyékony idő
magával hord mindent, visz, abba hagyhatatlan
sodrással, beszéltem neked városról, országról,
elégikus, álmodozó hangon, árnországbán,
árnylélegzettel, árnyszívvel felmondtam egy
Schiller-verset, és mintha a felhők is lejjebb
ereszkedtek volna, megláttam, mi ez az emlék,
hova tűnt belőlem, és hiába próbálok közelebb
érni a lényeghez, csak a váz maradt meg,
mint a cipőtalpnyomom az apartmanod előtt:
a formája megkötött a betonban, de a cipő
régóta eltűnt. azóta ez a honvágyérzés,
mióta belőled hiányzom.

(HIDEGEBB ÉGÖVI FENYVESEK LAKÓJA)

nincs kalapja, termőteste világos okker,
a te szavaiddal élve: fehér, de megvágva
[vörös, mint a hús.
emlékszel? először volt közös éjszaka
meg felelőtlen szerelem, ami nem válogat,
[és fény a fésületlen vízen.
a mozsárütőgomba különlegessége miatt
maradtunk, tudományos kutatómunkát
[végeztél, ültem a folyóparton.
ez a jelenet azóta is megtörténik, az erdő
visszavár. a fenyők valamivel türelmesebbek,
[de a mozsárütőgomba sehol.

Borcsa Imola

START

Az elején Isti inkább antipatikus volt. Vagyis ez nem teljesen igaz, csak felbosszantott az unottsága meg a figyelmetlensége. Egy túrát vezettem az Omura. Kezdetben a Hegyre fel! Az Egyesületnél az alapemberek közé tartoztam, és az volt az első alkalmaink egyike. A mikrobuszban magyaráztam, tele voltam lelkesedéssel, és látszott, ahogy ettől mindenki felvillanyozódik, közben meg ült ez a borostás srác felbiggyesztett napszemüveggel, pedig a nap sem süttött, és még véletlenül sem fordította felém a fejét, csak bambult ki az ablakon.

A diákok részéről is szerintem a passzivitás a legkiborítóbb, van egy-egy ilyen reménytelen osztályom, akiktől úgy jövök ki, mintha teljesen kiszivattyúzták volna belőlem az életerőt. Régebben az ilyesmi az önbizalmamat is lefarigcsálta, sokat rágódtam, hogy mit csinálok rosszul, de azóta megtanultam ezt a helyén kezelni: ha több módszert végigpróbálok, és semmi sem válik be, egyszerűen elengedem a történetet.

Istiről egyébként nem sokat tudtam, csak mutatták a barátaim valamikor, hogy ő Mágori, aki jól megtollasodott valami villanykerítéses bizniszből, meg, ugye, kicsi a város, hallottam hogy volt valami botrány a cégtársával, de engem a híresztelések nem igazán érdekeltek. Csak ott volt ez az indokolatlan napszemüveg, meg a hullamerev arc, amin semmilyen reakció nem látszott, bármit is mondtam, miközben mindenki más lelkesedett, szóval gyorsan elkönyveltem beképzelt majomnak.

Aztán a felvonóban adta az első „életjelt”, de azzal is feldühített. Voltak páran, akikről kiderült, hogy tériszonyuk van. Nehezen tudtam felfogni, felnőtt emberek hogy lehetnek ilyen megfontolatlanok, minek jönnek túrázni a hegyekbe, ha egyszer nem bírják a magasságot? Szóval nem csordult bennem túl az empátia irántuk, elég ingerülten osztogattam pár gyakorlati tanácsot, de közben frászom volt, hogy mit fogok velük kezdeni a folytatásban. Láttam, hogy Isti ezen jól szórakozik,

feltolta a napszemüvegét és rám vigyorgott, mire felment a cukrom, és ráfordultam, hogy ez nekem egyáltalán nem vicces.

A túra alatt aztán kezdtem picit másképp látni őt, már nem flegmának tűnt, inkább szomorúnak. Végig azt éreztem, hogy nincs egészen jelen. Sem a többi túrázóval nem állt szóba, még a barátaival is alig váltott szót, és a tájat sem érzékelt igazán. Plusz a redők a homlokán. Gondolkoztam, hogy megpróbáljam-e jobban bevonni, de így is annyi mindenre kellett figyeljek, a kilógókra már nem jutott energiám.

Mikor visszaértünk a menedékházhoz, bementünk meginni egy sört, amíg vártunk a felvonóra, de olyan kimerült voltam, annyira fárasztott a zsbongás, hogy muszáj volt kimennem. Akkor láttam meg, hogy egyedül gubbaszt, és antipátia ide vagy oda, azt hiszem, már akkor tetszett, mert úgy éreztem, nem ártana tompítani a frusztrált tanárnéni-benyomást, amit valószínűleg keltettem, úgyhogy odamentem hozzá.

Pár hét múlva rám írt egy másik túra kapcsán, ami végül a rossz idő miatt elmaradt, attól fogva viszont sokat beszélgettünk, aztán elkezdtünk találkozgatni is. Láttam rajta, hogy eléggé szét van csúszva, nem akartam tőle semmi különöset, csak kapóra jött a felbukkanása, mert akkortájt én is el voltam veszve Kata elköltözése miatt.

Nagyon megéreztem a hiányát, pedig nem volt régi barátság, az egyetem alatt lettünk jóban. Egy alkoholmámoros orchidealopás volt az első emlékezetes élményünk, aztán sokat buliztunk közösen, színházba jártunk, fesztiváloztunk. Egyetem után pedig egy időben költöztünk haza, a közös félelmek kovácsoltak igazán össze bennünket, amik ahhoz az időszakhoz kötődtek. Biztattuk egymást, hogy megéri harcolni a középszerűség ellen, hogy a megkeseredettség nem szükségszerű, és ő volt a mentőernyőm, miután szakítottam a vőlegényemmel. De nem találta a helyét itthon, úgyhogy mikor azon a tavaszon állást ajánlottak neki Maroson a tévénél, gondolkodás nélkül mondott igent.

Az elején ezt a hiányt pótolta Isti. Volt köztünk egy fesztelenség első pillanattól, semmi nem igényelt különösebb szervezést, kedvünk támadt valamihez, és máris indultunk. És üdítő volt olyan emberrel szóba állni, aki látta a fantáziát a terveimben. Árpival, a vőlegényemmel, emiatt telt be a pohár: ő azt hitte, támogat, pedig pont a lényegét nem értette.

Még tizenkettedikben jöttünk össze egy összevont osztálykirándulásra, ő cés volt, én meg bés. Mindenki hülyének nézett, hogy minek kötöm le magam egy új kezdet előtt, de én szerelmes voltam, úgyhogy én is hülyének néztem mindenkit, aki próbált jobb belátásra bírni. Ráadásul távkapcsolatnak néztünk elébe, mivel Árpí nem készült egyetemre. A szülei két panziót üzemeltettek, és sulí végeztével beszállt a munkába, az volt a terv, hogy idővel átveszi az irányításukat.

Az egyik a város melletti fürdőtelepen volt, bár túzás ez a megnevezés, a kilencvenes évek végén bezárt a strand, a medencéket benötte a gaz, a hétvégi házakhoz pedig egyre ritkábban jártak ki a tulajdonosok. A másik panzió a városban volt, ami szintén túzó megnevezés. Már mint a panzió. Alig akadt ott alvó vendégük, csak gyors menetekre béreltek szobát szedett-vedett párocskák. Bent folyton gomolygott a cigifüst, a falakat pedig élénk rózsaszínre meszelték a neve miatt. Flamingó. A logón két madár fordult egymással szembe, szívet formált a nyakuk, talán az pecsételte meg a hely sorsát. Egyébként egy bár is tartozott hozzá, egy időben gyakran jártunk oda biliárdozni.

Árpí nagy tervekkel indult, koncepcióváltás, az épületek kipofozása, satöbbi, de ahogy telt az idő, ő idomult a körülményekhez, nem fordítva, magára talált a középszerűségben. Erre voltak jelek már azalatt, míg én egyetemen voltam, csak nem töltöttünk elég időt együtt ahhoz, hogy tisztán lássak, meg a rózsaszín köd is takart, hiába foszladozott már.

Eközben én is változtam, nem gyökeresen, de kinyílt a szemem. Nem azt mondom, hogy az egyetem az egyedüli út az igényességhez, de bennem azért elindított valamit, ráadásul nyaranta hosteleekben önkénteskedtem Nápolyban meg Izlandon, és a sokféle találkozás alakított rajtam. Aztán harmadév végén Árpí egészen váratlanul megkérte a kezem, én pedig meglepetésemben valami igenfélért hebegtem, pedig már akkor voltak kételyeim. Csak azt reméltem, ha elég időt töltünk együtt, talán tudok rajta változtatni.

Hazaköltöztem, és eléggé felrázott az álomvilágból, hogy nap mint nap találkoztam a csökönyösségével. Az elején egy-egy korlátolt véleménynyilvánítása kapcsán próbáltam rávezetni, hogy a világ nem fehér és fekete – ezt persze csakis kettesben, bármilyen közlékeny vagyok, a családi összezárás nálam reflex –, de ezt mindig elütötte azzal, hogy szándékosan, viccnek szánva rátett még egy lapáttal a korábbi kijelen-

tésére, amin aztán neveltünk. De azért ez lassan kikezdte a kapcsolatunkat.

Magamnak is alig akartam beismerni, de kezdtem megvetni őt. Viszont ahányszor felbukkant bennem ez az érzés, jött az önmarcan-golás is, úgy éreztem, hideg vagyok és kegyetlen, és nem értettem, hogyan fordulhat megvetésbe a szeretet, vagy legalábbis hogy fér meg mellette, mert még az sem tűnt el teljesen. Azt hittem, jól titkolom, mi zajlik bennem, de persze nem így volt, egy-egy pillantásból, félmondatból érezni lehetett, és Árpí érezte is. Dühében pedig bántani próbált, de a kicsinyes módszerei miatt még inkább esett a szememben, ettől ő még gyengébbnek érezte magát, és belekerültünk egy örvénybe, egyre rosszabb lett minden. A szemében én lettem a különc hisztérika, aki kinőtte magát külföldön, pedig az ábrándjainak köze nincs a valósághoz, és fikarcnyit sem ért az üzlethez, ő pedig a korlátolt barom lett, aki azt hiszi, ismeri a világ rendjét, pedig sose dugta ki a fejét a vakondtúrásból.

Ez nagyon felerősödött, mikor elkezdtem fontolgatni, hogy utazási irodát alapítsak. Csak jobb híján kezdtem tanítani, idővel megszerettem, de nem a hivatástudat vonzott a pályára, az elején folyton kiutat kerestem az iskolából. Akartam egy utazási irodát szokatlan kínálattal. Kiscsoportos vezetett túrák az Azori- és a Feröer-szigeteken, személyre szabott útvonalak Dél-Franciaországban, ilyesmik jártak a fejemben, meg hogy attól válik valaki hűséges klienssé, ha összehasonlíthatatlan élményeket nyújtasz neki. Árpí viszont folyton azzal jött, hogy a pénz nem ebben van, nyáron Bulgária és Görögország kell, télen meg Bansko és Alpok, minek akarom túlbonyolítani az életemet. Nem értette, hogy ezzel pont a lényeg veszne el.

Azt szerettem, hogy Istínek ezt magyarázni sem kellett, ő is olyasmibe vágott bele annak idején, amivel akkoriban senki sem foglalkozott, aminek esélyt sem adtak mások. Tetszett ez a merészség, és inspirált. Egyébként nem konkrét epizódokat tudok felidézni abból az időszakból, inkább a hangulata él bennem élesen, ahogy kinyíltak az érzékeim, és minden intenzív lett és lebilincselő: az illatok, a színek, a történetek, amiket mesélt.

Emlékszem, iszonyúan hideg nyár volt, július közepéig kellett várni az első meleg napokra, mi esténként mégis kimásztunk a tömbházam tetejére. Addig kulcsom sem volt a feljáróhoz, csak egyszer szóba került

a repülés, hogy milyen más fentről látni a világot, valahogy onnan jött az ötlet, hogy ülünk ki a tetőre. Másnap szereztem kulcsot, aztán mondhatni, az lett a törzshelyünk. Felszerelkeztünk pokrócokkal, sörrel és két összecukható kerti székkal – gyerekkorom óta megvoltak, az alumíniumkeretnek még semmi baja nem volt, de a virágos posztó a varrások mentén már foszladozott, ezért mindig féltem, hogy egyszer a földre ülünk szék helyett –, és ott dideregtünk a szürkületi károgozásban, rendszerint késő éjszakáig maradtunk. Végignéztük, ahogy a városra könyökölő felhők tintaszínűből izzó vörösbe váltanak, majd szürkére, végül pedig feloldódnak a sötétségben.

Közben mindenről beszélgettünk. Vagyis szinte. Érdekes, milyen élesen megmaradt, amit a szerencséről mondott, nem utólag bányásztam elő az emlékek közül. Azt mondta, sokáig úgy érezte, olyan az számára, mint egy tetoválás, sehogya sem tudja lekaparni magáról. És hogy egy félárva szájából ez fura kijelentésnek tűnhet, pedig az is a vakszerencse műve, hogy egyáltalán él. A testvérével mindig verekedtek a hátsó ülésen, folyton csitítani kellett őket, az anyukája nem tudott a vezetésre figyelni, ezért hagyta őt otthon aznap, amikor történt a baleset. Utána pedig a sors mintha kompenzálni próbálta volna a veszteséget, mindig szerencséje volt, bármibe fogott, sikerre vitte, szinte erőfeszítésébe sem került. Az Endrés eset óta viszont elpártolt tőle, apró-cseprő dolgokban is érzi. Ahogy erről beszélt, megint sötét lett a tekintete, mint az elején, pedig akkoriban ez már el-eltűnedezett. Például nehezebben kap parkolóhelyet Maroson, mondta, előfordul, hogy egy fél órát is kering, pedig azelőtt sosem járt így. Erre muszáj volt nevessek, hogy talán csak több az autó, mint régen, mire ő is felkacagott. Aztán megint elkomolyodott, és hozzátette, hogy én vagyok az egyedüli kivétel, nem foghatja fel, mivel érdemelte ki, hogy szóba állok vele. Valószínűleg a hízélgés miatt emlékeztem erre mindig élesen.

Volt egyébként egy játékunk is. Mindkettőnknek a szürkület a kedvenc napszaka, egyszerre kitárulkozó és titokzatos, ahogy kigyúlnak az utcán a fények, és lassan a lakásokban is, de még a sötétítőnk nincsenek behúzva, és egy-egy futó pillanatra be lehet kukkantani mások életébe. A játék az volt, hogy ha együtt voltunk, mikor felgyúltak az utcai lámpák, el kellett mondani magunkról egy apró titkot vagy bizarr részletet, a másik pedig ki kellett találja, hogy amit mondunk,

igaz-e. Nem nagy dolgok voltak ezek, csak hogy például egyszer kisiskolásként nyalókát loptam a sulis boltjából, vagy hogy ő még kamaszként is félt a spontán égéstől, miután a Tudás Fájában olvasott erről egy cikket.

Az egész nyarat betöltötték a tetőn üldögéléseink és csavargásaink, szeptemberben viszont beütött közénk egy hidegfront. Nem voltak előjelei, meg alig volt érzékelhető, akár a körülményekre is lehetett fogni – nekem megkezdődött a sulis, Isti az új cég indításával bajlódott, szóval véget ért mindkettőnk számára a bohémélet –, de éreztem, hogy nemcsak erről van szó. Rövidebben írt, ritkábban találkoztunk, és olyankor sem igazán kereste a tekintetemet. Nem tudtam, mi történik, egy csomó lehetséges magyarázat cikázott a fejemben: talán megérezte, hogy komolyra fordulhat a dolog, és nem akarja, talán feltűnt a színen valaki más, esetleg a Laurás ügy lett ismét aktuális, bár az nem tűnt valószínűnek. Sokat emésztettem magam, viszont mivel nem volt túlságosan feltűnő a változás, úgy éreztem, nem vezetne jóra az egyenes beszéd, csak indokolatlan számonkérésnek hatna vagy paranoiásnak tünnék.

Úgyhogy vártam csendben, hátha eloszlanak a felhők, közben meg pörögtem ezerrel, mint általában, ha nyugtalan voltam, szándékosan túlvállaltam magam, rengeteget szaladtam, repültem, ahányszor csak lehetett, mindent csináltam, csak hogy ne legyen időm gondolkodni. Aztán pár héten belül megint csak észrevétlen minden helyredöccent. Sose kérdeztem meg, mi volt az oka. Akkor nem akartam semmit felpiszkálni, utána pedig már nem volt jelentősége. Arra mindenesetre jó volt az az időszak, hogy rájöjjenek, én mit akarok, és ne hitegessen magam tovább azzal, hogy csak haverkodunk.

Fogalmam sincs már, hol olvastam, hogy a szerelem az az állapot, mikor a legócskább dalszövegek is értelmet nyernek. A karácsonyi zenés szezon engem már így talált, pedig még akkor sem történt köztünk semmi, de már eléggé ott volt a levegőben. Adventi vásár volt a központban. Megegyeztünk, hogy ténfergünk ott egyet, aztán beülünk valahova forralt borozni. Vártam rá, közben a felhők piszmoztak valamit, de inkább csak dara hullott, nem volt ünnepi hangulat, hiába világítottak mindenütt fényfüzerek és hajladoztak fénylő angyalkák a villanypóznákról.

Megérkezett, én pedig szemberöhögtem. Meg volt borotválkozva, és ez rettenetesen viccesnek tűnt, mert addig csak borostásan láttam. Biztos voltam benne, hogy készül valamire, de nem akartam megkönnyíteni a dolgát, gondoltam, hadd teperjen kicsit. Kérdeztem tőle, hogy miért pont télire szerelte le a fűtést, és a borostája hűlt helyére mutattam. Azt hiszem, nem igazán értékelte a humoromat, meg izgult is, köhintett párszor, az a tipikus stresszelős köhögés volt. Azért megkérdeztem tőle, hol hűlt meg, nem akar-e inkább hazamenni? Persze nem akart.

Az első bor után már kezdtem látni rajta a türelmetlenséget, úgyhogy rendeltem még egyet, csak hogy végignézzem, ahogy próbál jó pofát vágni hozzá. Magamat is kínoztam ezzel, de szórakoztató volt látni a tépelődését. Aztán gyalog mentünk haza, félúton el kellett volna válnunk, kíváncsi voltam, mikor lép vagy mivel áll elő, és fontolgattam, hogy húzzam még picit az időt meg az idegeit, de végül mikor felhívott magához filmezni, egyből igent mondtam. Alig léptünk be az ajtón, máris letepert.

Kapolcsi író-olvasó találkozó (2005)

Milbacher Róbert

SÁRDI PISTA MÉHEI¹

Veres szerint igazából akkor szabadultak el az indulatok – vagy az ő erősebb megfogalmazásával élve: a pokol – azon az ősfákkal szegélyezett, isten háta mögötti telepen, amikor egyik napról a másikra elpusztultak Sárdi Pista nagy szakértelemmel befogott és féltve gondozott méhei.

Sárdi Pista, mint már korábban utaltunk rá, kiváló méhész hírében állt, de az új világba való érkezésével egyszeriben lehetetlenné vált hivatásának gyakorlása, ugyanis, bár a költözéskor egy zabszalmából fonott kis, sáros agyaggal körbetapasztott kasban magával hozott egy, a legutóbbi rajzás után befogott anyát, de az nem élte túl az utazást, így legnagyobb bánatára méhcsalád nélkül maradt. Ezzel, vagyis az új méhes alapítására szánt anya pusztulásával, rögtön a megérkezésük utáni napon szembesült, amiben nem csupán személyes tragédiát, hanem mindannyiuk sorsára nézvést rossz előjelet látott. Minden szakértelmével együtt sem tudta elképzelni ugyanis, hogy mi történhetett ez alatt a viszonylag rövid, két- vagy háromnapos – ezt pontosan nem tudjuk megmondani – út alatt az otthon még nagyon is életképesnek tűnő anyával, nem értette, mit csinálhatott rosszul.

Pedig Sárdi Pista biztosan értett a méhekhez, még gyógyítani is tudott velük.

Fiatal kora ellenére – feltételezésünk szerint a húszas évei végén járhatott – már a faluja határán túlra is eljutott a híre, és jöttek is hozzá ízületi fájdalmaktól szenvedő köszvényesek, de egyéb izom- vagy idegi bántalmakkal is felkeresték: idegzsárával, isiással, miegymással. Általában kúraszerűen alkalmazta a méhcsípéseket: először egy arra rendszeresített kupa alá 5-6 méhet zárt, majd a fájó végtagra borította, amelyet értelemszerűen a megriadt méhek összecsimpkedtek. Később ugyanezt megismételte 10, végül akár 20 vagy még több méhvel, attól függően, hogy mennyire volt makacs az orvosolandó baj. Mindezt addig ismételte, míg szerencsés esetben el nem múltak, vagy legalábbis nem

---

1 Részlet a *Keserű víz* című regényből.

enyhültek a páciens eredeti fájdalmai. Igazából nem tudjuk megmondani, hogy miképpen, de a legtöbb esetben – még ha csak ideig-óráig is – kétségtelenül hatásosnak bizonyult az alkalmazott kúra. Lehet persze, hogy csak a csípések nyomán fellépő intenzív fájdalom halványította el az eredendő sajgást, vagy egyszerűen elterelte róla a figyelmet. Az is meglehet, bár erre aztán semmiféle orvosi magyarázat nincs, hogy az irányított és koncentrált méhcsípésekkel mint afféle sajátos vakcinációval a szervezetből kiváltott immunválasz enyhítette a gyulladáshoz vezető tüneteket.

A méhcsípések mellett a legkülönbözőbb mézfajtákat is alkalmazta, főleg felső légúti panaszok vagy tüdőbetegségek kúrálására. Azt állította, hogy a száraz köhögésre a legjobb az akácméz, míg a hurutosra, ami sok köpettel jár, a dohány- vagy hárszméz a leghatásosabb. Még sebfertőtlenítésre is használta a mézet, és csodák csodája, valóban gyorsabban gyógyultak a vágott, szúrt sebek, mindenféle elfertőződés nélkül, azt már csak mi tesszük hozzá, hogy nyilván a méz azóta kimutatott antibakteriális hatásának köszönhetően. A legtitkosabb gyógyító tevékenysége, amit tényleg csak kevesen vettek igénybe már csak kényes és személyes jellege miatt is, a férfibajok kúrálása volt, a nehéz vizelet megkönnyítésétől a termékenységi problémákig, amikkel inkább asszonyok fordultak hozzá pironkodva, mintha csak maguknak kérnének segítséget, pedig nyilvánvaló volt, hogy végső soron a gyermekáldás elmaradása leginkább a férjük férfiasságával, annak zavarával vagy hiányával függ össze, semmint az ő vélelmezett meddőségükkel, amit persze a férfiak sohasem vallottak volna be, és mindent a feleségükre hártottak.

Erre a bajra főleg napraforgómézet szokott ajánlani, amit napi egy-egy evőkanállal kellett bevenni, illetőleg a megfelelő, kezelendő helyre felkenni.

Nem véletlen, hogy fiatal kora ellenére sok mindenkiről tudott olyan kényes információkat is Sárdi Pista, amiket nem szívesen hoztak volna nyilvánosságra az illetők, így aztán nemcsak jelentős hírnévre, de elég nagy informális hatalomra is szert tett a falujában, de kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy majdnem egész Tolna megyében. Viszont a sok kényes titok birtoklása sokak szemében kényelmetlenné tette a Sárdi Pista jelenlétét. Sejtésünk szerint az új világba való kivándorlásának nem utolsósorban valami efféle konfliktus állhatott a háttérben. Erről

nem beszélt senkinek, még a hozzá legközelebb állóknak sem, de azért annyit sejtettek – főleg a vele együtt érkező tolnai telepések –, hogy valami nagyhatalmú vármegyei potentátról tudott meg kényes információkat – mert már az ilyenek is fölkeresték a gyógyító hírében álló Pistát –, ami aztán persona non gratává tette.

(Állítólag a tolnai aljegyző gyermektelen felesége kereste föl végső kétségbeesésében, hogy segítsen rajta. Persze mindezt az ura tudta és beleegyezése nélkül tette, és amikor annak tudomására jutott, hogy miféle szégyen érte, éktelen haragra gerjedt, sokak szerint az asszonyt is csúnyán összeverte. Nyilván féltette politikai reputációját, hiszen, ha kitudódott volna, hogy problémák akadtak a férfiúi erejével, nemcsak rajta röhögött volna mindenki a megyében, de többet meg sem választották volna erre a fontos tisztségre, így aztán mindent megtett, hogy megkeserítse a Sárdi Pista életét. Mindenféle ellenőrzésekkel, különadók kivetésével, a legkülönbözőbb jogcímenek való hatósági zaklatásokkal, perbe fogás fenyegetésével ellehetetlenítette az életét.)

Végül olyan helyzetbe került Pista, hogy nem maradt más választása, mint otthagyni a faluját, és új életet kezdeni az ismeretlenben.

Könnyű hát belátnunk, hogy miután az új világba költözéssel nemcsak befolyását és hírnevét vesztette el, hanem a magával hozott méhkirálynő pusztulásával az új méhes telepítésének reményét is, maga egyszerre vált meglehetősen ingerültté és búskomorrá. Volt, hogy napokig nem szólt senkihez sem, még a feleségének se válaszolt, hiába kérdezgette, hogy mi baja van, máskor pedig mindenbe és mindenkibe belekötött, ha olyanja volt neki. Nem nézett se istent, se embert.

Nem lehetett könnyű kijönni Sárdi Pistával azokban az időkben.

Nem látván más lehetőséget, a pihenőnapokon reggeltől estig járta a környék erdeit vadméhek után kutatva, azzal a már-már eszelős hittel, hogy majd ezeket befogva háziasítja őket, és rövid időn belül újra azzá válik, ami a valódi hivatása: igazi méhésszé. Tudta, hogy a vadméheknek szükségük van vízre, odvas fára és a közelben lévő méhlegelőre, így a nagyobb, vizenyős tisztások környékét járta be Pista elsőként. Rövid idő alatt mindent alárendelt ennek a keresésnek, nem tudott másra gondolni, csak a befogandó méhrajokra. Teste, arca, keze tele volt szúrt, vágott, karcolt sebekkel, ruhája időnként cafatokban lógott róla, amit a sűrű bozótban való bujkálásnak köszönhetett. A többiek

már „méhepüszérnek” csúfolták a háta mögött, ami az ő nyelvükön annyit jelentett, hogy teljesen megszállottjává vált a méhek utáni kajtatásnak.

A módszere az volt, hogy egy otthonról magával hozott, erre a célra speciálisan kiképzett ökörtülköt belülről bekent jó hazai mézzel, hogy odacsalogasson néhány kóbor méhet, amelyeket aztán fogságba ejtett, majd egyesével kieresztette őket, hiszen egy-egy méh repülését csak ideig-óráig tudta követni árkon-bokron át, mielőtt szem elől tévesztette volna, viszont amint eltűnt az állat, kiengedte a következőt is, amely szintén a lakhelyéül szolgáló odú felé repült, és így tovább, míg meg nem találta azt a többnyire tölgy-, ritkábban hársfát, amelynek az odvas törzsében vert tanyát az egész raj.

Mindig egyedül járt, mondhatni lopva, titokban osont ki a házából még pirkadat előtt, hogy ne lássa senki, mert egy idő után szégyellni kezdte szenvedélyét a többiek előtt, főleg miután már maga is érezte, nem tud rajta többé úrrá lenni.

Ha végre talált egy-egy méhekkal teli odút, végigkopogtatta, hogy megállapítsa, milyen méretű, és van-e benne méz. Ha tele volt, tompa hangot adott, ha kongott, értelemszerűen nem volt benne semmi. Ilyenkor – ha sürgősen szüksége volt a mézre, akár a gyógyítás, akár csak saját szükséglete, akár a közösségben elfoglalt státusának megerősítése céljából, vagy ha attól tartott, hogy az odút más, jelen esetben a lícsányok vagy éppen a félkegyelmű Takács gyerek is megtalálja – hozzákészült a méhcsalád lefojtásához. Főleg füstöléssel dolgozott, ha tehette, igyekezett nem elpusztítani a családot, szemben a barbár lícsányokkal, akik kiégett fákat, tömegével elpusztított apró jószágot hagytak maguk mögött, csak elkábítani, ártalmatlanná tenni igyekezett az állatokat, hogy a lép kimetszését különösebb sérülés nélkül tudja vinni.

Amikor úgy látta, hogy elegendő vadmézet gyűjtött, nekilátott egy-egy család befogásához.

Az odú röpnylását agyagból gyúrt tapasztással leszűkítette, majd alá egy új lyukat fúrt, amelyen keresztül taplót égetve füstöt fújt az odúba, hogy részben elkábítsa a rajt, részben pedig menekülésre készítse a királynőt, hogy végül a leszűkített röpnylás elé rögzített fonott kasha kerüljön át, és vele az egész családot fogságba ejtse. A kast előtte mézes vízzel lemosta, és mi tagadás, le is vizelte, mert úgy tartották

méhész körökben, hogy a vizelet szaga erősen vonzza a méheket. Mindezek után egy bottal ütemesen ütögetni kezdte az odú alját, hogy ezzel kizavarja a méheket.

Már többkasnyi családot gyűjtött, de egyik sem maradt meg nála, hosszabb-rövidebb idő múltán mindegyik megszökött tőle, és akkor Sárdi Pista azt érezte, hogy az isten megharagudott rá kevélysége okán, és elfordította tőle az orcáját, amiért a gyógyító tevékenységével az ő szándékait próbálta keresztelni.

Aztán két-három elszökött raj után Pista taktikát váltott, és azt találta ki, hogy nem veri ki az odúból a vadméheket, hanem az odúval együtt telepíti haza a családot, így nem kell nekik elhagyniuk eredeti lakhelyüket, vagyis nem is lesz okuk visszaszökni oda. Ez be is vált. Amikor az erdön rábukkant egy élénken zümmögő és a kopogtatás nyomán kideríthetően bőven mézelő vadméhrajra, hajnalban, amikor még nem repültek ki, agyaggal betapasztotta a röpnnyílásukat, majd a fa döntéséhez láttak társaival, de úgy, hogy jóval az odú alatt és fölött elfűrészelték kétemberes fűrészükkel a törzset, majd a méhekkel teli odvas fát az udvarába szállította, és csak miután biztonságba helyezve fölállította a körülbelül méter magas, üreges farönköt, és a biztonság kedvéért, a csapadék elleni védelemként, deszkával fedte a tetejét a reménybeli méhes közepén, engedte ki a méheket belőle, akik aztán mintha nem is vettek volna észre semmit az átköltöztetésből, elfogadták új otthonukat.

Sárdi Pista nagyon büszke volt rá, hogy annyi vesződség és kudarc után végre sikerült háziasítania a méheket, amitől nemcsak azt várta, hogy mézzel, viasszal láthatja el a falut, hanem azt is, hogy újra visszaszerezheti azt a megbecsülést és rangot, amit a kivándorlással kénytelen volt odahaza hagyni. Ennek fényében tudjuk csak igazán megérteni azt a kétségbeesésbe hajló csalódást, amit az apró élettelen tetemek láttán érezhetett azon a reggelen, amikor egyetlen éjszaka alatt a méhei mind elpusztultak.

Pedig annyi kudarc után ez a befogott család már második évben mézelt, sőt már a szaporítását is tervbe vette Pista. Így aztán tényleg nem értette, hogy kinek és mit vétett, ha csak valóban nem a Takács gyerek átkozta meg, akinek tudomására jutott, hogy Sárdi Pista súgta be a presbitereknek, hogy miket tanít. Majd a kis cigány kurváján keresztül foganatosította átkát, ugyanis több asszony is váltig állította,

hogy látták a Sárdi Pista méhese körül ólalkodni Anicát, miközben valamit motyogott maga elé némán – csak az ajkai mozgását lehetett látni, mintha csak valami eszelős lenne. Márpedig azt minden méhésztudja, hogy még rendes asszonynak sincs semmi keresnivalója a méhek közelében, mert ha esetleg vérzése van, a tisztátalan vér szaga megzavarhatja őket, és vagy rátámadnak az óvatlan nőre, vagy örökre elhagyják a kast a megvadult, összezavarodott állatok. (Pista ismert egy tolnai méhészt, az öreg Garbaricsot, aki a végrendeletében külön kikötésként megtiltotta, hogy a felesége az ő halála után belépjen a méhesbe. Azt írta, inkább hagyja visszavadulni a méheket, minthogy a tisztátalansága miatt elpusztuljanak. Persze minthogy az asszony betartotta az ura utolsó kívánságát, és senki sem pótolta a pörgetéssel kinyert mézet, télen az összes méh éhen halt a kaptárokbán.) Hát akkor miféle károkat okozhat egy ilyen boszorkányság hírébe keveredett cigánylány, arról nem is beszélve, hogy a cigányok már önmagukban is komoly veszélyt jelentettek a méhekre füstös, orrfacsaró szaguk okán is, amit a Pista emlékei szerint rendre arra is használtak ott, Tolna megyében, hogy mivel a méhek nem bírják ezt a szagot, és kissé elkábulnak tőle, szinte akadálytalanul és legfőképpen sértetlenül fosztatták ki a kasokat és kaptárokat.

Egészen a méhei elpusztulásáig Sárdi Pista – a Takács gyerekekkel szembeni gyűlölete ellenére – nem adott hitelt azoknak a pletykáknak, amik szerint Anica képes lenne bármiféle rontást hozó praktikákra, mert mégiscsak józan embernek tartotta önmagát, és tisztában volt vele, hogy boszorkányok márpedig nincsenek, de most, hogy végképp kifogyott mindennemű racionális magyarázatból, tehetetlen és dühödtté válásában maga is hinni akarta, amiket arról a lányról suttoztak.

Akkor és ott, az ezernyi rovar tetem között Sárdi Pista szörnyű bosszút fogadott, amiben nemcsak a méhei, de az elveszett barátai feletti bánat is jócskán ott munkált, és aminek az eszelős tervezése lekötötte szinte minden idejét az elkövetkező hetekben.

Demeter M. Attila és Láng Gusztáv, a 2005-ös díjátadón

*Kemény István, Orbók Ilona, Ferenczes István,
Farkas Árpád, Orbán János Dénes a 2006-os díjátadó előtt*

Szabó K. Attila

MEZTELEN FIÚK

A Nap felől jöttek, öten vagy heten voltak, nem lehetett meghatározni a számukat, nem hagyták, csak mint az őrütek, zabálták az eget. A testük forró volt az izmok feszüléseitől, a szárnyak csúcsai már-már egymást is verték, de mégsem értek össze, hangot sem adtak. Amíg ők irányítottak, egy pillanatra sem hagytak ki a kényszerből.

Mindent külön csináltak, eltávolodtak egymástól, a kósza kis felhők testébe bújtak, zuhantak, emelkedtek, sőt megfordultak, ellen a csoportnak, és leginkább akkor, mikor a meleg áramlat ellenük dolgozott. Saját testükön törték meg a légkör erőit, s mintha ordítának, csőrüket szétfeszítve repültek. De zuhanjanak a föld felé, zabálják fel nyitott csőrükkel a szelet, és az egyre sűrűbbe fúródva szakadjanak ki a laza szövetű csoportból, vagy a felhőkből kibújva, maguk után húzva azok maradványait, emelkedjenek a ritkább nyomás felé, hogy érezzék, mindjárt a saját anyaguk tölti ki a teret, vagy tegyenek bármit, egy bizonyos távolság után mindig abbahagyják.

Visszatérnek oda, ahonnan kiszakadtak. És támadnak. Társaikkal repülnek szembe, egymásra néznek, céloznak, s látják a szemük előtt, hogy felbontják a másik testét. Hangot nem adnak ki, a levegőben soha semmit, csak a testük, ahogy vágja a levegőt, az ad hangot. Az utolsó métereken lándzsafomára hegyesítik magukat, és hagyják, hogy az a sebesség, a becsapódás vágja elragadja őket.

Egy pillanatra elsötétül minden, és mikor a csőrök a másik húsába döfnének, szárnyaik zárttságába, a tollaikba levegő furakszik, és szétveti őket. Nem ütköznek. Még a tolluk hegye sem ér össze.

Ahogy fokozatosan nyerik vissza uralmukat, az eredeti irányba kezdenek haladni, egymástól távol repülve. Ezután viszonylag békés a repülés, nem néznek egymásra, de tudják, hányan vannak, hányan hiányoznak, és várnak arra a hiányzóra, hogy erőszakkal beékelődjön ebbe a laza láncba.

A mocsár fölött már nem volt tiszta az ég, a felhőréteg fokozatosan tompította a kéket. A Napnak hatalmas volt a korongja, de a fehértől tompa maradt a fénye. A felhő pedig úgy tűnt, zuhan. Szabad szemmel felfoghatatlanul, akkor az érzet a bizsergető vakulásban folyik szét, de hosszúakat pillantva, elviselhetetlenül hosszúakat, vagy még inkább a szándékos félrenézés miatt – csak a véletlen rándítja úgy a nyakat, hogy a tekintet néha súrolja ezt a mind nagyobb terjedést – az egyre fogyatkozó fény pillanatnyi betörései úgy mutatják a párolgás, a ködképződés és az egyre táguló felhőtömeg összefüggő mozgásait, mintha az zuhanás lenne, olyan zuhanás, ami, akár egy burjánzó szilárd test, magába zár.

De most ez a folyamat még nem ment végbe, hanem egy iszaptenger fölött lebeg. Kisfiúk úsznak ebben a híg és sekély iszapban. Ameddig a szem ellát, csak gyér és alacsony nádmező. Viszont a hátuk mögött, amerre nem néznek, már megjelenik egy-egy vaskos fa, aminek gyökere mélyen benyúl a mocsár alsó bőrrétege alá, és a fák egyre sűrűbben töltik meg a teret, megkötik a talajt és elrejtik. Ott nem tudni, hogy a takarás alatt milyen a föld, hogy lucskos és magába foglal, vagy kemény és nekifeszül a talpnak. Ahogy a derékig érő iszapban ugrálnak és játszanak, néha rálépnek egy elhalt vagy még élő gyökérnyúlványra. Ilyenkor a mosoly megfagy az arcukon egy levegővételig, míg tovább teszük talpukat, utána mintha semmi sem történt volna, újra visítanak.

Távol állnak egymástól, testük sötét a híg és a rászáradt sártól, a hajuk fekete, általában rövid, egy-egynek viszont már a tarkóját fedi, vagy egészen lenyúl a hát közepéig. Játszanak és visítanak, de senki nem hallja őket, semmi, ami mozog, csak a zuhanó felhőtömeg. Képesek kiadni az összes létező madárhangot, még akkor is, ha a hang létezéséről sem tudnak.

Ahogy visítanak, és egyre lennebb süllyed a köd, a hang befurakodik abba, és labirintusszerű csatornáin tovább halad, néha váratlanul ér vissza hozzájuk. Nem veszik észre, hogy a saját hangjuk, megrémülnek, közösen kezdenek haladni, de nagyon lassan, úgy, hogy közben egymáshoz is közelednek. Majd ahogy a némaságban fokozatosan megnyugszanak, megfeledkeznek a rájuk zuhant hangról, és a felejtés zárlataként újra ordítanak, s játszanak, szinte támadnak, hanggal vagy

sárral. Emberi hangon nem szólalnak meg, de véletlen hasonlóság történhet, a rendszert nem ismerik.

Sárgolyókat dobnak, kővel csak néha, véletlenül hajítanak, a szilárd testeket nem szeretik. Egymáséit olyannyira nem, hogy szét is tépnék, de abban a pillanatban még a saját tagjaikat is kényszerzubbonyként érzik.

Egyre mélyebbre zuhan a köd. Talán ettől a közeledéstől lett annyira furcsa, hogy volt közöttük egy üres hely. Nem néztek körbe, de egyszerre kezdtek a fák felé haladni, közben a távolság lassan csökkent közöttük. Egy közülük, akinek a sártól megcsomósodott hosszú haja a lapockájáig ért, annál a bizonyos távolságnál, határnál, nem fordult vissza. A fák közé tartott.

Hatalmas volt mögöttük a Nap korongja, azt a néhány apróbb felhőkezdeményt az előbb testükkel felemésztették, de amerre haladtak, nagyobb mértékben kezdtek gyülekezni, és a távollévők is visszatorolódtak a láncba. A felhőréteggel együtt ereszkedni kezdtek, berepültek a zuhanó tömeg alá, amely egyre lennebb kényszerítette őket. Érezték, hogy túl sűrű a közeg, hogy nem tudnak kiszabadulni belőle. Már bőven a láthatárukon belül kerültek a fák, de nem lassítottak. Az iszaptenger felszínét kémlelték, hogy történik-e valami mozdulat. Egy ellenállhatatlan készítés kezdte átvenni az irányítást bennük. Maga az érzet olyan volt, mintha kiürülnének saját testükön kívülre.

Későn fogták fel a szilárd törzsek hirtelen közelségét.

Ahogy kezdték visszanyerni eszméletüket, a táguló üresség érzete már nem volt jelen. Már nem voltak éhesek. A sötétségből még kivillantak részletek fákról, iszapról, emberi hangokról meg sziklákról, tükröződésekről és vajatokról. De ezek csak mint kimerevített és rohamos gyorsasággal homályosuló képek jelentek meg nekik.

Látták, ahogy a zuhanó felhőből ők is zuhanva kiszabadulnak. De a szemük elé táruló térben egy hatalmas fa emelkedett ki, aminek fémből volt a teste, és nem volt koronája, körülötte kövezett és vékony csíkokban füves vidék. Majd ebbe a képbe beszűrődött az erdő és az előtte elterülő iszap és nád. Mintha két különböző tér mosódott volna össze bennük.

Aztán hatalmas vöröses tetejű sziklákat láttak a füves vidéken. Hasonlóak voltak egymáshoz, majdhogynem egyformák. A tetejük egy éles gerincben emelkedett ki, és meredeken lejtett a két oldala, ahol pedig ez a meredek, vörös és rétegzett anyag a függőleges, simább falú barnába vagy szürkébe váltott, egy vékony, fémes, az ég felé nyitott félkör alakú sáv jelent meg, ami mintha megkötötte volna az egész sziklát. A függőleges oldalak közül néhánynak üregei voltak, de a legtöbbnek tükröződő foltjai, amelyek egymástól egyforma távolságra helyezkedtek el, és méretük is ugyanakkora volt. Azok a tömbök szabályos tereket hagytak maguk között, nyílegyenes hézagok vezettek, ahonnan fémes oszlopok és fák is kiemelkedtek. Ezekben a csapásokban és az üregekben aprónak tűnő testek mozdultak. De újra és újra megtörte ezeket a képeket, mindegyiküknek külön-külön, hogy minde-nünnen nád nő ki, sűrűn eláraszt mindent, hogy egyre sötétebb lesz, és ebben a sötétben a megcsillanó víz fölé egyre sűrűbb fás tömeg emelkedik.

Leereszkedtek a szabályos téglateszterű, sima kéreggel borított sziklák közé. Olyan helyet kerestek, ahol kevés a mozdulat – lennebb érve látták, hogy sokan vannak és nagyok a lények, de azt is, hogy mindannyian behúzódnak a sziklák üregeibe.

Először a sziklák tetején állapodtak meg. A vörös után, a vékony, ég felé nyitott fémszerűbe kapaszkodtak. Mellettük vízbe zuhant a víz, gyors volt a hangja, és elnyomta a többi zajt. A fejüket kapkodták, nem tudták, honnan jön a veszély. Még nem volt este. Egymástól egyenlő távolságokra fények gyúltak ki a sziklák között. Ahogy maguk mellé néztek, a vékony medrű vízben, az egymásba gabalyodó, rövid életű, körkörös hullámok között torz arcokat láttak – talán azt hitték, a fém alól néz fel rájuk valami, aminek keskeny és sötét a feje, olyan, mint egy kígyóé. Már nem csak a táguló ürességet érezték, hanem azt is, hogy a testük egyre nehezebb.

Lent megláttak egy mozgó alakot. Fesztelen volt a tartása, zsírosnak tűnt. Egy szűk vajatba ment be a kétlábú. Négyen a földre szálltak.

Ott lent megálltak meztelen lábaikon, mellettük tollhalom. Egy kistestű ijedten bólogatott – míg egy másik azt ismételtette: papillonhüpeion, papillonhüpeion –, majd leereszkedett a vajatba. A másik három a szélén várt. A célra nem emlékeztek, csak egymás arcát próbálták elkerülni, a szemeket és a nyitott, nyáladzó szájukat.

Valami furcsa, öblös és folyamatos hangsor szabadult ki a vájatóból, majd a papillonhüpeion, papillonhüpeion, izgatottan és sűrűn egymás utána. A fentiekből kettő éles, majd elcsukló hangokat adott ki, és nyúlni kezdtek a tagjaik.

Több kép már nem volt, csak a köd felé repülő madarak, és a felszínen, az iszapba merülve, a madárhangon visító fiúk, ahogy egymáshoz és a fákhöz közelednek.

Már néhány fa mellett elhaladtak, még a gyökereikre is ráléptek, de nem fordultak meg, emiatt nem. De egy pontban, ahol a híg iszap a combjuk közepéig ért, és egyikük lába valami puha s az akadástól mozduló testbe botlott, megálltak. Taposni kezdték az iszapot, mire a sáros léből kiemelkedett egy tetem. Egy felnőtt nő teste, amelyből csíkokban hiányzott a hús. A csíkok között mindenhol ugyanannyi volt a távolság, s ebbe a sávba estek bele az emlékek is. A szemei hiányoztak. A hulla még nem indult puffadásnak. A hús alól néhány helyen kivillant a csont. Pontszerűen kis mélyedések, törések voltak benne. A csíkok nem voltak egyenletesek, látszott, hogy a hús szakítva van.

És akkor látták meg a fák között az elszökött egyedeket. Hosszú, csomósodott haja, ahogy a futástól lebegett, olyan volt, mint rövid, önálló kígyók. A fiúk teste átváltozott, a nyakuk megnyúlt, a fejük összezsugorodott, a szájuk megszarosodva előrenyúlt. A lapockák és felsőtestük bőre összekapcsolódott a karjukkal, a lábaik elcsökevényesedtek, és a fejükön, nyakukon kívül mindenüket toll lepte el. Hatalmasak voltak, hosszú nyakuk rózsaszín, de a fejből kibújó, ágaskodó kígyók tekintetétől megmerevedett a húsuk. Madártestük már elhallgatott. A talajtól akartak szabadulni, a kígyóktól, a testük bénulásától, az alattuk levő mozdulatlan hullától. A szárnyak csapásait már nem kontrollálták, azt sem tudták, hogy csapnak-e egyáltalán. Csak a hosszú nyakukat irányították merőlegesen az égre.

Az, aki leszakadt, a fák között a szárazföldre ért. A föld nekifeszült meztelen talpának. A hús ízét érezte a szájában, és képek kavargtak a fejében. Hatalmas, néma madarokról, akik egy pincelejáró előtt gyerekekké alakulnak, és egy kisebbet maguk közül leküldenek. Amikor arra gondolt, hogy miért, akkor a hús ízénél a szájában nem merte tovább gondolni. Majd látta, hogy az emberi hangra s a papillon-

hüpeionra társai visszaalakulnak, de ő pár lépcsőnyit lennebb ment. Meglátta azt a fiút, s vele szemben a kövérkés nőt. A fedett melleit nézte. A nő előtt a fiú csak a hatalmas teste, és a hűtőben lévő húsokra figyelt. A nő egy pulóvert nyújtott neki, és az elvette.

De ő már rohant felfelé, már nyúlni kezdett a teste, a torkából feltörő hangok megszakadtak, és a többiek után vetette magát.

Ő is elfelejtette azt, amit látott, de néha, mikor támadott vagy támadták, vagy mikor a hasában terjedő üresség toltá kívül önmagán, olyankor eszébe jutott a kép, s ő állt a meztelen fiú helyén. A kezébe fogta a hatalmas drapp pulóvert – a bokájától a feje búbjáig be tudta volna fedni a vastag anyag –, és az emlékeiben ő csak a nő melleit nézte. A pulóvernek olyan súlya lett, hogy mozdulni sem bírt, belegörnyedt; a lábai, az izmai, a csontjai, a tartása mind elhagyják, s az esést a nő fogja fel.

Most az erdőben látja magát, érzi, hogy a talaj enyhén nyirkos keménységgel veszi fel puha talpának alakját. A fákat és a bokrokat figyeli, az apró mozdulatokat az árnyékban, és érezni kezdi, hogy a teste mennyire szilárd és mennyire nagy. Arra gondol, hogy sosem néztek egymás arcára, mellkasára, köldökére vagy lábuk közére, sőt sajátjukra sem, csak ha támadtak.

*Molnár Vilmos, Ferenczes István, Lövétei Lázár László, Fekete Vince
György Attila, Bogdán László (Tapolca, 2005)*

Farkas Gábor

AZON TÚL

Csendjünkben a tenger végét hallani
a túl homályos viszonyításoknak.
Akik relativizmussal vádolnak,
őszintén nem kíváncsiak arra, mi

taszít és vonz az anorexiában.
Az én-értelmező blogbejegyzések
talán ezért bizonyulnak kevésnek –
pedig feletted a csillag hibátlan.

A cisztás fibrózis, az éhség vágya
csak evilági meghatározottság:
a perspektívától függő valóság
és az érzékelés abszurditása –

kegyelem meglátni, mi van azon túl –
a tenger végén a szél visszafordul.

FLOW

[*BOLDOGSÁGTAN*]

A PÉLDÁZATOS NARRÁCIÓ érvényesül
az átélt tapasztalat traumájában
A tér- és időbeli elvonatkoztatás
mint létmetafora
szembesít emberi halandóságunk terhével

DE ISTEN NEM HAGYJA EL az elesetteket
Ez a létvesélyezettettség
megszűnésének
kegyelmi alternatívája

AZ EMBERNEK KÖTÖDÉSE lehet több,
de identitása csak egy –
ez kulturális, vallási, etnikai és lokális önazonosság
Nem lehet egyszerre két kultúrához,
valláshoz, etnikumhoz, területhez tartozni,
legfeljebb érdeklődni,
együtt érezni, kötődni

A TÖMEGKULTÚRÁBAN

a felszabadult és elszabadult individuum számára
nincsenek jelzőkövek a teljességhez,
nincs biztos mérce azt illetően,
hogy mi az igazi, a beteljesült boldogság,
egyáltalán *mennyi boldogságot bír el az ember?*

KÉT OTHON: immanens és teremtetett valóság –
a hiány alakzatai.

Az egyensúly poétikája: fakultatív feloldozás –
a lélek nem halott.

Az út bizonyossága a megérkezés.

A JÁTSZMÁT A KÖLTÉSZET

egyszerűsíti játékká

A költészet pedig maga

a teljességre törekvő ember

tettetéseik és álarcok nélkül –

és a versvilágban visszatükröződik

a szemlélődés tárgya: az ember

MIKROVILÁGAINKBAN a személyiség

csak a másik tükreben válik láthatóvá,

motiváltsága és minősége relatív humánus,

de boldogságkeresése

identitásának meghatározója

EGO

fél hat. szűrt fény. köd.
kávé. csend. tea.
mindenség-hiányban
transzcendencia.

gyógyszeres emlék –
félelmeim nélkül
maga a félelem lennék.

Hiába a mondatok nélküli tér,
átüt az irónia a látszaton –
nem kellene ahhoz semmilyen szavak,
hogy magáévá tegyen a szájalom.

a holttérből mégis vissza.
ahol minden mocsoktól mentes,
szent az exegézis. tiszta.

A folyóirat szerkesztői 2012 decemberében

Mona Aicha Masri
LEHET TÍZ ÉS NEM NYOLC

a teljességhez hozzátartozik
hozzátartozunk te meg én és a semmi
különös különösen a semmi az anatómia
a teljességhez hozzátartozik
hogy mindent a lelkészt az író a feleséget
mindent egy kislány
játszik bennem
körülbelül hatéves lehet
nyolc
nem vesz tudomást a halálról
ha élete szerelmével beszél
bunkó elfoglalt a szégyenével
fügefalevél igazgatás

bólogat piciket körülbelül két gyors biccentés
ha oroszrodalomról van szó
mintha mindet
ismerné mintha ismerné
kontextusból találgat
nem tudni biztosra hova
kell a vessző hiába
tanulod meg a kislány
elbizonytalanodik

segítséget kérünk

lehet tíz és nem nyolc
szorong
tud a halálról

bemutakozásnál nem kérdez vissza
kifejlesztett arckifejezés egyszerre egy örülök általánosságban
hogy a teremtésben egzisztálsz és egyszerre összekacsintás

tudom ki vagy de nem
hozlak zavarba elismerő mosolynál
nem látszik a fogsor
szorong
ha figyelem
bizonyos magasság felett
nehezen lélegzel
haragszik
felnőttek között kell ülnie és
különben is menjünk
ha nem figyelem
pörgős szoknyában
produkálja magát
a teljességhez hozzátartozik
a téma a minden
főleg ez a valami meg hogy lesz
amikor mi már nem

Írók Boltja, Budapest, a 100. lapszám bemutatója (2006)

Vári Csaba
VALÓ SZÍNŰ VERS

Nem volt már helyem, magamban
se, talpam mégis talált egy tenyérrnyit.
Erre nem jártok gyakran,
ha mégis, csak megtévedetten.
Ilyenkor a félelem kifehérit
zajveresetek hallatán –
ez sem egy zarándok, és kifordulok
magamból, akár egy sarlatán.
Krisztus is odavan mindennap,
hogy megkeressen, utánatok ered,
elétek áll, de semmit nem enged
pillanatnyi zavarotok látni.
A kereszt tövébe leültem,

odatámasztottam a sajátomat,
mint mankót, mi hozzám öregedett,
erőt gyűjteni, a választ megvárni,
hogy merre tovább, van-e rá
egy élhető, valódi mondat,
egy teljes versképlet az *egészre?*
Folytatni a hegyek beszédét, az utat
megfáradásig, a megérkezéshez?
Vagy el kell hallgatni életre-halálra,
egyszóval ugyanaz: hiába?
Egyvalamit nem vettem észre!
Sosem akartam meghallani: fiam,
gyermekem, volt, van és lesz!

Azon a helyen mind megférnénk!
Ma sem tudom, hogy mi van.
Már nem tudom, ki keresett kit.
Mire megágyazott magának az éjszaka,

így ment ez, *színtelen*, egész estig,
a magánynak ekkor szakadt fel szaga.
Majd amire kivilágosodott,
csak az ég alatt maradt helyem.
Megéreztem a magam messziségét,
hogy honnan engedtek ide le,
már nem látom át a felhős égblokkot,
hogy *mit és miért* hagytam ott,
s hogy megtérni léssen-e annak ideje,

arra a mindenség is csak dadog,
vagy már én nem értem azt a nyelvet.
De egy sorban is elférnek olykor a napok,
egyetlen verssel néha betelnek.
„Krisztus illata vagyok.”
Aminek mennie kellett, elment.
Ami jön, úgy legyen, ahogy lennie kell.
Túl vagyok magamon, nem mosom
kezeim, se másét, semmivel.
Leülni a kereszt alá: szövetség,
annyi, mint a sajátunkat átadni –
lemondás és föl vállalás, a lehetetlen
maga: magunkat se áztatni!

Fekete Vince, Lövétei László, Ferenczes István
2006-ban, a Corvina Könyvesházban

Káli István
LANGYOSKA

Annyi különös esemény fut szembe az emberrel, vagy keresztezi az útját, ahogy élete során, gyermek- és kamasz-, majd ifjúkorán át halad előre a korban, amire okulása érdekében oda kellene figyelnie, hogy egy adott pillanatban jóformán már képtelenségnek tartja kihámozni közülük azt, ami fontos, meghatározó lehet számára. Emiatt aztán hányszor, de hányszor kell eluralkodnia szívében, tudatában a rajtakapottság érzetének, amiért képtelen volt elnézőnek lenni egyik vagy másik embertársával szemben, valamelyik, számára vagy a hozzá közel állók számára kedvezőtlenül alakuló helyzetben. S mindezt úgy, hogy már jóval korábban elhatározta, minden körülmények között igyekszik igazán jónak lenni. Ezért is kényszerül rá már az első ilyen tünetek után, mintegy menekülésképpen, hogy mindegyre elismételje magában a teremtés egyik alapvető igazságának, a legapróbb részletekre is kiterjedő figyelmének következményét: kizárólag a szándékainktól független életfunkcióinkat tekintve vagyunk egyformák, egyébként mindenben különbözünk, senkitől nem várhatjuk el tehát, hogy a mi elképzeléseink szerint viszonyuljon a közös életünk valamelyik közös pillanatához, különösen olyankor nem, amikor pusztá ösztönből, belső kényszerből is a sajátját kénytelen fontosabbnak tekinteni. E kényszerűségében segítségére van a nagy felismerés, hogy a valóságban tulajdonképpen ő is kegyelt ebből a szempontból, hiszen nem milliárdszám zúdul rá az alkalmazkodás kényszere, nem valamennyi élő emberrel, csupán néhány, a mindennapjainkhoz kötődővel szemben kell belátónak, elfogadónak lennie, megpróbálván megérteni, hogy egyik vagy másik egy-egy adott helyzetben miért éppen azt és úgy mondta, vagy azt és úgy cselekedte, amit és ahogy.

Mérnököcskénk is, mindabból, amit az addigi életében megért és átélt, azt a következtetést vonta le, hogy igyekeznie kell az ilyen meg olyan másságokat tudomásul venni, s ha a helyzet úgy követeli, a magáét – a józanság jegyében – eggyel hátrébb léptetni, még akkor is, ha ez netán pillanatnyilag éppen rosszul esne neki. És mert ez az

igyekezet-szándéka az idő múlásával, noha csak lassan és fokozatosan, meggyőződésévé vált, jóformán magától értetődővé lett a rácsodálkozása a felfedezett nagy ellentmondásra, hogy minekutána a társadalom legfelsőbb szintjeire – általa feltételezetten – mindig a legokosabb emberek kerülnek, miért nem rögzül, rendszereződik és működik intézményesítve is mindez a tapintatos viszonyulás.

Pedig akkoriban még alig, vagyis eléggé felületesen ismerte Coca Vasile mérnök kollégát, különösen nem a Langyoska becenevén, amit csak jóval később kapott, és egészen más okból, mint amire ebből a szenzációhajhászok a maguk rosszmájúságában azonnal következtetnének, így hát azután a néhány, személyesen megélt, különös és kirívó eset után, amelyeknek kamaszkora óta mondhatni koronatanúja volt, semmilyen rendhagyóra nem figyelt fel, nem is következtetett tehát vele kapcsolatban, főleg a másságát illetően nem. Hiszen azok a vele, évekkal előbb megtörtént esetek annyira nyilvánvalóak, mondhatni egyértelműek voltak, s annyira csak az ő személyéhez kötődtek, hogy annak a fajta másságnak, amelynek ezekben az esetekben valamilyen módon célszemélye volt, bármilyen enyhébb megnyilvánulása, amilyenek a kedves kollégáé is bizonyult a következőkben, jóformán érzékelhetetlen volt számára, ezért is kerülte el a figyelmét. Hogyan is, miből is következtessen az ember ilyesmire a környezetében felvillanó néhány jelentéktelen, esetinek tűnő, éppen hogy csak nem szokványos megnyilvánulásból, amikor ott vannak kirívó példaként a saját esetei, amikor is „kedvezményezettje” vagy elszenvedője, majdhogynem kárvallottja volt a nyilvánvaló tettelegesség-szándékból eredő cselekedeteknek. Ha bármikor is vallani kényszerült volna róluk, esetleges meghallgatója nagy valószínűséggel furcsának véli, hogy ő ezeket annyi év elteltével is különféleképpen rangsorolja, hiszen az általa mindenkor megtapasztalt viszonyulásokból soha nem következhetett volna, hogy a jelenség maga ugyanúgy árnyalható, mint bármi más, ami természetes. Szerencséjére soha senki nem kényszerítette vallomástételre. Amikor pedig néha előderengtek az emlékei süllyesztőjéből, mindig különbséget tudott tenni a módszerek között, ahogyan valaki a másságát megélt. Soha nem gondolt például haraggal, de még rossz szívvel sem Jenőre, a főtéri Muskátli bár zongoristájára, aki az ő utolsó két gimnáziumi

nyári vakációja idején minden lehetőséget megragadott, hogy mellé feküdhessen napozni a Cementlapoknál, és ha ez sikerült, megpróbálta olykor a talpával megsimogatni az ő lábfejét, és akkor sem látszott rajta a legparányibb zavar sem, amikor tüntetően elhúzódva egyértelműen tudtára adta, hogy ezt a közeledést nem veszi tőle jó néven, hiszen ugyanolyan lelkesen és mély átszellemültséggel mesélt az egykoron élményekben gazdag életének kedves és szép dolgairól, eseményeiről, főleg Párizsról, Nizzáról, Marseille-ről. Ezzel szemben hidegrázósan beleborzongott arra a két sötét pofára emlékezve, akik egyik késő őszi estén – amikor másodéves temesvári diák korában a Telbisből, valamelyik laborgyakorlatról jövet, a Rózsák Parkján keresztül a diákoththonok felé indult – kiléptek a régi vár egyik megmaradt, az opera kellékraktáraként használt épületének sötét bejárata alól, leszólították, tüzet kértek, s mert ő gyanútlanul, a kellő tapasztalat hiányában semmi rosszra nem gondolva, nagy bárgyún szóba elegedett velük a dohányzásról, a finom külföldi cigarettákról, el is kapták, hirtelenjében úgy hitte, rablás áldozata lesz, nem is értette, mit akarnak egy pénztelen, csóró diáktól, csak amikor az érzékenyebb részeihez nyúláltak, ébredt rá, hogy mibe keveredett, ha nem tesz ellene, „nemzetközi” erőszak áldozata lesz – „Hai mă Mirko, ia-l mai tare!”¹ –, rúgnia, ütnie, karmolnia kellett, hogy kiszabaduljon az erőszakos ölelésük béklyójából, s elfuthasson előlük. Ugyanúgy a harag tobzódott benne, valahányszor az a másik négy gazfickó jutott eszébe, akik a prágai állomással szembeni háztömb egyik árka-dos átjárója alatt, ahová a közeli szállodából ment le két üveg sörért, amire a feleségével együtt szomjazott rá az első közös külföldi útjuk hosszú vonatozása után, leszólították, aztán körbevették, érthetetlen nyelven, de nyilvánvaló hangsúllyal letámadták, majd amikor egyre szaporábban és erőszakosabban vetemedtek arra, hogy a testén éreztessék, mit várnak el tőle, s ahhoz a bizonyos részéhez is többször hozzáérttek, harsányan felröhögve kétségbeesett, jóformán értelmetlen védekezésén, s bár nem tudta egyértelműen eldönteni, mit akarnak tulajdonképpen, hogy csak a kevéske pénze kell-e nekik, vagy egyéb-re ácsingóznak, felötlött benne mindaz, amit a temesvári Rózsák Parkjában megélt, aminek nyomán

1 Rajta, Mirkó, fogd keményre! (román)

vadul kapálózni kezdett, sikerült is kitörnie, futásnak eredt, megkergették, és csak a futó-gyorsaságának meg a leleményességének köszönhetette, hogy sikerült leráznia őket, s visszamenekülnie szomját oltani az igénytelen szállodai szoba csapvizéhez.

Amúgy soha fel nem figyelt volna arra, hogy a „nagyon rendes ember” mivoltán túl miben áll a Langyoska mássága, ha irodatársa, Sajnár Pista, a meggyesfalvi építőanyaggyár téglarészlegének gépészeti felelőse, aki kettős alárendeltségében részben neki is, az ő főgépészti tisztségéből eredően, végrehajtással és beszámolóval tartozó beosztottja volt, nem emlegeti egyik csendesebb pillanatukban, egy közvetlen, baráti hangú beszélgetésükkor, hogy hozzá milyen kedves ez a „Kokavaszi”, milyen választékosan és finom hangon beszél vele, mindig mosolyog közben, soha nem érzi az ember azt, hogy parancsolgatna, nem förmed rá rosszállóan, ha valamit nem csinált a legtökéletesebben, vagy ha esetleg valami nem tetszik neki, s ha netán aggodást észlelt rajta a mindennapi vagy valamelyik speciálisabb feladatával kapcsolatban, az esetleges egyéb elvégzendő munkát illetően, megnyugtatóképpen a kézfejére teszi, és jó ideig rajta is tartja azt a szép és finom, hosszú ujjú kezét, amittől őt különös jóérzés járja át, mert érzi, hogy emberszámba veszik és igazi megbecsülésnek örvend. De attól kezdve, hogy Sajnár Pista révén szembesült ezzel a férfiak között nem mindennapi kedvességgel, valahányszor találkozott vele valamilyen megbeszélés ürügyén, vagy az Ölyvessy rendszeres igazgatói eligazításain, akaratlanul is a kezére tévedt a tekintete, s azon túlmenően is fürkészni kezdte a viselkedését, a modorát, a beszédstílusát, aminek az lett a következménye, hogy az eközben szerzett benyomásaiból kialakította róla a maga külön ítéletét, amelyet azonban semmilyen konkrét tényre nem alapozhatott, emiatt az többé-kevésbé előítéletnek is tűnt. Ezért aztán folyton kénytelen volt a leghatározottabban fellépni a saját, bizonyára valótlanságon alapuló benyomásával szemben, ami, sajnos, nem minden esetben járt sikerrel. Szerencséjére, ha lehet ezt egyáltalán pozitívumként felfogni, nem érzett kétségbeesést, hogy bárkivel megossza, vagy akár csak említést tegyen róla. És megállapíthatta, hogy még tiszta szerencse, mert a Coca Vasile mérnök addigi teljes élete, amint arról ő maga mesélt nem sokkal

később, borozgatás közben az egyik Ölyvessy-féle elvtársias összejövetelen, a lehető legegységertelműbb cáfolat lett volna rá.

A mezőségi Királyfalván született, a korban már jól benne levő, de felettebb öntudatos és dolgozó, kollektivistá földműves szüleinek köszönhetően, a kor követelményeit figyelembe véve, kitűnő káderlappal indulhatott, ám soha nem volt szüksége arra, hogy ezt igénybe vegye, az értelmének és szorgalmának köszönhetően a legjobb eredménnyel végezte odahaza az elemi és általános, majd Szászrégenben a középiskolát, gond nélkül bejutott a kolozsvári műszaki egyetem gépészmérnöki karára, ahol minden idejét a tanulásnak szentelte. Egykori iskolatársával, a szintén egyke Vedreş Mărioarával is, akivel elsőtől az érettségig egy osztályba járt, s akivel együtt a falu jövőbeli értelmiségét, magát a csodálatos fejlődést szimbolizálták, csak nyaranta, a vakációkban találkozott, ugyanis a lány abban az időben Marosvásárhelyen tanult az Orvosi Egyetem Gyógyszerészeti Karán, a nemrégiben indult román részlegen. Utólag nem is lehet pontosan kideríteni, hogy a faluban kinek jutott eszébe először, mi lenne, ha ők ketten egyesítenék az életüket, ha összevonnák a vagyonaikat, ami persze már nem azt az összesen közel kilenc hektárt jelentette részben a Faragóval és részben a Mezőörményessel szomszédos tagokban, amit egykor a felmenők egyik meg másik felől is szabad akaratukból műveltek, hiszen az már a közöst gyarapította, hanem az eszüket meg a tudásukat, de tény, hogy ez szinte közakarattá vált, így aztán már a negyedik év elvégzése után összeházasodtak. És ennek meg is volt a jótékony hozadéka, mert a következő évben, amikor mindketten végeztek, a kihelyezésükkor nem okozott bonyodalmat az állásszerzés, Vasinak ugyanis lehetősége volt hivatalból Szászrégent, a faipari gépgyárt választani, Mărioarának pedig, a községi tanács elnökének segítségével és egy elviselhető anyagi áldozat árán, sikerült annyi protekciót szerezni, hogy kerüljön számára egy munkahely a mezőörményesi gyógyszertárban. Néhány évig mindketten otthonról, Királyfalváról ingáztak a mindennapi ténykedésük helyére, az első kislányukat is még oda vitték haza a szülészetről, de aztán beszűkültnék érezték az életüket, ezért változtatásra szánták el magukat. Vasiban megvolt a kellő kitartás és határozottság, meg is találta az illetékest, aki tett

egy jó szót az érdekében, hogy felvegyék a meggyesfalvi gyárba, az ott éppen megüresedett állásba, azt is kitalálta, hogy a második kislány világrajöttét követően az asszonykájának is kerüljön egy, a képzettségének megfelelő állás Vásárhelyen, és igazából az is az ő érdeme volt, hogy kétévi albérlet után az állami alapból kiutaltak nekik egy lakást a téglagyárhoz közeli lakónegyedben, Katangában, minek utána elrendeződöttnek látszott a sorsuk, és akár boldogok is lehettek volna.

Csakhogy ennek, legalábbis úgy tűnt, amint az egy adott pillanatban kiderült, volt némi, mindentől és mindenkitől független akadály.

Az a bizonyos pillanat pedig egy esős novemberi délelőttön adódott, amikor mérnököcskénk, szokásával ellentétben, a Sajnár Pista nősülési szándéka kapcsán, tekintettel a mindig barátságos és mindenre fogékony Coca Vasi jelenlétére is, férfitársaságban érezvén magát, szabadjára engedte szárnyaló fantáziáját a párok érzelmi és testi kapcsolatát illetően, a jövődöbéli vőlegény is rátette a maga néhány lapátnyi történetecskéjét, amin el is csemegéztek, cinkosokként kuncogtak, sőt, jó harsányakat nevettek is egy ideig, fantáziadús lendületükben jócskán túllicítálva a valós viszonyok korlátozta lehetőségek kihasználását is, ami után Vasi, aki elejétől végig velük együtt derült, a tárgyilagosságnak és befogadónak képzelt hallgatóság tudatában, megnyitván az addig mindenki előtt bezárt lelkét, bevallotta, hogy neki az asszonya volt az első és az egyetlen, megtett mindent, ami férjként egy férfitől elvárható, de igazából nem is tudja, mivel magyarázható a mások elragadtatása azzal a bizonyossággal kapcsolatban, amellyel a kislányokat is nemzette, mert neki nincsenek, soha nem is voltak az ilyen lelkesedésre okot adó testi és lelki örömei, és az a gyanúja, hogy a férfiak ez irányú elragadtatása, mint ahogyan az elmúlt néhány percben is történt, pusztán színjáték, alkalom a dicsekvésre, a kivagyiság igazolására. Ettől a vallomástól lefagyott a hangulat, mérnököcskénk értetlenül kapta a tekintetét Sajnár Pistára, de az ő szeméből is a magáéhoz hasonló viszonyulást olvasott ki, amelyet hirtelenjében sem érzelmi, sem értelmi alapon nem volt hova besorolni. Az ilyesmi a fogalomtárban általában a szánakozás címszó alatt keresendő, de Vasiról, noha nem beszéltek össze, mindketten úgy vélték, többet érdemel ennél,

mert e szemponttól, vagyis az ilyen jellegű életörömeinek elmaradásától eltekintve semmilyen ürüggyel nem lehetett volna szánalomra méltónak titulálni, hiszen derék, főleg szakmailag, de a kapcsolattartás tekintetében is igazán rátermett embernek ismerték. Attól kezdve meg is tettek mindent, amiről úgy gondolták, legalább az ő társaságukban megóvhatják a kényszerű kellemetlenségektől: a jelenlétében kerültek a témát, s ha tőlük függetlenül mégis felvetődött valahol, azonnal igyekeztek másra terelni a szót.

Ezért is találták igen furcsának, amikor a gyárban egyre gyakrabban, és egyre több kollégától hallották, amint Coca Vasi a Langyoska becenéven emlegetik. Habár e név említéséből soha nem csengett ki semmilyen alpári célozgatás, és mivel az így megnevezettet sem úgy ismerték, mint aki úton-útfélen bárkinek kiteregeti a rejtenivalóit, mérnököcskénk utánajárt a név eredetének. Hamar kiderült, hogy azt puszta kedvességből Árkos Gyöngytől, a személyzetistől kapta, miután az utóbbi időben Vasi egyre gyakrabban kukkantott be hozzá néhány pillanatra. Arra senki, maga Gyöngyi sem figyelt fel, hogy azóta szaporodtak napi rendszerességgé ezek a bekukkantások, amióta új kolléga került az osztályra, Piroşca Pantelimon személyében, aki a munka tekintetében nem mozdította ki sarkából a Földet, de a maga módján amúgy kedves, sejtelmes mosolyú, lágy hangú, bőbeszédű ember volt, noha ez a jellemvonása sokak szemében akár időrablásnak is tűnhetett volna, mivel lassan, a szájában alaposan megforgatva ejtette ki a szavakat a maga Felső-Maros menti tájszólásában, beszéd közben félpercenként, szinte másodpercnyi pontossággal, kisimította magas homlokából a folyton szemére lógó, erős szálú, sűrű fekete haját. Egy ilyen hármasban lefolyt, kedélyes purpárlé közepette került sor az egyre gyérülő és folyamatosan satnyuló katangai fűtés- és melegvíz-szolgáltatás kibeszélésére, amelyről Vasinak az volt a véleménye, hogy sok szempontból eléggé embert próbáló, mert nemcsak a hiánya miatt kellemetlen, hanem tökéletesen figyelemelvonó is, hiszen folyamatosan lesni kell, mikor, a napnak melyik órájában szabadulhat rá az egyszeri dolgozó ember arra a kis csodára, amitől a teste megtsiztulását remélheti, ha nem akarja a még bizonytalanabb jövőnek lefagyasztani a kiálló tagjait azzal, ami a csapból a nap legtöbb órájában folyik, ha

egyáltalán folyik. Véleménye lezárásaként említésre került általa valamiféle halvány remény is a jövőt illetően, amelynek igazolására azt hozta fel, hogy aznap, szombat fejében, a héten már harmadszor volt alkalma megélni munkába indulás előtt a meleg víz áldásos örömeit, igaz, hogy alig csordogált, és az az erecske is éppen csak langyoska volt. Ez a kifejezés – „cãlduță, abia cãpătuită”,² ahogyan a pontosságra törekedve idézte őt később mérnököcskénknek – ragadta meg, saját bevallása szerint, az Árkos Gyöngyi figyelmét, nyerte el a tetszését, aki a Vasi iránt érzett, amúgy sem titkolt rokonszenve jeléül, a legőszintébb kedveskedés szándékával tette azonossá őt a vízre illő jelző kicsinyítő-képzős változatával. És a továbbiakban is elégedett lehetett önmagával, mert akár úgy is vélhette, hogy a Vasi rendszer látogatásai a személyzeti osztályon lényegében válaszok erre a heveny és heves rokonszenvre, amit a csábosra állított mosolyán kívül olykor a maga egyéb, a lebukás ellen kellően álcázottnak vélt eszközeivel is kimutatott. Minden szempontból távol állt tőle tehát, hogy a gyakori látogatásokat illetően valami vagy valaki másra gondoljon, arra meg különösen nem, hogy ezek akár az új munkatársnak is szólhatnak.

Márpedig – noha ezt kezdetben maga a látogató sem érzékelte, ezért magyarázatot sem keresett rá – éppenhogyan neki, Piroșca Pantelimonnak, mint jelenségnek, azaz potenciális társnak szóltak. No persze ezekben a viszonylag rövid látogatás-reprízekben a Vasi részéről nem volt semmi, a nyilvánosság figyelmét akár egy pillanatra is felkeltő rendhagyóság, kolléga beszélt a kollégához, hétköznapi ember a hozzá hasonlóhoz, teljesen hétköznapi témák ürügyén, mint amilyen az ominózus langyos víz is volt, a kölcsönös érzelmi kapcsolat közte és „Panti” között mégis észrevétlenül kialakult, részéről már-már szenvedélyé fokozódott, anélkül, hogy ennek külsőre a legenyhébb, leghalványabb látszata, megnyilvánulása is lett volna. Merthogy mindent felülírtak azok az önvédelmi szempontok, amit egyszerű emberi nyelven óvatosságnak nevezünk.

Vannak ugyanis olykor egy-egy szűkebb-tágabb közösség életében különös, nem mindennapi események, főleg olyan, a közelmúltban

---

2 Langyoska, éppen csak megkapotott. (román)

történetek, amelyek nem csak akkor hatnak sokkolón, amikor heveny jelenségként, mintegy elrettentő példaként – a példát szolgáltatók jóvoltából – közszájra kerülnek, hanem amelyek valamelyik célzott csoport számára hosszabb távon is intő jelként szolgálnak. Mérnököcskénk éppen akkoriban került át a meggyesfalvi gyárba, amikor szenzációként hatott a városban annak az általa személyesen is ismert négy tisztos polgárnak – egy orvos, egy közgazdász, egy gyógyszerész, egy szabómester –, mind-mind családapának a pere, akiket tiltott hazárdjáték – pénzben rövizés – közben értek tetten az egyik vikendtelepi nyaralóban, tartóztattak le, állítottak törvény elé, és ítétek el gyorsított eljárással három-három év fegyházra. Szinte nem volt ember, aki ne tudta volna, hogy az ellenük felhozott vád csak ürügy, az igazi ok az volt, hogy jól érezték magukat együtt, és túl sok időt áldoztak egymásra, ahelyett hogy meglett korú férfiakként tovább teljesítették volna feladatukat a gyorsabb és nagyobb népszaporulat érdekében, amelynek alaphang-leütője a Génusz által éppen tíz évvel előbb életbe léptetett abortusztörvény volt. Akadtak az üzenetet felfogók és fogadók között olyanok, akik az „úgy kell nekik” jegyében cinkos egyetértéssel kacsintottak össze a legeslegfőbb titkár eltökélt szándékával, hogy az ilyenféléknek példát statuál, noha szép számban volt közöttük olyan is, aki máskülönben nem éppen tekintette magát a rendszer hívének, de a többség csak ámult, mert nem voltak túl sokan a figyelmeztetésre szántak táborában, akik felfogták volna, hogy az üzenet tulajdonképpen valamennyi, a bármiféle másságra hajlamos, vagy arra esetleg valamilyen módon képes alattvalónak szól.

Nos, úgy tűnt, hogy Coca Vasi ez utóbbi, az üzenetet felfogni képes kevesek közé tartozott, mert érzelmének szenvedéllyé fokozódását nem engedte annyira kiteljesedni magában, hogy a testiség vágya eluralkodhasson rajta. És ezt a méltósággal teli távolságtartást Piroşca Pante-limon is értékelni látszott, egyetlen alkalommal sem vitte annyira túlzásba a pusztá szemkontaktusra alapozott viszonzást, hogy ne tudjanak a józan gondolkodás mentén megálljt parancsolni maguknak.

Eközben Árkos Gyöngyiben egyre jobban eluralkodott az érzelmi szenvedély s az ebből fakadó érzéki vágy, ugyanis ő, a maga addig soha

nem tapasztalt ilyen jellegű felajzottságától áthatva, a napi kétszeri, különleges negyedórán csak a Coca Vasi rendkívüli kisugárzására állította rá minden testi-lelki vevőkészülékét, annak különös heve indukálta benne a mindenkori készenlétet akár a teljes, családi állapota miatt amúgy tiltott befogadásra, amelyet a maga nyilvánvalóságra utalónak vélt eszközeivel folyamatosan jelzett is, úgy gondolván, ezek után nincs szükség azt szavakban is külön kifejezni. Ezért is nem igazán csodálkozott azon, hogy egyik délelőtt a Coca Mărioara harsány és nem éppen kíméletes tartalmú számonkérésének lett a célpontja.

Az asszony ugyanis sokáig nem értette, mi történik körülötte, csak annyit érzékelt, hogy az ő „drága jó ember” Vasija, a krisztusi korú és felfogású, gondoskodó férj és példás családapa néhány hét leforgása alatt fokozatosan megváltozik, olyasmikre is képes lesz, amit soha nem feltételezett volna róla: túl azon, hogy az addigi mértékletességét meghazudtolva egyik cigarettáról a másikra gyújt, a hanyagság jelei egyre jobban kiütöknöznek rajta, miközben a legapróbb nemtetszéseinek is ellenségesen, sokszor már-már gyűlölködve ad hangot, s ráadásul úgy viszonyul mindenhez, ami addig a közös életük békéjét szolgálta, mintha állandó fenyegetettséget látna bennük. Ismerte az emberét, tudta, hogy fölösleges lenne rákérdeznie az okára, azt neki egyedül kell kiderítenie, ami végül is nem kívánt tőle túl nagy erőfeszítést, hiszen a nőkben jobbra megvan az a rendkívüli ösztön, hogy azonnal egy másik nőben keressék az érzelmi és fizikai elhagyatottságuknak a forrását. Az nyilvánvaló volt számára, hogy ha Vasi nem megy el délutánoként, estéknként, éjszakánként otthonról, a bűnös csakis a munkahelyén vagy annak környékén keresendő. Így aztán jóformán semmi erőfeszítésre nem volt szüksége, hogy a lényegre fényt derítsen, éppen csak érdeklődnie kellett, elsőre kiderült, hol kell kopogtatnia. Megtette. Azzal a szándékkal tört rá Árkos Gyöngyire, hogy nem lesz vele kíméletes. És nem is volt. Már köszönés helyett lekurvázta, aljas, számító ringyónak nevezte, aki csak azért kezdett ki az ő Vasijával, mert kapóra jönne egy tanulatlan, csak érettségivel bíró jöttment fehérnépnek, hogy egy mérnökre rátegye a kezét. Az sem neki, sem a méltán letámadottnak nem tűnt fel, hogy miközben a női paráznaságra vonatkozó kulcsszavakat variálva próbált elégtételt venni asszonyi

megalázottsága miatt, Piroşca Pantelimon szinte észrevétlenül kisomfordált a személyzeti iroda ajtaján.

A viharos, ki tudja, mivé fajuló, egyoldali gyalázkodásnak, majd a harcias, már-már a teljes szókincset felemésztő, ocsmánykodásig fajuló egymást pocskondiázásnak alig három perc múlva Ölyvessy igazgató vetett véget, aki a folyosón éppen a személyzeti iroda előtt elhaladván és hallván a nem mindennapi hangnemet, amelynek forrását nem ismerte fel, benyitott, éppen jókor, hogy dörgő hangjával – amelyen, egy „mi van itt?!” kérdést szegezve a szembenállóknak, kifejezte értetlenségét és egyben felháborodását, hogy az ő felségterületén holmi elvakult nőszemélyek egymást túlkiabálva randalíroznak – akadálya lehessen a Coca Mărioara végzetes tettlegességre vetemedésének.

Az igazgató kérdése nem maradt megválaszolatlanul. A tények és vádak ugyanazon a felfokozott szinten azonnal elhangzottak Mărioara részéről, egy perc múlva pedig odabent, az igazgatói irodában, mintegy a felháborodás kicsúcsosodásaként, egytől egyig megisméltődtek, még ha nem is az előbbieken használt alpári jelzőkkel fűszerezve, amelynek oka nyilván a kérdező hatalmi helyzete alapján feltételezett, ezért el is várt igazságadás és igazságtevés reményében keresendő.

A vádlónak azonban várnia kellett még, amíg erre sor kerülhetett, mert Ölyvessy igazgató, miután a támadónak is meg a megtámadottnak is – persze a nőknek kijáró kedvességgel – parancsba adta, hogy kövessék, majd valósággal betelerelte őket maga előtt az irodájába, majd még úgy álltában kénytelen volt végighallgatni az egyik fontos beosztottját illető vádakot, felhívta a belső számán Coca Vasit, egyértelmű utasításként kérve, hogy azonnal jöjjön be hozzá.

Miután Vasi nagy gyanútlanul, szokásához híven finom mosollyal az arcán belépett, s az asszonya láttán mosolyhervasztóan tanácsstalanná lett, sőt láthatóan el is sápadt, és Ölyvessy beintette Mărioarának, hogy tessék csak, itt a tisztességes alkalom harmadszorra is, immár a teljes érintettség jelenlétében elismételni az előbbieken állítottakat, neki lehetett volna támaszkodni a jegecessé fagyott levegőnek. Ebben a környezetben a vád szavai különös kakofóniát hallatva pengtek ide-oda. Árkos Gyöngyi természetesen mindent tagadott, mint ahogyan abban nem is lehetett volna semmi rendhagyót találni. Az indokolatlan

meggyanúsítás szülte ingerültségen kívül volt a hangjában némi meleg zöngé is, miközben határozottan állította, hogy kollegiális beszélgetéseken kívül soha semmi nem történt közöttük, e beszélgetésekre is mindig a közvetlen, irodabeli munkatársa előtt került sor. Nyomatékosan kiemelte, hogy mindig Coca mérnök elvtárs ment be hozzájuk a személyzeti osztályra, ő soha nem látogatta meg az irodájában a mérnök elvtársat. Ölyvessy kérdésére, hogy minderről a mérnök elvtársnak mi a véleménye, Vasi szinte szóról szóra megismételte az Árkos Gyöngyi állítását. Az igazgató tudatában, elemzőképességének köszönhetően, a szembesítéskor elhangzottak imígyen egyértelművé tették a feleség féltékenykedésének hiábavalóságát, a gyár személyzetisének ártatlanságát, az általa vezetett közösség fedhetetlenségének újabb bizonyítékát. Ennek ellenére nem akart elhamarkodottan dönteni, ezért a kihallgatás ráadásaként beidézte tanúnak Piroşca Pantelimont is, aki egyértelműen igazolta a két vádlott állítását: minden beszélgetésükön jelen volt, ott csak a vállalat vagy a mindennapok problémáit érintő témák hangzottak el, és érdekes, ez a tény csak most jutott eszébe, csak most figyelt fel rá, a mérnök elvtárs soha le nem ült náluk, mintha mindig jelezni akarta volna, hogy éppen csak futólagosan tért be néhány szóra, a temérdek tennivalója közepette.

Az ügyet Ölyvessy ezzel lezártnak tekintette, amit az ad hoc ítélszék bírójaként ki is jelentett, de a maga részéről nem óhajtott tapintatos lenni azzal szemben, aki megpróbált bajt kavarni az ő felségterületén, ezért nem is fogta vissza magát, így aztán melegnek és a nőknek mindenkor kijáróan udvariasnak szánt, ám a kelletténél mégiscsak határozottabb hangon megjegyezte, hogy a tisztelt mérnökne asszonynak máshol kell keresnie az okot a pillanatnyi lelki zaklatottságával kapcsolatban.

Az ilyenképpen megdorgált feleség ezt már ott helyben be is látta, talán még néhány vezeklő, bocsánatkérő szót, sőt, a megvilágosodását célzó segítségért hálásan, egy őszinte köszönetet is elrebegett volna, csakhogy ott és akkor nem tudta, hol lehet ez a máshol, így aztán némán, a sikertelenség által leforrázottan, már-már megszegyenülten távozott. S mert ezt a másholt sem közvetlenül a szembesítés után,

sem a későbbiek során nem lelte meg, rájött, hogy értelmetlenség lenne folyamatosan tovább kutatnia. Az egészből csak annyit tapasztalt és vett tudomásul, keserűen beletörődve a maga tehetetlenségébe, hogy a drága Vasija, a megvádolását és igazgatói felmentését követően nemcsak férjként, de még apaként sem mutatja akár a leghalványabb jelét a visszaváltozásának. És amikor az újra jóvá válás folyamata egy napon csodák csodájára és teljesen váratlanul mégis elkezdődött, nem volt honnan és kitől megtudnia annak igazi okát: Piroşca Pantelimont, a megyei pártbizottság szintén Felső-Maros menti származású propagandatitkárának intézkedését követően, áthelyezték főnökhelyettesnek a segesvári fővállalat személyzeti osztályára.

A 2007-es díjátadó után, Szőcs Gézával

Abafáy-Deák Csillag

SZÉP KIS MEGLEPETÉS!

Gyakran hallom ezt a felkiáltást Hedwig nénitől. Ilyenkor általában nem is valami igazi meglepetésre gondol, mint például a karácsony, egyébként erről most még szó sem lehet, ősz van. Ennek ellenére hallom, hogy kapok egy szép ajándékot. Ebben a szobában kell szófogadóan várakoznom, míg megérkezik a fényképész, és a legfontosabb, mondta Hedwig néni, az, hogy a fényképezés idején ne vágjak valami furcsa, szomorú pofát. Mint mindig.

Hedwig néni most is hazudik, mikor azt állítja, hogy én szomorú pofákat vágok. Mindig. Néha igen, illetve egy kicsit gyakran, de csak azóta, mióta az édesanyám már nincs itt. Hedwig néni lesz ezután az anyám, mondta az apám. Teljesen másként néz ki, mint az édesanyám és még az illata sem olyan finom. Apám erre nagyon megharagudott, két napos szobafogságot kaptam, ezért csodálkozom, hogy éppen most gondolt ajándéokra.

Titok volt, mit csinált az apám órák óta a másik szobában. Amikor kijött, elárulta, hogy egy hatalmas modellvasutat épített, mindenféle tartozékkal, alagút, állomás, és ez ajándék nekem, most már bemehetek megnézni. Mondtam, szívesen segédkeztem volna a felállításánál, de erre azt a választ kaptam, egyáltalán nincs kezűgyességem, és a fontos dolgokhoz elég türelmem sincs. Ez igaz, nem vagyok olyan ügyes, mint az apám, aki sok mindent megtanult a fogságban, mindig barkácsolt valamit, erről órákon át mesélt, de csak erről. Szerettem volna más történeteket is hallani a háborúról, erre azt válaszolta, én olyan kíváncsi vagyok, mint egy kislány. Hedwig néni is azt mondja, hogy olyan vagyok, mint egy kislány, mert néha sírok, és egy fiúnak ezt nem szabadna. Ekkor nem hazudott Hedwig néni. Gyakran elbújok, sírok, és szeretnék kislány lenni. Mint a húgom. Ő igazi játékokat kap. Babákat, amivel órákon át játszik, én ebben nem vehetek részt, még a tedimackót sem vehetem kézbe, mert az óvodában látta, amikor az egyik fiú kiszedte a maci üvegszemét. A fiúk nagyon rosszak. Ezt mondja Hedwig néni is.

Én Micivel, a kutyánkkal, illetve a Hedwig néni kutyájával sem játszhatok, mert a kezem mindig koszos, és a kutyusnak olyan szép, hófehér bundája van. Szinte naponta fürdetik, ráadásul a fürdőszobában. Mici először ugat, senki nem léphet be a fürdőbe, ahol idomítják, hogy mozdulatlanul álljon a fürdőkádban, fejezze be az ugatást, ne legyen olyan, mint én, ezt el is mondják neki. Nem tudom, érti-e, de szerintem nem, és ez amúgy is nagy marhaság, mert én nem is tudok ugatni.

Mikor találkozom Micivel, érdeklődve néz rám, megölelném, de közbeszólnak, ne rontsd el a kutyust. Ő ugrana az ölembe, lehet, szeretné, hogy elrontsam, amit nem is tudom, hogyan kellene. Hedwig néni nem hagy időt ennek a megoldására, máris elkapja Micit és kiszalad a szobából. A kutya kis vakkantásokat hallat, mintha búcsúzna tőlem, én sajnos nem tudok válaszolni.

Belépek a dolgozószobába, ahol apám büszkén mutatja a művét, minden mozgásban van, ismétli többször, nem merek semmihez se hozzáérni, mozdulatlanul állok. Nem merem elmondani, hogy ez unalmas, mert csak körbe-körbe halad a vonat, mindig ugyanaz. Hogyan játszunk ezzel? Nem szabad hozzányúlni, mondja apám, majd kimegy, mert csengetnek. Sokáig várok, egyedül vagyok a forgó vonattal és egyre nehezebb, hogy ne nyúljak hozzá, ne változtassak valamit, bár egy kicsit, és ha legalább egy váltó volna. Órákon át néztem majd ezt, ahelyett, hogy kint az udvaron játszszak?

Hallom Mici ugatását, azt jelenti, megérkezett a húgom is. Hedwig néni valószínű a konyhában van, Mici a szobaajtón kapar. Biztos játszani szeretne velem. Én is vele. Mi lenne, ha kinyitnám az ajtót és beengedném ide? Örülne annak, amit itt találna, és azonnal le is rombolná a mozgó vonatot és az egészszet. Szeret minden mozgó tárgyat szájába venni. Nem engedem be, most nem, majd amikor mindenki elaludt, akkor. Senki se gyanítaná, hogy én hagytam nyitva az ajtót, Hedwig néni ismer engem, hogy én ki nem tenném lefekvés után a lábam a szobából, még az ágyból se merek kimászni, félek a sötét folyosón, ahol sose szabad égve hagyni még egy kis lámpát sem.

Visszajött az apám a fényképezéssel együtt, de alig figyelek rájuk. Mici jár a fejemben, mi lesz, amikor reggel meglátják, hogy mindent tönkretett, mert letagadni se tudja majd a nyomokat. Sírás környékez. Aztán úgy döntök, hogy nem fogom kinyitni az ajtót. Még ha világosságá

lenne, akkor se. Egész jó ötlet, hogy a fényképész megörökíti a vasutat. Mozdulatlan kép lesz. Csak ennyi marad belőle, mert én lopózok be éjjel és darabokra szedem, sőt összetöröm az egészet. Nem fogok sírni. Fiú vagyok. Ahogy Hedwig néni szeretné. Most mégis inkább kutya szeretnék lenni.

*Molnár Vilmos, Gottfried Barna, Zalán Tibor, Ferenczes István,
Szilágyi István, Fekete Vince, Lövétei László a 2008-as díjátadón*

Bartha György
KÉSEI ÜZENET

Mit érdekelt engem akkor mi az hogy Don-kanyar
torkolattúz
T34-es tank
bránd
páncélököl...
hogy ketten maradtatok életben a kompániából...
pedig milyen szívesen meséltél...
mi volt fontosabb számomra akkor annál
mint leülni veled egy kancsó bor mellé
(szívesen hoztad fel mindig a hideg üveg falán kicsapódott a pára)...
mi volt halaszthatatlanabb annál mint kézbe venni a füzetet ceruzát
hisz annyi tömérdek időnk volt rá nem zavart senki
nem hajtott a tatár...
mi volt akkor lényegesebb mint arra kérni tégedet
legyél szíves meséld el ok-okozati összefüggésükben
úgy ahogy következtek egymás után az eseményeket...
úgy ahogy láttad átélted megtapasztaltad megszenvedted...
ha lehet magyarázatot keresve e logikátlan összevissza
emberi-embertelen foglalatosság
a háború Guernica-zűrzavarára...
nem mint kívülálló aki filmet néz
de olyan aki benne találta e forgatagban
ezt vagy azt teszi vagy nem teszi körülötte robbanások
süvít a bránd füttyül a golyó harsognak a sztálin-orgonák...
ahol egyik intézkedés arra hivatott hogy keresztesze
meghiúsítsa a másikat
hogy te lödd le (ne ő téged!) azt az embertársadat aki
szuronyos puskával a kézben rohan feléd
mint Johnny a westernfilmben a vele egyivású cowboytársat...
hogy elmeséld az elmesélhetetlent
e történelmi atavizmust
a génekből fennmaradt horda-ösztön kiélését...

az embertelenségnek ezt az államközi szintre vitt üzemét
amely a „ne ölj!” isteni parancsolatnak
    emberi parancsra történő felülírása
amikor a papok szenteltvízzel locsolják a csatába indított
    vadonatúj ágyúkat
megáldják a „fegyvereinket”...
mi akadályozott meg abban hogy arra kérjelek meséld el
    (közben én jegyzetelek)
a háborút amely – miután tízmilliók halálát okozta – nem old meg
    semmit hiszen a győzteseknek a vesztesekre oktrojált békediktátuma
egy majdani újabb
az előzőnél szörnyűbb háború melegágya lesz majd...
vajon mi gátolt meg abban hogy mondd ki a kimondhatatlant
    és én leírom arra kérjelek...

Most már minden mindegy... késő bánat...
ott pihensz a hajdani szérű (a mostani temető) gyepűje alatt
amelynek asztagsorai között (ma sírok sora) valamikor te forgattad meg
a cséplőgép nagy fekete hajtómotorjának a lendkereket
nem kis erőfeszítés kifejtését követelte meg tőled e munka
igénybe vette mindkét karod erejét
a bal karodét is amelynek könyökhajlatában
kitapinthatóan ott lapult betokosodva
a zaporozsjei vasszilánk
(lásd az emberek nem tanultak semmit ott azon a vidéken
    újra tombol a háború!)

hiába most már minden...
amit akkor elmulasztottunk örökre elmaradt
pihenj csak csendben édesapám követlek én is nemsokára.

Székházavató (2009)

Bíró József
ÁRMÁNYOS ELLENEIM ELLEN

(1)

:
változtathatatlan – vizolygással
– nyikhajbérenc – söpredék –
aljapolitikusoktól – újságíróvérebeiktől – okádva – szédelgek
:
– [család – gyatrarongy
– csöcselékhardát – uszítanak –
dicstelen – hálózatcsatlós – idióták – mindahányan] –
:
pontosan – tudom
– semmiféleképpen – sem –
lehetséges – átvészelnem – túlélnem – vakzsarnokságukat

(jobb lesz lenni nékem már *odaát*)

(2)

SZENT ISTVÁN ÁLTAL
NAGYBOLDOGASSZONY ANYÁNK
OLTALMÁBAN

:
akik büntetlenül gondtalan' lébecoltok
... vagytok veterán + újsütetű
tőrölmetszett
hitvány honárulók
időről időre bitoroljátok
:
... –, hogy alkalomadtán

mentsvárként
láttassátok
a
fényt
:
túlhan is
... és örökkéig
átkozottak maradtok

DUNÁBA A KULCSOT

békesarc volt
békesarc lesz
békesarc van

rívás lesz
rívás van
rívás volt

szutyok volt
szutyok van
szutyok lesz

van - lesz - volt
volt - van - lesz
lesz - volt - van

min
dig
is
volt
-
lesz
-
van
valami

Török Ábel

SZÍVEM FEKETE MADARAI¹

még a fák is kinevették. gúnyosan lengették előtte ágait, arcba csapták, leveleik lenézőn susogtak a magasban. ott megy elí, a kitaszított, ott megy a fiú, akit senki sem szeret, ott megy a nyomorult, az ördög harmadik fattya.

hallgass, üvöltötte, és teljes erejéből belevágott a legközelebbi bükk törzsébe. öklébe irgalmatlan fájdalom hasított, rágnának porrá a szúk!

eszeveszetten rugdosta a fát, bottal és pusztá ököllettel verte, azt akarta, hogy kidőljön, hogy bűnbánó reccsenéssel hajoljon meg a haragja előtt. a fa remegett, de szilárdan állt, mintha azt mondaná, ejnye, csak ennyit tudsz, kicsi elí? a szád nagy, de a karod gyenge, mint a szűzek lehelete.

ökle vörösen lüktetett, holnapra be fog lilulni, liliomok bontanak szirmot bütykeimen, nem elég, hogy a porcokon felszakadt a bőr, és a vérem sűrűn és feketén csordogál. látod, te sem vagy több minálunk, hallatszott a rengetegből, úgy vérzel és dühöngsz, akárcsak mi. sőt, mi jobbak vagyunk nálad, mert soha nem veszítjük el a fejünket. ostoba vagy és gonosz. makacs vagy, elí, makacs, mint az öszvér, és nem lehet javítani rajtad.

a fa tövébe roskadt, kinyújtotta csontos lábát a kényelmetlen gyökereken. a kézfejét nézte, duzzadt és piros, ez a jussom, fájdalom és magány, mert mindenki jobb nálam.

sötétedésig ne kerülj a szemem elé, utánozta apja hangját gúnyosan, felőlem akár széttéphet egy medve vagy helyben megrohadhatsz, fiam, úgysem érdekel, mi van veled. rossz vagy és haszontalan, a többiek mind szebbek és jobbak nálad, sosem érhetsz a nyomukba. pedig akkor még szeretnék is.

arcán könnyek csillogtak, ujjai a combjába mélyedtek. nem szabad sírni, nem szabad sírni, erősnek kell lennem. lehuny szemhéján csak azt látta, ahogy az anyja tátog, négy gyermekem közül te vagy a leghitványabb, neked ebben a házban nincs szavad! maradj csöndben, amíg meghallgatom a testvéreidet.

---

1 Részlet egy készülő regényből.

elí szíve összeszorult, a súlyos izomköteg olyan apróra húzta össze magát a mellkasában, mint egy megszeppent kisegér. ilyenkor mindig változott valami ott benn, a kicsi szív kérget növesztett, vastagot és tüskésset, ezen nem jutnak át a szavak, ezen nem jut át a megvetés, sérthetetlen leszek.

a forró könnyek égették a bőrét, sistergett és füstölt az arca, sülő hús büze csapta meg az orrát. a szeméhez kapott, ujjai felhólyagosodtak, sikoltott, ilyen az, ha a könnyekben szeretet folyik, marja az ember testét. ahogy megtörölte az arcát, érezte, hogy ott is megégett a bőr, a keze meztelen húst ért, összerándultak az izmai, mit tettem, amiért ezt érdemlem?

megmutatom nekik, gondolta dacosan, vasból kovácsolok burkot a szívem köré, olyat, amelyen senki nem jut át. bumm, bumm, kalapács verte az izzó fémet a tűz fölött, bilincset rakok rád, megtart téged erősnek, bumm, bumm, kalapács.

a vas csilingelt a mellkasában, a csontokhoz verődött. a szíve feszítette a burkot, hideg burok, egyetlen tűhegynyi lyukkal, aki azon keresztül képes megérinteni, annak adom fele királyságomat és elsőszülöttemet.

elí a gyökereken ülve nézte az eget és hallgatta a szelet, hány ilyen délutánom volt már, az ördög se tudja megszámolni. felállt, leporolta magát, és futni kezdett, előre, előre, és egyszer sem nézett vissza.

ügyet sem vetett a fák gúnyos suttogására.

*

a gyerekek a falu szélén fogócskáztak sápadt szalmabálák között. elí gyűlölte a fogócskát, buta játéknak tartotta, de unatkozott, nem történt vele semmi érdekes, így hát beállt a többiek közé. úgy tűnt, draki fejébe vette, hogy elkapja, őt, elít, a leggyorsabbat, csak nevetett rajta, lehetetlenre vállalkoztál, takonypóc.

futott, félt, leszakad a lábáról a cipő. a fű füstölt a talpa alatt, tüdeje üresen-telve remegett a húsában. a levegő süvített a füle mellett, arcát szárazra fújta a szél. hirtelen minden megszakadt, mert rövid, gyenge nyomást érzett a lapockáján, egy ujj volt az. igen, hallotta a háta mögül, elkaptam, elí a fogó!

megtorpant, ökölbe szorította a kezét. lassan, vigyorogva megfordult, nem, nem fogtál meg, ne hazudj. még mindig draki a fogó, üvöltött az égbe.

hogya lennék én, hiszen megfogtalak!

én is láttam, hogy megfogja, szólt közbe eske. elí a fogó.

ki bízhatna a te látásodban, vetette oda neki elí, a bátyád is vak, ki tudja, miféle kórság eszi a te szemedet. a helyedben szólnék anyámnak, hogy baj van, mert draki engem ugyan nem fogott meg.

eske szeme megtelt könnyel, kiabálni kezdett, nem is igaz, és elszaladt a falu felé. elít gyönyörűséggel töltötte el a lány tekintetébe ülő fájdalom, csodát teszek ilyenkor, gondolta, könnyeket fakasztok belőlük, mint egykor a kőből.

ezt meg miért kellett, kérdezte draki dühösen. nem elég, hogy csalsz, még bántod is.

hozzá se értem, vont vállat elí.

a te képed is ragyás, mégse csúfol veled senki. búji sem tehet arról, hogy vak. akkor miért piszkálsz?

mert jólesik, nevetett elí.

akkor én is ragyásfejűnek foglak szólítani, mert jólesik, kiabálta draki. ragyásfejű, ragyásfejű, ragyásfejű!

elínek az arcába tolult a vére. igaz, hogy az arca felhólyagosodott a forró könnyektől, és néhány hétig áfonyavörösen virított, de a sebek begyógyultak, és arról a keserű napról már csak fehér hegek maradtak emlékebe a szeme alatt.

ha még egyszer így nevezel, eltöröm a kezedet, mondta, és meg kellett erőltetnie magát, hogy ne ugorjon rá azonnal drakira.

ragyásfejű, ordította a másik, ragyásfejű, téged senki se szeret, miért nem mész világgá, ragyásfejű, bárcsak inkább te lennél vak, ragyásfejű, ragyásfejű, ragyásfejű!

elí mellkasában valami elpattant, tompán, hidegen, szíve béklyójának egyik láncszeme. vadul rávetette magát drakira, habzó szájjal üvöltött. a pusztá beleremegett a hangjába, a szalmabálák megzizzentek. a két fiú egymásba gabalyodott a földön, fű koszolta össze a ruhájukat, kövek sértették fel összefeszülő bőrüket. köröm vájt húsba, fog tépett bőrt, évek elfojtott haragja szabadult fel a szívdobbanásaikban, el fogom törni a kezét, ahogy megígértem, eltöröm a kezét mindenkinek ebben a faluban, aki nem szeret.

vérszomj lüktetett az ereiben, olyan pillanat jött el, amiért örökké gyűlölni fogják, meg kell tennem, más nem számít, csak én vagyok a világon és draki, drakinak pedig bűnhődnie kell, hát ki büntesse meg, ha nem én?

nagyobb volt és erősebb, a vadásztól is tanult egyet, s mást a hosszú portyák alatt. az öregember megtanította, hogyan terítsen le egy állatot, mindig a torkára csapj, visszahangzott a hangja a fejében, mindig a torkára.

elí így is tett. iszonyatosat vágott draki nyakára, mire a fiú azonnal elengedte, és a mellkasához kapott. talán beléd szorult a szusz, kérdezte kacagva elí, majd hasra fordította a köhögő-fuldokló drakit. rátérdelt a hátára, felhúzta a karját, és bütykeivel nagyot koppintott a fiú fejére.

kérj bocsánatot, te kis бүdös, vagy eltöröm a kezed.

úgysem mered. gyáva vagy te ahhoz, hörögte a másik a homokba.

jól figyelj, draki, sziszegte. egyetlen esélyt adok neked, többet nem. jószívű vagyok veled, és a viláგért sem ártanék a karodnak, olyan szép és egészséges, de ha rákényszerítesz, muszáj lesz megleckéztetnem téged.

neked csak ahhoz van bátorságod, hogy a gyengébbeket bántsd, morogta draki alulról.

elí megvonta a vállát, és hűvös, nyugodt szívvel – vasburokba zárt, kerges szívvel – megragadta draki jobb mutatóujját, és hátrarántotta, úgy, hogy a köröm egészen a csuklóhoz nyomódott. gyomorforgató reccsenést hallott. draki üvöltött, mint a fába szorult féreg, elí pedig dobogó szívvel leszállt a hátáról, és leporolta magát.

csak egy ujjad bánta, mondta halkán, bánatos hangon, talán ez is elég lesz.

aztán elí futni kezdett, olyan gyorsan, ahogy csak a lába bírta.

arcát ezúttal jéghideg könnyek puffasztották fel. futott, a talpába szúró fájdalom nyilallt, ahogy gyökerekre és éles kövekre taposott, fáj, fáj ez a világ, futni kell, mert ha megállok, minden valósággá válik.

csak a szitkozódó-üvöltő-fetregő-átkozódó-nyomorult-gúnyos-beképzelt-szenvedő-sikoltó, végre-valahára megleckéztetett, bárcsak-meg-neleckéztetem-volna drakit látta maga előtt, és a hangja tanyát vert a homloka mögött, a csontja hétrét görnyedt tőle, úgy feszítette belülről

az a haragos, fájdalmas üvöltés, azt mondta, senki sem szeret téged ezen a világon, elí.

egy mező közepén rogyott össze, térde megtagadta az engedelmességet, ezer fa választotta el a falutól, összecsucsklott, eldőlt a fűvön, mint egy zsák. arcába, könnyektől kínzott arcába vékony tüske mart, felejtsetek el engem, hadd felejtsem el magam ezen a titkos helyen, többé nem akarok emlékezni erre a világra.

ínszaggató sikoly hasított a fülébe, felkapta a fejét a fűből, a többiek voltak azok, körbeállták, szaladgáltak, mutogattak, mit tettél, elí, valda és idunn torkából rettegő süvöltés, finnlaug lány sikkantása, rígdöbönt nyögése, im kerek szeme, mind-mind körbevették, ketrecre zárták, te vagy a hibás, bestia vagy, ördög költözött beléd, romlott vagy, mióta megszülettél, te tehetsz mindenről, te falu szégyene, mocsok az apád büszkeségén, gonosz, mint az éjszaka, elí, elí, makacs elí, mit képzelsz, miért vagy még a világon?

hogy tehettem ezt, hogy tehettem ezt, gondolta elszoruló torokkal, arca eltorzult, nem látott, nem kapott levegőt, olyan hideg voltam, mint a vijjogó tél, mi vett rá, hogy kitörjem az ujját?

megérdemelte, hallotta saját szavait, azt mondta, ragyásfejű vagyok, nem tudja, hogy forró könnyek égették azokat a sebeket, nem tudja, milyen fájdalom fal belülről. tagadjátok meg tőlem a szereteteket, akkor sem tudok megváltozni.

ördög bújt belé, az suttogott mézes szavakat a fülébe, az vezette a kezét, amikor eltörte draki ujját. születése óta benne lakott, és képtelen volt legyőzni, mert nem tudta, hogy le kell győznie, ilyen volt a természete, együtt éltek, ketten voltak egyek, a gonoszság a szívében dobogott, a velő volt a csontjaiban, nem akarok megváltozni, nem tudom elüldözni magamból, mert meghalok nélküle.

hát nem értitek, hogy nem azért vagyok ilyen, hogy benneteket bántsalak, hanem azért, mert nem tudok máshogy élni?

tompa recsenés, riadt sikolyok, mit tettél, elí, te fekete föld mélyéről szalajtott ördögfajzat.

a fiú a saját ujjait bámulta, az összeset eltörném, ha attól a tiéd meggyógyulna, draki. az összeset eltörném, ha cserébe nem emlékeznétek a délutánra, ha nem kellene szembenéznem apámmal és anyámmal ma este.

segítsenek meg az egek.

*György Attila, Lövetei Lázár László, Fekete Vince, Molnár Vilmos, Lakatos Mihály
Sárszentlőrinc (2009)*

Zakariás Cecília

SSON

Bendegúz apja elsőként lép be, fél perccel az osztályfőnök előtt. A terem megtelik, kihúzza magát a széken, és körbenéz, vajon eljött-e minden szülő. Az osztályfőnök először az igazgató levelét olvassa fel, amiben a házirend módosításáról ír. Az apa kattint a tollával, a határidőnaplójába jegyzetel. A tanárnő áttér az év végi osztálykirándulás szervezésére, és a harmadik mondat után valaki megköszörüli a torkát. Pislog egyet, de felszólítja. Nem hinném, hogy egyedül elviheti az osztályt, mindenképp legalább három kísérő szükséges, jelenti ki az apa. A szülők közül páran összenéznek, a tanárnő próbálja megnyugtatni, elbír ő velük. Visszatér a jegyzeteléshez, csóválja a fejét.

Az értekezlet után elkéri az osztályfőnöktől a naplót, meg akarja nézni, mit írnak a fiáról. A tanárnő csodálkozva nyújtja át neki. Előveszi Bendegúz ellenőrzőjét, amit a felesége borított barna csomagolópapírba. Óvatosan lapoz, hümmög a fizika négyeseknél, ráncolja a homlokát, amikor az ének-zene tanár macskakaparását próbálja megfejteni. Amikor végez, megköszöni, és még egyszer visszatér a kirándulásra. Biztosítja az osztályfőnököt afelől, hogy ő kezeskedik a saját fia viselkedéséért, de ha katasztrófába fullad a kirándulás, panaszt tesz az igazgatónál.

Bendegúz a biztonsági övvel babrál. Az apja másodszorra szól rá a kormány mögül, ne tedd tönkre, inkább nézd meg, biztosan elhoztad-e az iránytűdet. Bendegúz kicipzározza az ölében tartott hátizsák első zsebét, nem találja. Beletúr a hátsó zsebbe, rágót, zsebkendőt tapint. Az apja pár másodpercenként ránéz, majd vissza az útra. Nem fogunk érte visszafordulni, morogja. Bendegúz ujjai közé akad a bőr tok. Megvan! Tedd máskor olyan helyre, ahol könnyebben megtalálsz. Vagy anyád tette oda? Beszélek majd veled, hogy ne helyetted pakoljon, mert sose fogod megtanulni!

Amikor az autó befordul a szőnyeg-nagykereskedés mögött, Bendegúz két osztálytársát veszi észre a játszótér szélén. Üdítő üvegekbe

öntögetnek valamit. Elkapja a fejét, nehogy az apja is odanézzon. Karba teszi a kezét, meg se szólal, csak reméli, az apja bekapcsolja esetleg a híreket, és a végállomásig már csak azt kell hallgatnia.

Külön buszt nem sikerült intéznie az osztályfőnöknek, a menetrend-szerintivel fognak utazni. Az anyja egy hete emiatt sápadozott. Huszonöt hetedikessel egy falujáró tragacson! Reggel a vajas kifli és a kakaó után Bendegúz kezébe nyomott egy Daedalont, vedd be, kislám! Amikor nem figyeltek, Bendegúz az élére vasalt farmer zsebébe csúsztotta a fehér pirulát. Eszébe nem jutott volna bevenni és végigaludni az utat, hogy aztán az osztálytársai kiegészék a csokit és a chipset a hátizsákjából.

Futólépésben érnek a nyolcas megállóba, ahol még csak három gyerek álldogál a szüleivel. Az apa kurta „jó reggelt”-tel köszön. Megigazítja a gallért Bendegúz széldzsekijén, vállon veregeti. Nagyon vigyázz magadra, mondja. Visszasiet a kocsihoz, mert munka előtt még elintéznivalója van.

Este tizenegykor egy nagy kanna vízzel öntik le a tábortüzet. Eloszlik az égett szagú gőz, az osztályfőnök takarodót fúj. Megvárja, amíg elcsendesednek, majd visszavonul a tanári faházba. Bendegúz a kerítésnél onson át két osztálytársával Robiékhoz, akik hoztak kártyát és almalés dobozba öntött bort. Robi napközben azt hajtogatta, a faterjától van, aztán Bendegúz mindig rákontrázott, ez biztos kamu. Három kopogás az ablakon, és beengedik őket. Pacsiznak, igyekeznek elfojtani a röhögést. Csak Jani gubbaszt a sarokban álló emeletes ágy tetején. Bendegúz rácsap a felső rácsra, aludj, elmúlt tizenegy, megmondunk apádnak! Eljátssza a Jani reggeli mutatványát, hogy a buszon sárgát hányt az uzsonnás zacskójába. Csak a narancslé jött ki belőle. Amikor leszállás után a kukába vágta, félig a cipőjére folyt.

Robi előveszi a kártyapaklit, a hátlapja autós. Nem is olyan nagy baj, hogy a sajátja már nincs meg, gondolja Bendegúz. Különben itt égetné magát a paklijával. Azon olyan csicsásak a minták, mint otthon az előszobaszőnyegen. Az apja észrevette a paklit a tankönyvek közt, és elvette, szerinte csak gengszterek pókereznek. Három körrel később Bendegúz a melegítője zsebébe dugja a kezét, ellenőrzi, mennyi aprója maradt. Robi nyeresre áll, de a többiektől nem szedett el annyit, mint tőle.

Játék után azon poénkodnak, melyik tanárt kéne felszúrni a dárdákkal, amiket délután a fegyvermúzeumban láttak. Eszükbe jut a földrajztanár, aki raccsolva szokta mondani, hogy „Róbert, hallgasson”. Robi felveti, vicces lenne, ha izlandi nevet adnának egymásnak. Az apák neve, és utána a „-sson”. Nemrég volt erről kérdés a röpdogában. Bendegúz rávágja, ez hülyeség, mert ha a faterjainkat ugyanúgy hívják, nem fogjuk tudni, ki kicsoda. Robi meghúzza az almalés dobozt, csapkodja a rozoga asztalt. Így kell hívni egymást a kirándulás végéig, és aki először rontja el, az csicska, Józsefsson!

Bendegúz fálnak vágja az összerendezett kártyákat. Illik rád, folytatja Robi, ugyanolyan szögletes a fejed, mint apádnak. Foci után jött érted, nem mersz egyedül hazamenni. Bendegúz felpattan, Robi fellöki a mellette lévő üres széket, Jani kidugja a fejét a takaró alól. Bendegúz lopva az ablak felé néz. Beszari, nevet Robi. Bendegúz megígéri, beveri Robi képét, függetlenül attól, elrontja-e a játékot. Szóval benne vagy, horkan fel Robi.

Jani megint a kukába vág egy uzsonnás zacskót, mire Bendegúz utolsóként leszáll a távolsági buszról. Az osztályfőnök meglátja a Bendegúz apját, és a fiú vállára teszi a kezét. Az apa megindul feléjük, elkerekedik a szája. A fia bal szeme alatt kék foltot lát. Összeráncolja a homlokát.

Verekedésért két hét szobafogság jár, jelenti ki az autóban, amikor már a rakparton araszolnak. Amikor felhívott az osztályfőnök, egyből tudtam, hogy turpisság van a dologban. Ez a nőszemély nem csak felelőtlen, de ha beveszi a diákok meséit, még pedagógusnak is alkalmatlan.

A kirándulás második napján Robi szólt az osztályfőnöknek, hogy Bendegúz véletlenül beesett az árokba, de ő kihúzta. Ez azután történt, amikor a Vadasparkból kifelé Robiék lemaradtak a többiektől, és a tanárnő arra kérte Bendegúzt, szóljon hátra nekik, hogy szedjék a lábukat. Bendegúz ekkor kiabálta, hogy Robi. Nem jött válasz. Egy kicsit ő is lemaradt. Amikor utolérték a többiek, csak röhögtek. Bendegúznak nem jutott eszébe egy mozdulat se, amit Steven Seagal filmekben látott, pedig otthon, tanulás vagy vacsora közben az összeset fel tudta idézni gondolatban. Bal kéz az arc előtt, jobbal ütni, és kibillenteni az ellenfelet az egyensúlyából. Nem szólt az osztályfőnök-

nek, hogy nem az árok volt az. Akkor árulkodós is lenne. A dugóban ülve az apja rákérdez, melyik osztálytársát rángatta még bele. Bendegúz csendben marad, nem mondja, hogy mennyire utálta, amikor egy napig az apja nevéen hívták. Azzal a kettőből biztos négy hetet csinálna.

*Mózés Attila, Czakó Gábor, Potozky László, Térey János
a 2010-es díjátadón*

Kukorelly Endre
A HIBBANTÓ QUODLIBET. KAZINCZY-ÉK

*„A láthatatlan lelket csak a munkák
Erkölcsök és külső művek mutathatják.”
(Ungvárnémeti Tóth László)*

*„mert alszik nagy erő minden nemzetben, de
alszik, csak a műveltség ébreszti fel”
(Eötvös József Kazinczynak, 1830. dec. 30.)*

„Az a tény, hogy a kultúra, bizonyos értelemben a politika egyik ágazatává vált, ne feledtesse velünk a másik tény, hogy más korszakokban a politika olyan tevékenység volt, amelyet egy kultúrán belül, valamint a különböző kultúrák képviselői egymás között gyakoroltak.”

*(T. S. Eliot: A kultúra meghatározása.
Jegyzetlapok)*

1 974. december 13. Petőfi Irodalmi Múzeum, kézírattár, régi papírok illata, egy banklámpa aranyárga fénye. Meleg van. Kint hideg és sötét. A tárolókban a legnagyobbak kézzel vagy írógéppel írt szövegei. Ők a legnagyobbak, ezt pontosan tudtam. Néhány középiskolai közhelyen kívül nemigen tudtam róluk semmit. Mit tudsz Petőfiről?¹ Petőfi Rádió, Petőfi híd, Petőfi Mgtsz., a Petőfi laktanyában szerencsétlenkedtem két kerek évig – és oké, itt van ez a múzeum. A polcon hosszasan Kazinczy levelezésének huszonhárom kötete.² Nem tudsz semmit, mormogod magad elé. El fogod olvasni. El fogod olvasni? Kazinczyék ezt és ezt csinálták, kapásból valami mondható, rendesen

-
- 1 Aki így kesereg Kazinczy miatt 1847. július 11-én *Széphalmon*: „S miért tett volna oszlopot / Sírjához a haza? / Hiszen mit tett ő a hazáért? / Miatta hét esztendeig szívá csak / A börtönök dögvészes levegőjét, / És csak fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget, / A nemzetiségnek ügyét.”
  - 2 Kiadta Váczy János 1890 és 1911 között (21 kötet), később még 2 pótkötet jelent meg 1927-ben és 1960-ban.

nem tudod elmondani. Bár tananyag. Ék, ékszer. Megosztó. Kinyitottam az ajtót, hogy hallja-e valaki, és hangosan kiabáltam örömben, ez jó volt. Minden más rossz volt. Bévül jó, kívül rossz.

„Ussu precis, mondá a katona.” Egy tót. Buda, reggel hét óra, már ott van „az az öt”. A középkorban Logod falu, a török után *glacis*, vármező, aztán General-Wiese, csak *aztán* Vérmező. „A pap, a viceispán, a kapitány, a szép ifjú és a vak gróf.” Leszedték a környék házairól a cserepet, hogy minél többen láthassák őket. A *Fogságom naplója* magával ragadó szöveg. Torokszorító. Kulin Ferenc szerint Kazinczy neve „a mitikus fogalmak közé tartozik, amelyek akkor is jelentenek valami nagyon lényegeset az értékérzetünk számára, ha munkásságuk részleteiről nincsenek is tárgyszerű ismereteink”. Ez például a *Fogságom...* esetében – ritkaság az ilyen – megfordulni látszik: „Most olvastam el először (42 éve megvan a polcomon)”, így Ottlik Géza.³ Én is.

Nekem is.

Ottliknak Nemes Nagy ajánlja *mint regényt*, és „Kafkát, Orwellt, Camust, Graham Greenet, Salingert, Semprunt, Malamudot” emlegeti. 1828-ban keletkezett, szabadulása után 27 évvel, a kéziratot Toldy Ferencre bízta, *nem kiadásra*, és Toldy nem is adta ki. 1848-ban megjelent egy részlete, az egész csak 1931-ben, tehát Petőfi és Arany, Jókai vagy Mikszáth sem olvashatták. Nagy szöveg; ez konszenzus. Minimum tanulságos, hogy nincs a diskurzusban egy író/irodalmár, aki 200 évvel ezelőtt a diskurzus közepe volt. Látsz magad előtt egy fiatal német (jó, osztrák) fickót, bizonyos „Ehrenstein, a linzi postamester fia”, ulánus főhadnagy „a Terebesen fekvő báró Mészáros János generális regementjéből”, ahogy Kazinczyt letartóztatandó 1794.⁴ decem-

3 Ottlik Géza: Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal. In *Próza*. Budapest, 1980, Magvető, 267.

4 Ebben az évben ismerkedik meg Goethe Schillerrel. Ebben az évben... tömegesen ítélték halálra embereket. Guillotin általi halálra ítélték Párizsban Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes-t, aki önként jelentkezett XVI. Lajos védőügyvédjének – és unokáját, Chateaubriand bátyjának feleségét. Őt miért? Dantont és népet lincselésre biztató, a Bastille ostromára izgató Camille Desmoulins-t, aki a kokárdát a forradalom jelképévé tette. Aztán az özvegyeket is. Őket miért? Dantonnal egy napon az 1792. szeptemberi mézárítások fő felelősét, Fabre d’Eglantine költőt, akinek javaslatára a júl. 19. – aug. 17. közötti hónapot thermidornak keresztelték. Aztán thermidor 10-én a 21 hegyparti vezetőt, utolsóként Saint-Justöt és Robespierre-t. Hogy miért?

ber 14-én vasárnap éjjel az alsóregmeci házban lépven „majd lerogyott ijedtében”, mert összekeverte Ferencet öccsével, Józseffel.

„Nem tudom, van-e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepüléséért, én felfogadtam, hogy soha többet nevem nyomtatva nem lesz” – nagyon kínos indulásának története. 16 éves, ekkor „firkálom a Magy. Ország Geogr. melyre a Pray Historiájának tanulgatása indított”,⁵ kinyomtatják, és az 1775-ös sárospataki ref. kollégiumi vizsgán édesanyja ötletére osztogatni kezdi. És elsüllyed szégyenében. „Óhajtottam volna, hogy nyelne el a föld”. Szerencsére, menteni a mentendőt, „íme Superint. Szilágyi⁶ felkölt, idevezlette az új Autorkát, s elhalmozta magasztalásával; tüzelte, hogy elkezdvén egyszer a futást, abba ne hagyja; s midőn majd izzadni és fázni fog, s botorgatásaira reá ismer, el ne csüggedjen, sőt emlékezzék, hogy aki rosszul nem kezd, nem fog jól végezni.” Minden fiatal, pályakezdő kötelező olvasmánya. Persze ki olvas kötelezőket!

K mint költő. Szegedy-Maszák Mihály szerint⁷ Faludi Ferencel „a magyar költészetnek olyan szakasza kezdődött, mely csak az ifjú Vörösmartynál zárható”. Számos kortárssal foglalkozik, Bessenyei, Ányos, Ungvárnémeti Tóth, Orczy, Barcsay, Gvadányi, Dajka, Dukai Takách Judit, Fazekas, Kölcsey stb. mellett Virággal és Kazinczyval is: „a korszak fontosabb költői közül e két utóbbi érdemel legkevesebb figyelmet. A sztoikus és szentimentális közhely az ő művükben békésen megfér egymással”. Wordsworth ódája Szegedy-Maszák mércéje, ehhez képest „Kazinczy minduntalan az *Édes kín*ről versel, s közhellyé laposítja”. Megállapítja, hogy „kitűnő prózairó”, de odaszúrja, „prózában Kisfaludy Sándor sem volt épp hitvány”. Az 1816-os, három hónapig tartó utazásáról Dessewffy Józsefhez írt, később folyamatosan,

5 Írja a *Pályán emlékezetében*, s többször, több helyen, több változatban is: szépen összeszedte Kovást Dániel: Kazinczy Ferenc írói pályakezdése, egy korai honismereti mű. In *Közelebb Kazinczyhoz*. Sátoraljaújhely–Széphalom, 2021, Széphalmi Minerva könyvek, 11–41.

6 Szilágyi Sámuel debreceni püspök vendégként van jelen. „Patnak akkor négy Professora volt”, Szilágyi Márton (Sámuel fia), Szentesi János, Szentgyörgyi István és Öry Fülep Gábor.

7 Szegedy-Maszák Mihály: A XVIII. század végi magyar költészet főbb típusai. In *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József, Tarnai Andor. Budapest, 1974, Akadémiai, 929–955.

12x átjavított *Erdélyi leveleket* olvasva⁸ magam is megállapítom, hogy „kitűnő prózáíró”: élvezetesen ironizál,⁹ és ahogy például az útviszonyokról ír,¹⁰ nehezen tudok nem „áthallani” megannyi ma is használatos közhelyet.¹¹

Ahogy Bányácska sem, Buda vagy Pest sem volt a magyar irodalom központja.¹² Nem pók-és-hálója szerkezet; az irodalom aktorait összefűző *network* rajzolja ki a magaskultúra testét, ahogy és amennyiben figyelik, ismerik, reflektálják egymás (művei)t. Horváth János szerint „fontos irodalomterjesztő tényező (...) a *személyes ismeretség*, az íróknak egymással való érintkezése (...). Mégiscsak a könyvtárban együtt található magyar könyvek csoportja az, mely az újabb magyar irodalom kiindulási helye”: gróf Ráday Gedeon könyvtárára, Ráday és Kazinczy viszonyára utal.¹³ De Kazinczy korában sem csak Kazinczy kora volt,¹⁴ akármennyire is ambicionálta, nem csak vele lehetett levelezni. Nem is csak vele leveleztek a többiek. Meg is sértődött a többiekre.

Lefordította a *Hamletet* – németből, Friedrich Ludwig Schröder nyomán (ahogy Lawrence Sterne *Érzékeny utazásokját*, az angol szöveget is fegyelembé véve) –, és azon van, hogy ez nyissa a magyar színjátszást, az országgyűlés ideje alatt. „Nem ismerek semmi darabot, amely inkább érdemelné a játszást, mint a Hamlet”, írja 1790-ben a magyar nyelv hivatalossá tételén munkálkodó báró Prónay Lászlónak, Túróc és Csanád főispánjának. Most nem lesz szó a beláthatatlan

8 Szauder Mária válogatásában. Több részt kihagyott, „amelyek nacionalista hangütésük miatt bántóak lehetnek”. Ez számomra cenzúrázó hangütése miatt bántó.

9 „Elöttem fekvék a Traján hatodik gyarmatának Clusa nevet viselő városa, melyet az oláh még ma is Klusznak hív.”

10 „Rettenetes meredekségeken ereszkedénk le a hegy oldalán s keresztül a kimosott sok árkokon. Végre elérém azon csinált utat, mely Váradról Kolozsvárra viszen”, de „a csinált út nem tarta sokáig” stb.

11 „S itt a társasági együttlétekben is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin”, vagy „Erdélyben két-három helytt álmélkodva hallák, hogy én magyarországi magyar oly jól tudok magyarul, mint ők”.

12 Kisfaludy Károly pesti sikerei, az *Aurora* sem tették azzá. Németh László szerint a „nagy magyar kezdetekből” ekkorra már „mindössze annyicska maradt, amennyit az *Aurora* kötetecskéiben látunk”. Aki annyicskát néz csak, hogy hol *él/lakik* több író, az rosszul nézi.

13 Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, 1976, Akadémia, 21.

14 Hanem I. Ferenc abszolutizmusának kora.

különbségről Kazinczy és Arany – a magyar nyelvben lelkesen *kereső-kutató* és a *hibázni nem tudó* között, sem arról, hogy „csak ez”, vagy fél évszázad nyelvi változásai teszik-e ezt a különbséget. „Sokszor történik meg az, hogy a legáhitatosabb ábrázat, a legkegyesebb tekintet mellett az ördögöt magát szopjuk”, így Kazinczy Oldenholmja (Polonius) a harmadik felvonásban – itt egyenest két évszázad különbségét hallja a mai fül. Aranynál ugyanez: „Sok példa van rá –, hogy ájtatos arccal, / Kegyes gyakorlattal, becúkorozzuk / Magát az ördögöt.” A *becúkorozás* is avult, ám Hamlet nagymonológjának fordításait összeolvasva megrendítő tapasztalni, kivel mit tesz a nyelv, és ki mit tesz a nyelvvél.

„Az én patriotizmusom nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom”, az ne „más nyelvek károkra virágozzék”, írja Széphalomról 1812. febr. 5-én Musiczky Lucián szerb költőnek.¹⁵ Ungvárnémeti Tóth A’ *szép lelkű Kazinczyhoz* ír, Bajza „egy tarka quodlibet”-et lát benne,¹⁶ aki mindenkiről mindenfelét mond. „Valóságos önkép-kollekciója van.”¹⁷ Szerb Antal szerint fogsága után (Spielberg, Kufstein, Munkács, 2387 nap) „szinte magától hullott ölébe az irodalmi diktatúra”. Korrekt, hogy Kemény Zsigmond¹⁸ Kazinczy „bámulója” is, Arany és Petőfi „lángeszéről” írva.

-
- 15 Földi Mihály idézi a *Nyugat* 1929/19-es számában (*Magyar író napjai*) tk. Farkas Gyula *Kétféle nemzeti érzés* című tanulmányát az „optimista és pesszimista magyar hazafiasság kérdéséről”: a mindent dicsőítőről és a bíráló-ostorozóról. Nem az önáltatás, „az a nemzeti érzés, az a hazafiság, mely optimista öncsodálat helyett kritikával nézi önmagát”. Földi: „Bizonyára nem véletlen – jegyzi meg Farkas Gyula –, hogy ennek az iránynak két vezető szelleme közül az egyik, Dugonics, szerb, a másik, Gvadányi, olasz származású.” Kazinczy „elejétén nagyon megörül” az *Etelkának*, aztán elszomorodik, „midőn a legizetlenebb galantériát, a legalacsonyabb popularitást, s gyermeki affektációt, hogy *Magyar vagyok*, találtam benne. Én is tsak-nem a szenyvedhetetlenségig, tsak-nem a más Nemzetek megbántásáig kevélykedem abban, hogy magyar vagyok: de még is *Etelkát* olvasván, sok helyeken mintegy elszégyenlettem magamat, látván, hogy Pajtás Uram magát miként teszi nevétségessé a Magyar Névnek illetlen s ok nélkül való emlegetéseivel.”
  - 16 Bajza József levelét (1831. okt. 26.) idézi a *K. F. művei II. Levelek*, Budapest, Szépirodalmi, 1979 című kötet szerkesztője, Szauder Mária. „Tudjuk mindnyájan, hogy Kazinczy egy dolog felől hét különböző személynek hétféleképpen írta ítéleteit, s ezt nem néha, hanem igen gyakran.”
  - 17 Nem csak műveit, de leveleit is átírja: „élete »homlokzatszerkesztő« eljárások kontinuumaként is értelmezhető.” Bodrogi Ferenc Máté: *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve. Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*. Debrecen, 2012, Egyetem Kiadó, 10.

Németh László kiakad rajta: az irodalom telefonközpontjának nevezi, aki, noha „nagy író”, levelezése pedig „a leghatalmasabb kortörténeti emlékünkhöz”, mégis, „amilyen aprónövés ő maga, akkora pusztulás marad körülötte”: ő az „első s legnagyobb” hibbantó¹⁹ – jelentsen ez a szó bármit is.

A nem-mélymagyart ugyanis.

Ezek szerint Kazinczy döntött, ő gyártotta le a kánont (ez nem Németh terminusa): Bessenyei „megbukik”, „Báróczy lesz a példa”, Csokonai „elsüllyed”, Berzsenyi „elrothad” és „továbbmegy” Kölcsey. „Lemarad” Katona József, „továbbmegy” Kisfaludy Károly,²⁰ „a nagyobb »faj«-súlyú lelkek kiülednek belőle”, csupa *becsukódik, lemarad, megbukik, süllyed-rohad, leragad és ülep*, „egy örült kertész [amúgy nagyszabású, és engem szórakoztató] látomása.”²¹ Babits le-pajzs/dárdázza Némethet, aki szerint a görög, ófrancúz (nem ám a francia!), olasz, angol, spanyol *lett*, „mint az őserdő”, a magyart (és ezek szerint a rómaid vagy a németet) „csinálták, hogy legyen”, többek közt épp e *hibbantó* (s más hígmagyarok), a régi-mély irtásával, „s hatvanhétre a magyar szellem annyira felőrölte magát, hogy az asszimilánsok csak beköltöztek az ürességbe”.²² Ez durva.

Kölcsey *héroszozza*.²³

Aki róla beszél, annak szerinte „szükség a magyar literatúra egészét keresztülölelni”. Nem öleljük, Széphalmon bár ölelhetnékje támad annak, aki ír/olvas. Kazinczy Ferenc, 1759–1831.

Nem *részletezzük*.

-
- 18 Kemény Zsigmond: Arany Toldi-ja. In *Élet és irodalom*, Budapest, 1971, Szépirodalmi, 345.
- 19 Mi több, Németh László: Kisebbségben. In *Sorskérdések*. Budapest, 1989, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 411.
- 20 Kisfaludy, Katona és Kazinczy emlékéből „gyúrta össze főhősének jellemét” Jókai az *És mégis mozog a földben*: „Jókai sokkal többet fogott össze, organikusán, a romantika keletkezéséről regényében, mint a három tudós [Gyulai Pál, Toldy Ferenc, Kemény Zsigmond] a tanulmányokban”. Szauder József: i. m. 9.
- 21 Babits Mihály: 1939. augusztus. Pajzzsal és dárdával. In *Könyvről könyvre*. Budapest, 1973, Magyar Helikon, 288–299.
- 22 Arany sem elég mélymagyar Némethnek. Babits Kazinczynak (egyéb magyar régiségek mellett) Zrínyi iránti lelkesült ségére utal (és utaljunk itt Arany Zrínyi iránti lelkesült ségére is!), valamint arra, hogy pl. az angol irodalom „dicsősége Chaucherrel kezdődik, az olasz importtal” stb.
- 23 Bár az rémletesen hangzik, miszerint „Sírba Kazinczy leszállt; s későn fakad érte hevítvén / A remegő könnyecsepp harmatozó szemeket. / És fölkel hideg álom alól bús árnya sötétén, / S rémletes arcával dombja fölébe leül” stb.

Goethe tízzel idősebb nála, eggyel túléli. Schiller (1759–1805) kortársa. Puskin (1799–1837) és Blake (1757–1827), Kleist és Hölderlin, Scott és Byron, Fichte és Schelling, Friedrich Schleiermacher (1768–1834) és August Wilhelm Schlegel (1767–1845), XVI. Lajos pénzügyminiszterének, Jacques Neckernek a lánya, Madame de Staël (1766–1817) és François-René de Chateaubriand (1768–1848), a kalinyingrádi Hamann és Kant, a fiziognómus Johann Kaspar Lavater és a *Gott erhalte* költője, Laurenz Leopold Haschka, Christoph Martin Wieland (1733–1813) és Johann Gottfried von Herder (1744–1803) kortársa – őket sem részletezzük. És nem lesz szó (csak lábjegyzetben²⁴) arról, hogy „irigylésre méltóan egészséges kedélye mindig megóvja a súlyos lelki válságoktól”.

Sem arról – messzire vezetne, komoly irodalomtörténeti adósságok sorolásáig –, hogy a róla szóló irodalom „általában úgy határozható meg, hogy számtalan részletkérdésről készült számos jó, hasznos vagy csupán adataiban érdeemes tanulmány, a monografikus vállalkozások elakadtak, a Kazinczy-filológia még a levelezésből adódó roppant tanulságokat sem tudta teljes mértékben hasznosítani”.²⁵ Nem szólunk Sigray Jakabról, a vak grófról (akit a sorban legelőször végeztek ki), a papról (Martinovics), aki elájult, nézvéen Sigray lenyakazását, a viceispánról (Hajnóczy), a kapitányról (Laczkovics), és „a szálás, sugárnövésű, szőke, liliumfejérségű, rózsapirosságú, délceg járású” Szentmarjayról.

A szintén lefejezett Szolártsik Sándorról,²⁶ vagy Abaffy Ferenc fiainak tanítójáról, Őz Pálról sem. Abaffyról, aki csaknem életével

---

24 Mert túl személyessé válna a szöveg. Kulin szerint (*Kazinczy emlékezete*, 18–21.) kerül a misztikumot, „nem törődik a világon túli lényegkereséssel (...), önmaga akar sorsa urává lenni”: „Láss! Amit keressz, / Nyúlj be kebeledbe, s feltaláltad”, idézi a *Gróf Török Lajoshoz* 1801-ben írt episztolát: „Kérdeztem a természetet: siket volt; / Kérdeztem bölcseinket: ők csevegtek, / S bizonytalanabbá tőnek, mint valék”. Egyfajta evilágias, közösségi kiválasztottság-ézés jellemzi, amit Kulin az 1980-as évek közepén aktuálisnak tart, és amit – van kedélyem hozzá – én is aktuálisnak tartok. „Beletörődhetünk-e abba, hogy mindent, amit személyesen tehetünk, eleve meghatározzák azok az objektív történelmi erők, amelyek életünk kereteit kialakították?”

25 Fried István: Kazinczy Ferenc útleírásai. In *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996, K. F. Társaság, 116.

26 Kazinczy a *Dayka életében*: „Sirt, hogy a lángelméjű Szolarcseknek elébe nem hághata, s hogy ötlet utól nem érhető.”

fizetett fogságban írt lázító verseiért.²⁷ Sem bizalmas barátjáról, a Szophoklést és Euripidést fordító Guzmics Izidor bencés apátról, vagy gróf Forgách Miklós nyitrai főispánról (Batsányi János egykor titkára volt), akihez ódát is írt. Szóba sem kerülhet az a cirka ezerkétszáz magyar író, akiket Horányi Elek 1775–77-es *Memoria Hungarorum* sorol.²⁸ A „pesti triászról”, a viccesen „délibabos” történész Horvát Istvánról, a szerbből magyarosodott, népies dalokat költő Vitkovics Mihályról (akihez írt szatirikus episztolája a nyelvújítási harc²⁹ felütése) és Szemere Pálról,³⁰ Kölcsey barátjáról,³¹ akitől, úgymond, „eljedek”, mikor „kényszeríte” a *Pályám emlékezete* megírá-

-
- 27 „Október 1-jén Pozsonyban. Alig szállánk ki üveges hintónkból, s a fogadás legénye a Rózsánál tudatá velem, hogy Abaffy Ferencz diaetai követje Arva vármegyének, szomszédomban szállásol. Phantasiáit önté violinjébe, midőn belépek, rohanva veté magát karjaim közé – Tunc hic amice? Cito mihi respondeas, quid hic facis? kérdé azzal a neki saját accentuatióval, és a vastagon mondani szokott s betűket vékonyan ejtetgetve. Már öreg ember s elgyengült, kidagadt szemekkel, alacsony növésű, de inas, koponyája egészen kiaszott. Tömrdek olvasású, tömrdek tapasztalású férfi; szépen írt, de nem szólott szerencsével”, írja róla szépen Kazinczy.
- 28 S akiről Szalay Lászlóhoz írt 1830. jan. 31-i levelében Kazinczy elég furákat mond: „Horányi felől nem szabad papírosra tennem, amit az úr tudni vágy”, írja, aztán papírosra teszi: „Külsejéről csak ezt: piarista talárisa sohasem volt kifeélvé, kiporozva, s hasán végig volt öntve tobákkal és a leves foltjaival. (...) Orra mint egy nagy ugorka. Bőre kásás. Szemét, száját az öregség és kövérség kivette formájából. Szerete méreggel szólni a rosszak ellen, s bátor kimondani, amit igaznak hitt, ha feje utána veszett volna is. A Memoria Hungaror. tele van cifra haszontalanságokkal, gyilkolja az embert a hosszú beszéddel és a szörnyű ortodoxiával.”
- 29 *Mondolat* (1813, Somogyi Gedeon, Szentgyörgyi József gúnyiratát használva) és *Felelet a Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak* (1815, Szemere és Kölcsey). Jól jár (el), aki élvezettel olvas pamfleteket. Kultúrharc, ütközetek halál nélkül, mindenki sért és sértődik, sérül is, de ne halj bele! A „tüzes ortológus”, „tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával”, így Kazinczy: hamisan az léphet, „akit a grácia láthatatlan lebeg körül” (ez Schiller hatása), az ízlésre apellál. Hogy a rovátkolt baromból rovar lett és a tanítás-árasztóból tanár, az oké.
- 30 Hozzá és feleségéhez írt 1831. aug. 8-i levelében a kolerajárványról: „Még eddig nincs bajunk, ha csak Sophie nem csinál, ki doktora lévén régolta a vidéknek, nem vonhatja el magát a betegetől, s őket látogatja, gyógyítja, éteti. De annak is van haszna. Már mondják, hogy mi nem öljük meg őket, ha más uraságik igenis.” 1831. nov. 14-én halt meg Hegel Berlinben – kolerában.
- 31 Vitkovics szerint miközben Péczelen Kölcsey és Szemere nagy szerelemben együtt dolgoztak a *Feleleten*, Szemere felesége, Szemere Krisztina, „Kriska is [Képlaki Vilma néven] úntában verselni kezdett”. *KazLev.* XIII. 58.

sára. A Conversations Lexikon-i perről,³² a „fentebb stíl”-ről,³³ ipszilonistákról és jottistákról,³⁴ a nyelvújításról sem.³⁵

Magáról Kölcseyről sem, aki 9³⁶ év után, 3 gyorsan, egymás után írt lasztóci levelét³⁷ követve szakít vele. „Két életpálya alakulására s egy kor szellemi életének egészére mélyebben ható kapcsolat, mint kettőjüké, aligha volt irodalmunk történetében”, így Kulin.³⁸ Érték-szemléletük „csúcán majd a nemzeti eszmét fogjuk látni”.

Nem lesz szó Bessenyei Györgyről (1772³⁹), aki cca. hússzal volt idősebb nála.⁴⁰

Vörösmartyról stb.

Berzsenyi.

Széchenyi.⁴¹

A hétéves háború.⁴² A francia forradalom. Napóleon. Rosztopcsin gróf.⁴³

32 Ld. ehhez Zádor Györgynek és Bajza Józsefnek írt 1830. ápr. 16-i levelét.

33 Noha a 18. század végi stíluszűrzavarból az ő „ajánlata” látszik – ideiglenesen – győztesnek Csokonai népi(es) irányával szemben. Aztán ez, *mutatis mutandis*, hol így, hol úgy: jobban érdekli-e „a kort” a tartalmak kifejezése, mint az, hogy miként fejezi ki: izlés és világnézet vs. izlés és stílus kapcsolatának elsőbbsége.

34 Láttya vs. látja.

35 „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszerre, s egységben és ellenkezésben van önmagával.” 1819.

36 A múzsa és walkűrök száma, és – *nonumque prematur in annum* – Horatiusé.

37 1817. június 11., 12., 14. A 12. lásd Kölcsey Ferenc levelezése. *Válogatás*, sajtó alá rend. Szabó G. Zoltán, Budapest, 1990, Gondolat, 74–76.

38 „Az irodalmi élet intézményesülése előtti utolsó pillanatában” Kazinczy „még nem szokott, s már nem tud hozzászokni a nyíltság és közvetlenség hiányához, az irodalmi életben belüli emberi viszonyok elidegenedéséhez.” Kulin Ferenc: Kazinczy és Kölcsey. In uó: *Közelítések a reformkorhoz*. Budapest, 1986, Magvető, 47–49.

39 Bessenyei első jelentős munkáin kívül ekkor jelent meg Pozsonyban Mészáros Ignác „fesz és pöf cifráitól dagadozó” (*K. F. Művei I.*, 226.) *Kartigámja*.

40 És akitől 17 évesen lefordította németül írt novelláját, a *Die Amerikanert*. És akiről meg kell tudnia a tanulóifjúságnak, hogy Mária Terézia testőrségéből „hízársra hajlamos alkata”, valamint „fövénykórja” miatt lepétt ki, hogy Gessner és (valószínűleg Johann) Kayser pontosan mettől meddig élt, és hogy Kazinczy kolerában halt meg, 7 gyereke volt, és Török Sophie „nála húsz évvel fiatalabb és szegény grófkisasszony”. Dr. Mohácsy Károly: *Irodalom. A középiskolák második osztálya számára*. Korona, 1996, 65. A tankönyvet tk. Bíró Ferenc és Németh G. Béla bírálta. De mi az a fövénykór?

41 1831-es, hozzá írt episztolájában a görög *agón* híve beszél: „Én láttam a zavart, s láttam, hogy az / rendén vagyon; (...) / Míg a nyelv hívei, írók s olvasók, / Egymást korholván összeszerkezének; / S a versenyzőket nem békére vontam, / Hanem hevesb és még makacsb vitára. / Ki nyugtot óhajt, harcra kél.”

42 1756–1762, Churchill szerint az első világháború.

43 Fjodor Vasziljevics, I. Sándor alatt Moszkva kormányzója és felgyújtója, franciául és oroszul is írt.

Senkiről azok közül, akik Orlai Petrich Soma képe-képzetele szerint ott voltak Kazinczy és Kisfaludy 1828-as találkozásán.

Gróf sárvár-felsővidéki Széchényi Ferencről, a nemzeti könyvtár, és gróf tolnai Festetics Györgyről, a Georgikon alapítójáról. Aranka Györgyről (1737–1817, a kolozsvári Magyar Nyelvmívelő Társaság alapítója), és Széki gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellárról (1739–1822, a marosvásárhelyi Téka alapítója, Janus Pannonius kéziratának kiadója). A Rousseau-val közeli viszonyban lévő, Bessenyeit – és Voltaire-t – támadó, az Akadémiai könyvtárat fiával, Lászlóval megalapozó gróf széki Teleki Józsefről.⁴⁴ „Mostan pedig” nem lesz szó *Cid Szomorú játékaról*, „melyet hajdan Corneille Péter Frantzia nyelven készített. Mostan pedig [1773-ban] magyar versekbe foglalt Gróf Teleki Ádám”.⁴⁵

Nem lesz szó a németül író báró Mednyánszky Alajosról, Márton István kantianus filozófusról, kit Kazinczy szerint „az ifjúság csodál”, de „mardos”,⁴⁶ a jezsuita történész Katona Istvánról, a jezsuita Tóth Farkasról, a budai egyetem esztétikatanáraitól, a magyar nyelven írást ellenző, latinul verselő, jezsuita Szerdahelyi Györgyről (1740–1808)⁴⁷ vagy Schedius Lajosról (1768–1847), aki 92-től ötven éven át vezette a pesti esztétika tanszéket. Sándor Istvánról, a magyar könyvészt megalapítójáról. A pesti magyar színjátszás megteremtőjéről, gr. Ráday Pálról és Kelemen Lászlóról, a nyelvújításellenes nyelvész Beregszászi Nagy Pálról, és a német–magyar közgazdász Berzeviczy Gergelyről,⁴⁸ sem a Lapujtón visszavonultan élő rossz költőről, Mocsáry Antalról, aki egy évvel öregebb volt nála, és eggyel túlélte, s akihez utolsó levelét

44 Bod Péternél tanul, később Baselen – itt kezd könyveket gyűjteni –, együtt diákoskodik Sámuel unokaöccsével, Leidenben meglátogatja Rousseau-t, Voltaire-rel is találkozik. Ugocsa megyei főispán beiktatását Orczy Lőrinc tartotta.

45 Mária Terézia alatt Kóvár vidéke kapitánya, II. József a kolozsvári kerület biztosának nevezi ki. Más Telekiekkel (Sámuel, László, József, Domokos, Ferenc) politikában/kultúrában/tudományban komoly szerepet visz. T. S. Eliot szerint „a felbomlás veszélyének van kitéve az a társadalom, amelyben megszűnik a kapcsolat a különböző tevékenységű emberek – a politikai, tudományos, művészi, filozófiai és vallásoselmék – között.” *A kultúra meghatározása. Jegyzélapok*, Budapest, 2003, Szent István Társulat, 96. Fordította Lukácsi Huba.

46 Horkay László: Kant első magyar követői. In *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*, i. m. 213.

47 *Aesthetica sive doctrina boni gustus*. Szép Jánosról sem, aki a művet magyarra átdolgozta: *Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya. Főtitst. Szerdahelyi György úrnak nyomdoki után írta*, Buda és Pest, 1794.

48 1810-ben, hozzá írt levelében Kazinczy Herdert hamis profétázza. „A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg filozófiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait.” Vajha!

írta. Pártfogójáról (és Csokonai támogatójáról), cserneki és tarkeói gróf (és pesti utca) Dessewffy Józsefről⁴⁹ és fiairól (Aurél, Emil, Marcell), akik Kassán ismerték meg Kazinczyt. Az eposzíró Pálóczi Horváth Hunniás Ádámról, és Pázmándi Horváth Árpádiász Endréről. Az első művét neki ajánló „nemzet mindenese” (Mikszáth) Fáy Andrásról (1786–1864), akiről a Vasas-pálya jut mindenki eszébe, sem a szintén csak egy utca Cházár Andrásról,⁵⁰ vagy a joggyakorlatát Rozsnyón, Cházár főjegyző mellett végző (filozóf, kritikus, dohány- és dinnyetermesztő) Szontagh Gusztávról. „Mi az hát, ami a magyart emelheti? / Valóban nem más, mint az ész s erkölcs”, így Berzsényi episztolája Kazinczyhoz. A „tudományok és ismeretek (...) munkás tolmácsai” hagyomány „láthatatlan kezei” ők.⁵¹

Nem lesz szó báró Jósika Miklósról, sem példaképéről, a „Kövér” (Széchenyi István) báró Wesselényi Miklósról.⁵² Csokonairól sem.

Akinek szövegét/helyesírását 1792. aug. 26-án neki írt levelében (melynek pikáns módon csak a második része maradt fenn) Kazinczy csodálatosan javítgatja.⁵³ Legtehetségesebb ellenfeléről, a pálos szer-

49 1771–1843. Kazinczy 1815. dec. 14-én hozzá írt levelében foglalja össze véleményét a nyelvújítási harcról. A Szauder Mária-féle válogatás ezt a levelet nem közli.

50 Jólész, 1745–1816, megyei táblabíró, II. József németesítő rendeletei miatt lemond, később Gömör megye főjegyzője. Már 1790-ben „esedező levelet” fogalmaz az általános kötelező alapoktatás és a fogyatékosok felkarolása érdekében. Az első siketnéma intézet kezdeményezője; az intézet 1802-ben nyílik meg Vácon, Czázárt kihagyják. Magyar és latin jogi és bölcséleti munkái kiadatlanok.

51 „Mint Burke rámutatott, a társadalomnak a halottak és a még megszületendő is részét alkotják, még ha szavukat csak a szokásokon, intézményeken keresztül, illetve a hely, a történelem és az előttünk éltek iránti tisztelet révén hallathatják is (...), az élők csak ideiglenes felei a holtak és a még megszületendő között fennálló időtlen kapcsolatnak (...), az előttünk járók miatt vagyunk ott, ahol vagyunk: sokkal tartozunk nekik, és még azoknak is kegyelettel tartozunk, akik keveset tettek sorsunk javításáért.” Roger Scruton: A liberálkonzervativizmus és Közép-Európa. In *Mi a konzervativizmus*. Budapest, 2021, Osiris, 262. Jónás Csaba fordítása.

52 Ld. epigrammáját A *zsidói nagy megholt*ról 1810. jan. 22-i, Döbrenteinek írt levelében – melyben tk. a neologizmusokat védi. Kérésére a német–magyar Romy Károly György „grécizmusokat” és „gallacizmusokat” gyűjtött Johann Heinrich Voss Homéroszából, Klopstockból, Wielandból, Goethéből. „Ha ők gazdagíthatták neologizmussal az ők nyelveket: ne-e mi is a magunkét?”

53 Csokonai *viszontag* precízen és pikírtan ír „a’ Tekintetes Úrnak, a’ kit a’ Világ előtt mint gyengéded és tsekély ízlésűnek legfőbb Mesterét tisztelni betsületemnek tartom”, a Kazinczytól kapott *Dayka Verseiről*, azokat sorra véve, s darabonként némikepp fanyalagva. (Nem véletlenül kapott helyet a szöveg a Nyerges András szerk. *Gorombaságok könyvében*, Helikon, 1999, 11–14.)

zetes Verseghy Ferencről,⁵⁴ sem a pálos szerzetes Virág Benedekről,⁵⁵ aki a nagyon nem népi Kazinczynál egy népdal után érdeklődött. Arról a lelkesültségről sem, amit a színház kiváltott belőle: a *Macbeth* és a *Hamlet* mellett négy Goethe-darab magyarítása! Hogy 1793-ban Rousseau *Társadalmi szerződését* fordította.⁵⁶

Nem lesz szó Voltaire hívéről, gróf Fekete Jánosról (akiről a szakdolgozatom készült volna, ha jobban értettem volna a gróf Szerb Antal szerint nagyon tehetségtelen, de nagyon szabadszájú francia verseit), sem a szintén „félíg francia” gróf Sztáray Mihályról, akinek szépségéről (apropó Szentmarjay) Baróti Szabó Dávid zengett.⁵⁷ Baróti Szabóról,⁵⁸ a kegyesrendi, *Halotti beszéd-magyarázó* nyelvész Révai Miklósról és a Vergiliust fordító jezsuita Rájnis/Reinisch Józsefről, a klasszikus időmértékben magyarul tempózó szerzetesi triászról, akik versformák szerint szortírozták a dolgaikat,⁵⁹ ugyanis, így Szerb Antal, „tartalom szerint nem is lehetett volna, mert nincs tartalmuk”.⁶⁰ Sem Batsányiról, akivel a *Magyar Museumot* alapította, sem az *Orpheusról* – ez volt amúgy a szabadkőműves álneve –, melybe akkor fogott, *midőn*⁶¹ Batsányival végleg összekülönbözve kivált a kassai magyar társaságból. Czuczor Gergely és unokatestvére, Jedlik Ányos bencés szerzetesekről, vagy Gyöngyössi Jánosról („gyermeki pattogatás”,

54 1757–1822. Szintén hosszan, 9 évig raboskodott a Martinovits-összeesküvés után.

55 1754–1830. Idézi Margócsy István: *Petőfi-kísérletek*. Budapest, 2011, Kalligram, 427.

56 Latinul anyanyelvi szint, tud görögül és franciául, németül talán jobban, mint magyarul. Az angolok a németen keresztül jönnek – ezen csak az mosolyog, aki nem tudja, hogy napjainkig számos magyar regényt fordítottak angolra németből. Érdekes volna kimutatni a többszörösen áttételes hatást, amit idősebb kortársa, Samuel Johnson (1709–84) tett rá azzal, hogy 1765-ben kiadta Shakespeare műveit. Mindenképp, ő nem öli meg fordításában Hamletet.

57 „S kül tsinodra ha néz, versenghet frantzia, német. Szívedet és nevedet, győztes, ha nézi Magyar.” Nem összetévesztendő a 16. századi Sztárai Mihály evangélikus lelkésszel.

58 Akivel durván gúnyolódik versében, mert az elküldte neki bizonyos Nagy János *Méhi gazdasága* című dilettáns, „istentelen, átkozott darabját”.

59 Ld. *Sylvester* című opuszát: „Rádaym követte nyomdokom, s utána / Kalmár [György nyelvész és hexameteríró, ld. a *Pályám emlékezetében*] és Birsi [ő kicsuda?] s Molnár [János, dettó hexaméterezett]; s egy időben / Rájnis s Baróti (...) Daykám, s Virág / És Berzsenyim, Miklának éneklője. / Bihart Vitézem [Ivánky Vitéz *kész Göthének Clavigójával* Imre] szép környét Tokajnak / Nagyom [az *Iliászt* fordító Vályi Nagy Ferenc] tanítá zengzetem csudálni. / Erdélyt Arankám, Zsombori [Sombori *hazafüü és érzékeny sóhajátása* Lajos] s Buczym [a kolozsvári Buczy a *lyrika poesis okai s a lyrikusok* Emil]”.

60 Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, 1982, Magvető, 240.

61 Ezt a szót eddig még nem irtam le. Hatás!

„gyermeki pipere” leoninusok). Barátjáról, Barczafalvi Szabó Dávidról és Báró Amade Lászlóról, akibe, úgymond, „beleszeretett”.⁶²

Nem beszélünk Kisfaludy Sándorról, akire kiakad, mert „Füredi Vida költött név alatt” támadta őt, azt gyanítván,⁶³ ő terjeszti, „hogy a Töviseket és Virágokat maga recenzeálá azoknak írója tömjénezésekkel a bécsi Annálisokban”; párbeszéddisztichonokat szerkeszt ellene, melyben Dayka biztatja Himfyt, hogy az égesse el versei felét, aztán „Újra felét”, majd a „Harmadikat még!” – így vár rá „az olympusi kar”. De kedvencéről, Dayká(m)ról sem – ekképp nevezi⁶⁴ –: a vele folytatott levelezését megsemmisítette.

Földi Jánosról⁶⁵ és Kis Jánosról.

Péczeli Józsefről, aki miatt Kazinczy elment/zarándokolt Komáromba, vagy a törtető, Kazinczyval pimaszul hálátlan, amúgy az *Erdélyi Museumot* (1814–18) elindító Döbrentei Gáborról. Szót sem Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsannáról (Susie), lányáról Lottiról (Lolly), Kácsándy Therézről,⁶⁶ Radvánszky Therézről, Radvánszky Polüxénáról és Bárczay Ferencnééről (Jenny), az 1785 és 91 közötti kassai „érzelmek iskolájáról”,⁶⁷ arról „az egyértelművé és határozottá tisztulni nem akaró” viszonyról, „mely négy-öt éven át öt nőhöz köti szinte egyszerre”.⁶⁸ Végképp nem a nevéhez passzolóan csupa e-vel/é-vel versfaragó Édes Gergelyről, sem az Édeshez írt levelében bírált konzervatív gróf Gvadányi József⁶⁹ lovastábornokról („káromkodva olvasta” az ország-

62 „Belészerettem abba az Amadéba, s szégyellem és sajnálom, hogy ötlet előbb nem ismerém”, írja Toldynak 1827-ben. Amade akkor már 63 éve halott.

63 Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél. In *K. F. művei I. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Budapest, 1979, Szépirodalmi, 815.

64 „Sohasem láttam oly hideg embereket, mint a pesti barátaink (...). Még febr.-ban lement oda Daykám” stb. Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. szept. 19. K. F. *Levelek*, i. m. 305. Láttam egest pestieket nem pestiektől „hideg ember”-ezni, de „sohasem láttam” lemenni Pestre akárhonnán is.

65 Aki azt tanácsolja neki: „Soha meg ne házasodj, ha dolgozni akarsz.”

66 Később gróf Rhédey Lajos felesége. Temetési beszédét Csokonai tartotta, itt kapott halálos tüdőgyulladását.

67 Szauder József: A kassai „érzelmek iskolá”-ja. (Adalék egy literátori magatartás történetéhez). In *Irodalomtörténet*. 1959/3–4.

68 „Toldytól Széchyig [Závodszy Sz. Károly], Abafiig [Aigner Lajos], Váczyig alig van megegyezés abban, kit is jelent Czidli, Blidli és Czenczi, Mimi, Minnyi, Lili és Zelli.” Szauder József: A magyar romantika kezdeteiről. In *A romantika útján*. Budapest, 1961, Szépirodalmi, 90–95.

69 „A Dugonicsok, Gvadányiak (...) el vannak feledve”, így Bajza József az 1830-ban indult *Kritikai Lapok* 1833-as évfolyamában megjelent *A románköltésről* című tanulmányában: Kisfaludy Károly és Fáy a jövő. Tényleg?

gyűlésről írt szatíráját), aki 1789-ig, 76 éves koráig élt. A felvilágosodás hívéről, a „gyönyörű kised kövér ember” báró Orczy Lőrinc lovas-tábornokról,⁷⁰ aki 71 évig élt. Barcsay Ábrahám testőrezredestől (64 évig élt) és Báróczy Sándor testőrezredestől⁷¹ (74 évig élt; életrajtot ír róla, kiadja a műveit, és Marmontel-fordítása miatt kezdi úgy gondolni, hogy *elsősorban nem eredeti* kell,⁷² hanem nagy szövegek átültetése).⁷³

Öregnek számítottak.

A huszonöt (a Téka-alapító Teleki fia, Domokos), huszonhat (Kármán József), huszonhét (Dayka), huszonnyolc évesen (Ányos Pál) tüdővészben elpusztultakhoz képest. Vagy – *Sehnsucht nach dem Tode* – Novalishoz (1772–1801), akinek félbemaradt *Heinrich von Ofterdingen*

70 Aki a hétéves háború elején, 1757. okt. 10-én Hadik Andrással részt vett Berlin megsarcolásában.

71 Ányos Pál versét egyenest *Bartsai kapitány úrnak* címezte, Bessenyei György gárdahadnagy 1772-ben *Barcsay kapitánynak*. Barátja, Laczka János Nagy-Kunság kapitánya írja Bessenyei első életrajzát. Br. Lakos János tábornok Kazinczy és Kis barátja. A' la báró Amade (Arany János által megzenésített) *A szép fényes katonának gyöngyarány élete*, tele katonákkal/testőrökkel a kor irodalma, Jósikától Baricz Györgyig, Kisfaludy Sándortól Naláczy Józsefig. A verses *Magyar oratiót* és imádságokat szerző marosnémeti és nádaskai gróf Gyulay Sámuel altábornagy (1723–1802) lett az 1764. január 7. éjjelén báró Joseph von Siskovits által Madéfalván végrehajtott tömegmészárlás után kényszersorozott székely határőrandár parancsnoka, 1773-tól a fővárosi háziezred, a „Harminckettesek” ezredtulajdonosa. Kiss Károly ezredes (1848-ban a nemzetőrséget szervezte, tőle van a *honvéd* elnevezés), és barátja, Szontagh Gusztáv főkapitány (1813-tól 37-ig katona, 14-ben 4 franciaországi ütközetben is részt vett). Bölöni Farkas Sándor kétszer is jelentkezett a testőrségbe. A *Tübingai pályaműben* (1808) írja: Mária Terézia, „az imádott asszony a haza szeretetre legméltóbb fiait az 1761 felállított Magyar Testőrző seregbe felvevé”, akik „nékifeküdtek az újabb nemzetek nyelvének s literatúrájának tanulásába” stb.

72 Ismerve Pázmányt vagy Zrínyit, nem a nyelv „fejletlensége” miatt, inkább amiatt aggódott, hogy a „tösgyökeres” eredetieskedés veszélyezteti kultúránk európaiaságát. Paradox amúgy, hogy a kor legeredetibb regénye a *Fogságom...*, míg Kármán a halála előtti évben, 1794-ben alapított *Uraniájával* az eredetiség híve, de a *Fannival* divatos Wertheriádat ír.

73 „A Kazinczy Ferencz Munkáji Szép Literatúra cím alatt megjelent műgyűjtemény még egyáltalán nem tesz különbséget eredeti vagy fordított mű között, olyannyira, hogy a legtöbb kötetben Kazinczy az általa fordított eredeti mű szerzőjének nem is említi a nevét. (...) Ossziánt tulajdonképpen beleírta a keletkező magyar irodalomba, ugyanolyan erővel és joggal, mint ahogy mondjuk Bessenyei beleírta Ágis tragédiájának a magyar hagyománytól akkor erősen eltérő tematikáját és műfajformáját, vagy ahogy Csokonai magyar irodalomma írta Anakreóni dalaiban jó pár hűséges, időnként szó szerinti Anakreón-fordítását. Ilyen értelemben Kazinczy Ossziánja nem egyszerűen fordítási kérdés, hanem a korabeli szinkrón magyar irodalmiságnak aktuális eseménye, méltó tehát, hogy emiatt irodalmilag próbáljuk meg elemezni.” Margócsy István: *Kazinczy Osszián-fordítása, posztmodern szemmel. Irodalomtörténet*, 2009/4.

jét Ludwig Tieck „pótolgatja”, Tieck barátjához, Wilhelm Heinrich *Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders* Wackenroderhez (1773–1798), John Keatshez (1795–1821) képest;⁷⁴ az ő mintájukra alakul(ha)tott meg a „Club 27”, Brian Jones-szal, Jimi Hendrixszel, Kurt Cobainnel, Janis Joplinnal és Jim Morrisonnal.

Bódy Gábor *Psychéjében* Pilinszky játszotta Kazinczyt. Semmiben sem egyeznek. Senki nem játszhatta volna igazabbul őt, mint épp Pilinszky. Igen! De ki nézi meg ezt a filmet? „Jót s jól”, „Zafyr Czenczi”, kábé ez marad középiskola után, meg egy utca a pesti bulinegyedben. Gimis osztályok Széphalomra hozandók.

Szentistvántelep/Széphalom

*Zsidó Ferenc, Magyarosi Sándor, Kukorelly Endre, Borcsa Imola,
Molnár Vilmos, György Attila, Borsodi L. László (2019)*

74 Shelley (1792–1822) *Adonais*ában siratja őt – valamint Aphrodité siratta Adónisz és (a vers mottójában) Moszkhosz siratta Biónt. Az elégia tk. említi a szintén 26 évesen meghalt (Neró parancsára öngyilkos) Lucanust is.

HAZA ÉS SZÜLŐFÖLD. AZ ERDÉLYISÉG TÖRTÉNETI ALAKZATAI

– Dr. Szarka László történész beszélgetése Filep Tamás Gusztáv művelődéstörténésszel és dr. K. Lengyel Zsolt történésszel¹ –

Sz. L.: *Hölgyeim és Uraim! Szeretettel köszöntöm Önöket a Rubicon vitaest mai rendezvényén, és egyúttal üdvözlöm az erdélyiség kérdéskörének két kiváló szakértőjét, K. Lengyel Zsoltot és Filep Tamás Gusztávot is!*

*Első meghívottunk, K. Lengyel Zsolt életpályájának egyik kulcskérdésé-
ként elemzi a transzszilvanizmus jelenségét. Ő a bajorországi Magyar
Intézetnek az elnöke, igazgatója. Emellett a Regensburgi Egyetem hunga-
rológiai oktatásának és magyar kutatásainak az összefogója. Ezenkívül
még sok más társadalmi szervezetben dolgozik azért, hogy a német–magyar
szakmai kapcsolatrendszer, a németországi magyar szervezetek működése
rendben legyen. Kutatásai, amelyek a magyarság számára kétségkívül
legfontosabb nagyhatalmi kapcsolatok történetének kérdéseit vizsgálják,
szintén nagyon fontosak. Legújabb munkája, amelynek kézírata már
elkészült, Magyarország jelenkori németországi képét vizsgálja. Mai beszél-
getésünk címét a kolozsvári Kriterion Könyvkiadónál hamarosan megjele-
nő könyvéből kölcsönöztük, melynek címe: Haza és szülőföld, alcíme pedig
Tanulmányok a transzszilvanizmus történetéhez. Mi itt most a folyama-
tosan változó erdélyiség történeti alakzatait vizsgáljuk a transzszilvanizmus
kapcsán.*

*Másik meghívottunk, Filep Tamás Gusztáv az Eötvös Loránd Kutató-
hálózat Kisebbségkutató Intézetének a tudományos munkatársa, és körkő-
rösen vizsgálja a szomszédos országokbeli magyar közösségek művelődés-
történetét. Könyvei, szerkesztett kiadványai mutatják, alapvetően az elmúlt
száz év kisebbségi magyar közösségeinek önértelmezését, eszmetörténeti,
irodalmi önreprezentációját kutatja sok leleménnyel, elmélyülten, az igaz
ügyeket megillető elkötelezettséggel. Ennek a kérdéskörnek kétségkívül egyik
sokat elemzett és vitatott kulcstémája a ma esti fő kérdésünk, a transzszil-
vanizmus jelenségköre.*

---

1 A Rubicon Intézet 2022. március 3-i budapesti vitaestjének szerkesztett szövege, melynek átírása az Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 128848. számú programjának segítségével készült el.

Balról jobbra: K. Lengyel Zsolt, Szarka László és Filep Tamás Gusztáv

Két olyan kollégáról van szó, akik jól ismerik egymást, egyidősek. Ettől függetlenül úgy gondolom, akadhatnak olyan részkérdések, amelyeket különbözőképpen ítélnék meg, s itt, a következő órában álláspontjuk akár ütközhet is. Bevezetőként nézzük meg az erdélyiség, az erdélyi létértelmezések történeti síkját. Természetesen nem megyünk vissza Mohácsig, de talán érdemes az 1848-as és 1868-as unió ügyére visszatekintenünk. Hogyan jelent meg Erdély az újraegyesülő Magyarország történetében, művelődéstörténetében? Miként tükröződött a kortárs magyar irodalomban, irodalmi közgondolkodásban az erdélyi kérdés? Hogyan élték meg a Bécs által jóváhagyott újraegyesülést, újraegyesítést az erdélyiek – az erdélyi magyarok, erdélyi románok – és a magyarországiak?

Őnök máris érezhetik, nagyon összetett jelenségről, sok szempontból örök vitatémáról van szó. K. Lengyel Zsolt a múlt héten még Kolozsváron járt, ahol gyakran egészen más diskurzusok, más szempontok alapján elemzik ugyanazokat a kérdéseket, mint itt, Budapesten. Ezért itt most Zsolt akár az erdélyi álláspontot, akár a nemzetközi elemzési szempontokat is megjelenítheti, Filep Tamás pedig a magyarországi és a lehetséges összmagyar diskurzusokat. Nem egyeztünk meg, hogy ki kezdi. Talán K. Lengyel Zsoltot kérem arra, vázolja fel röviden a transzszilvanizmus történeti rétegeit!

K. L. Zs.: Köszönöm a bizalmat! Köszönöm a hallgatóságnak, hogy eljöttek, hogy eljöttetek! Köszönöm Tamásnak is. Olyannyira igaz, hogy nem tudjuk, miről is beszélünk pontosan, hogy épp a múlt heti kolozsvári tanfolyamon is, bármennyire is a történetéről beszéltem, mindig rákérdeztek: „Mi is ez a transzszilvanizmus?” A megnevezési probléma abból ered, hogy a transzszilvanizmusnak két arca volt. Mindig ellenzéki mozgalomként nyilvánult meg, sosem került hatalomra. A másik, jelentősebb tulajdonsága azzal függ össze, hogy nem a római Janus-arcúság értelmében volt kétarcú: a színe és a fonákja nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást kiegészítő két arc volt. Ha a lényegét megpróbáljuk megérteni – vagy legalább közelebb szeretnénk kerülni hozzá –, akkor mindkét arcába bele kell néznünk! Annál is inkább, mert a transzszilvanizmus – vagy erdélyiség – nem önszántából lett kétarcúvá. Mégpedig azért nem, mert képviselői eredetileg úgy képzelték, hogy mindig is a nagymagyar birodalom keretében nyilvánul meg Budapesttel szemben mint regionális mozgalom. Mi történt? 1920 novemberében Trianonból magyar törvény lett, és akkor – képletesen kifejezve – „fordult egyet” az erdélyiség az új politikai központ, Bukarest felé. Innen számítható a kétarcúsága: Budapestet megtartotta fő, de virtuális politikai központnak. Amikor aztán Erdély az 1940-es második bécsi döntés következtében két részre oszlott, Budapest visszatért a virtuális pozícióból a valóságos politikai központ szerepébe. Tehát abban a négy és fél évben a transzszilvanizmus úgymond kiteljesítette küldetésstudatát, illetve maga a sors tette ezt vele, azáltal, hogy egyszerre két valóságos központtal szemben próbált megnyilvánulni, próbálta meghatározni magát. 1945 után a transzszilvanizmus két évtizedre feledésbe merült, illetve feledésre ítélték, utána az irodalomtudományi közírás előbb marxista-leninista értelemben haladóra csupasztította, majd irodalmiasította, hogy visszahozzon belőle legalább valami hiteles, de többnyire csak irodalmi anyagot.

Sz. L.: Ez *Magyarországon jórészt Pomogáts Béla érdeme volt?*

K. L. Zs.: Ő is részt vett ebben, igen. E művelet közben kivonta belőle a tulajdonképpeni lételemét, a politikai gondolatot, amelyet egy szóval az autonómiagondolatban nevezhetünk meg. Az 1920-as év második felének döntő mozzanata akkor érkezett el tehát, amikor Trianonból

magyar törvény lett. Nem akkor, amikor aláírták, hanem amikor törvény lett. Ekkor született meg az az összesen 48 oldalas, három részből álló röpirat, amelyhez a tudományos és kulturális köztudat a transzszilvanizmus indulásának a pillanatát köti, annak alapító okmányát látja benne. Ez a *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*, amelynek általában az első írását szokták emlegetni. Kós Károly írta ezt a röpiratnyitó esszét, amelynek jelmondatában elárulja, hogy honnan veszi a *Kiáltó szót*. Elhoztam néhány szöveget, hogy felolvassam például, mivel indít Kós, és hogy a *Kiáltó szó* miért nem csak a színét jelzi az erdélyiségnek. Kós János evangéliuma 1. részének 23. verséből vette mottóját: „A pusztában kiáltó szó vagyok! Egyengeseétek az Úr útját, amint Ésaías próféta mondta.” Csakhogy ezt a *Kiáltó szót* másfél évvel azelőtt egy pályatárs, költő, irodalompolitikus, Reményik Sándor írta le először – tudomásom szerint – ebben az összefüggésben. De más éllel. És nem Reményikként, hanem Végváriként. Végvári első versében, amelynek címe *Erdély magyarjaihoz 1918 őszén*, ezt írja Reményik, célzással a Bibliára:

Kiáltó szó ha nem lehattünk már:
Egy titkos társaság legyünk!
Kivándorolni, elbujdosni? Nem!
Mi innen nem megyünk!

Bár Kós perlekedett Reményikkal, mégis ugyanazt vallotta a költőtől kölcsönzött ugyanazon *Kiáltó szóval*: hogy otthon kell maradni. De más javaslattal, cselekvési programmal tette ezt, vagyis ellentétben Reményikkal, aki akkor még jó két és fél, három évig a nemzeti sértődöttség, radikalizmus költője volt Végváriként. Reményikként már nem.

Még egy fontos elem kötődik elsősorban Kóshoz, de később Reményik is rá fog hangolódni. Az, hogy a *Kiáltó szó* lényegében egy feltételhez kötött magyar integráció programját vázolta fel a nagyromán politika felé. Így hangzik Kós kulcsmondata: „Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániában: mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni.”

Ez volt az első megfogalmazása az erdélyiség politikai erkölcsének, amelyet a másik két röpiratszöveg programszerűen is lefektetett. Az akkori politikai és jogtudományi esszé nyelvezetében annak a programnak a megfogalmazása volt ez, amely szerint tehát elfogadják Nagy-Romániát, de ennek fejében kérnek valamit.

Sz. L.: *Tamástól azt kérdezem, miként élte meg az erdélyi értelmiség a dualizmus kori fél évszázadban Erdély reintegrációját, a Budapest központú Magyarország kiépülését? Lázadt ellene? Belesimult? Történeti jóvátételt látott benne? Egyáltalán, hogyan alakult a kiegyezés korának fél évszázada alatt az erdélyiség mint történeti gondolat? Ki az, aki ezt a nagy dilemmát, a centralizált Magyarországon belül háttérbe szoruló erdélyiséget erdélyiként föl tudta dolgozni?*

F. T. G.: Én is fel szeretnék olvasni egy rövid idézetet, amit valószínűleg minden jelenlévő ismer, de a nézők, olvasók talán nem mindannyian. Ez az irodalmi, művelődéstörténeti transzszilvanizmus hagyományához mindenképpen nagyon fontos. Részlet Bocskai István végrendeletéből:

„Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra lészen. Ha pedig Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segítjék tehetségek szerint és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerint, adják magokat.”

A politikai erdélyiség is kétféle. Tehát van egyrészt – és hagyományként erre támaszkodtak a két világháború között – a fejedelemség függetlenségi hagyománya. Viszont a Diploma Leopoldinum után, amikor rájönnek, hogy a kialakuló egypólusú Európában nem lehet tovább egyensúlypolitikát játszani, akkor a transzszilvanisták által sokszor idézett, Gyárfás Elemér által és Ligeti Ernő által könyvben is feldolgozott Bethlen Miklós elmege Bécsbe, hogy megszerezze a Diploma Leopoldinumot, egy olyan alkotmányt a Magyarországtól végképp elszakított, Bécshez csatolt Erdélynek, amelyik biztosítja a

létét anélkül, hogy Magyarországhoz csatolódna. Van olyan elképzelés ezekben az időkben, amit Cserei Mihály, az egyik leghíresebb emlékirat szerzője fogalmaz meg, miután 1657-től hét évig évente különböző hadjáratok dúlják Erdélyt – hol a törökök, hol a császári hadak égetik fel, nem sokkal később pedig jön a Thököly-szabadságharc. Cserei azt mondja: „minden, ami rossz, az Magyarországról jön”. Ez tehát döntő változás a Bocskai-korabeli viszonyhoz képest, de mind a kettő része a hagyománynak.

Sz. L.: *A külön államiság.*

F. T. G.: A külön államiság problémája. Illetve: együtt maradni, ha lehet, ha meg nem lehet, akkor nem. Kemény Zsigmond publicisztikájából állítottam össze egy kötetet valamikor, ezért Keményből kiindulva tudnám a XIX. század viszonyait ismertetni. A liberális reformnemzedék egyértelműen az Uniót akarja. Volt az Unió nélküli állapotban egyébként jobb is, mint nálunk, például az erdélyi törvények szerint a protestáns felekezetek egyenjogúak voltak a katolikusokkal, Magyarországon csak 1868-ban lesznek azzá. Előbb az 1848-as törvények, majd húszéves szünet után a kiegyezést követő törvény adja meg az egyenjogúságot. Viszont az erdélyi reformnemzedék: Wesselényiek, Kemények úgy látják, hogy Magyarországon emberségesebbek a viszonyok, Erdélyben a három rendi natio önzőbben viszonyul a jobbágsághoz. Egységes liberális szellemet, liberális nacionalista szellemet kell létrehozni az egységes államban.

Hol van a nemzetiségi probléma helye, ami az erdélyi kérdésnek a XX. században is a lényege? A magyar reformellenzék azt mondja, hogy a szászok Bécshez húznak, Bécs befolyásolja őket, Bécs pedig az adott időszakban, a XIX. század elején húsz évig az erdélyi országgyűlést nem hívja össze, a szászok tehát ellenzik az Uniót. A románokban viszont a magyar liberálisok szövetségeseket látnak. Miért? Először is, ők maguk tudják, hogy a három rendi natio állama aberráció, amennyiben a polgárok többsége, a románok kimaradnak belőle. Másodszor: a jobbágyfelszabadítást elemi érdeknek gondolják a modern társadalomban. Az erdélyi jobbágság többsége román. A harmadik szempont az, hogy ezek a románok nagyon sok esetben, nagy számban a szász városoknak a jobbágypai. Negyedszer: a szerb ortodoxia rá akarja tenni

a kezét a román ortodoxiára. Tehát a magyarok megdöbbenve látják 1848-ban, hogy a románok, akiket ők felszabadítottak, akiknek megadják a jogokat, szembefordulnak velük. Egyébként Keményék pontosan tudják már 1842 körül, hogy a nemzetiségi kérdés robbanással fenyegeti az egész térséget.

Sz. L.: *És ezt le is fordítják a maguk számára, egyre gyakrabban és egyre többen veszélyeztetettségérzésként élték meg a nacionalizmusok egymással szemben mozgósító erejét. Innentől kezdve ez az, ami dominál a magyar–román viszony értelmiségi értelmezéseiben, vagy pedig a megoldások illuzorikus keresése?*

F. T. G.: Tehát erre azért Kemény jön rá, nem mindenki. Legalábbis ő mondja ki Kolozs megye közgyűlésén, hogy olyan helyzetben vagyunk, mint amikor az indus körül ég már az őserdő. Most átugrom néhány évet. Kemény a *Még egy szó a forradalom után* című röpiratában többek között ezt a kérdést is úgy akarja megoldani, hogy vissza kell állítani a hagyományos magyar nemzetfogalmat. Kemény az 1860-as évektől már le is írja, hogy világháború lesz, „európai konflagráció”, így fogalmaz. 1848-ban annak az álláspontnak a híve, hogy Magyarországnak be kell jutnia Béccsel perszónálunióban a frankfurti német egységbe, mert különben a birodalomban a szlávok veszik át a hatalmat, ami keletet jelenti a számára. Szerintem az ő röpiratában jelenik meg először az, amit majd politikai nemzetnek neveznek – ez lesz aztán az 1868-as nemzetiségi törvénynek az alapja –, azzal az érveléssel, hogy a germán és szláv népesség elválasztása segíti ennek a világháborúnak az elkerülését. De ez csak akkor lehetséges, ha az eredeti nemzetfogalmat használjuk, tehát visszatérünk ahhoz a nemzetfogalomhoz, amelynek értelmében az állampolgár a nemzet tagja. Ő nemcsak erdélyi kérdésként fogja fel a nemzetiség problémáját, hanem tágabb összefüggésekben. Viszont az is tény, hogy 1846-ban azért költözik át Erdélyből Pest-Budára, mert úgy érzi, hogy Magyarországon nem ismerik az erdélyi problematikát. A *Pesti Hírlap*-beli publicisztikájában is ezt írja, Jósika Miklósnak ’48-ban ott egy sorozatot adnak ezzel kapcsolatban. A kiegyezést előkészítve Kemény az Unió feltétlen híve, külön füzetben indokolja meg, hogy erre miért van szükség, és az a meggyőződése, hogy a nemzetiségeknek kedvezni kell

még akár az előítéleteik árán is. Tehát ez nemzeti alapérdek. Van nyoma annak – de kevés, és nem jártam még pontosan utána –, hogy tisztában volt a kiegyezés utáni pár évben, amikor még tiszta volt az agya, hogy az erdélyi problematika kezd elsikkadni. De utolsó éveiben öccse hazavitte őt Erdélybe. Utolsó időszakában az történt vele, ami a mi nemzedékünkkel is fog hamarosan. Amikor felolvastak neki a regényeiből, azt mondta, hogy erről ő is szeretett volna írni, de nem jutott rá ideje. A dualizmus korszakában folyamatosan kiderül, hogy az erdélyiséget nem képviselik, folyik a centralizáció. Maguk a későbbi erdélyi gondolkodók, például Kuncz Aladár is úgy véli, Pesten provinciának kezdik tartani Kolozsvárt. Próbálkozások vannak a kulturális decentralizációra; Ligeti Ernő például, akiről talán lesz szó, 1909-ben hetedmagával *Közös úton* címmel kiad egy antológiát, amit a *Holnap* antológia folytatásaként értelmeznek; tehát vannak, akik a nagyváradi irodalmi jelentkezést is az erdélyi decentralizáció részének tartják.²

K. L. Zs.: A kétarcú transzszilvanizmus szempontjából mindez, amit most elmondtál, nagyon fontos. Igen jellemző, hogy miként válogattak a múlt adataiból a két típus képviselői. Hadd mondjam el, csak jelzésként, mielőtt még kicsit visszalépünk az időben: Bethlen Miklós kancellárról jellemző módon legalább két nagy mű készült ebben a korszakban: 1924-ben és 1943-ban. 1943-ban Ligeti Ernő foglalkozott vele, 1924-ben Gyárfás Elemér. Két különböző világnézeti háttérrel rendelkező transzszilvanista. Mind a kettő ugyanazt mondja, és az a lényeg, hogy mit akarnak üzeni. Nem biztos, hogy egykor minden úgy történt, ahogy ők leírták; amit művelnünk kell ezzel kapcsolatban, az az ideológiakritika. Mit akartak a régi írásokból kiemelni és időszerűsíteni? Mind a kettő ugyanazt olvassa ki a történelemből – s itt pontosítanám, hogy Bethlen Miklós ugyan önállóságot kért Erdélynek, de mind a kettőt, belső-Magyarországot is, Erdélyt is a Habsburg Birodalom fennhatósága alá helyezte volna eszményi esetben.

---

2 A beszélgetésben idő hiányában nem esett szó az Országgyűlésben is megjelenő erdélyi érdekképviselétről; az első világháború előtt többek között gróf Bethlen István és gróf Bánffy Miklós próbálták képviselni ott a sajátos erdélyi szempontokat.

F. T. G.: Bocsáss meg: Erdély élére ő egy külön német protestáns fejedelmet akart, és ezért került börtönbe aztán szinte a haláláig.

K. L. Zs.: De mondom, itt nem az a lényeg, hogy mi történt az 1700-as évek elején, hanem hogy Ligeti is, Gyárfás is az erdélyi magyar önállóság, mi több, az egész régió önállóságának a kérdését az összmagyar politikai és kulturális alakulat szempontja felől nézte. Üzenetükkel nem elkülöníteni, hanem sajátos egységként, magyar vonalon beilleszteni akarták Erdélyt. Nem biztos, hogy ez minden részletben megfelelt a történeti valóságnak – legalábbis annak, amelyet már akkor ismertek a történészek (egyikük sem volt az, Gyárfás még a leginkább, de Kós semmiképpen). Kós végignézte Erdély történelmét, és azt mondta: voltak itt harcok? Persze, hogy voltak. De aztán a felek mindig kibékültek. Ez volt transzszilvanizmusának alaptétele. Ettől tulajdonképpen élete végéig nem tágitott. Viszont amit ő állított Erdély történelméről, azt már Szekfű Gyula is megcáfolta a harmincas évek elején. És a későbbiekben sorra megcáfolták kimondva vagy kimondatlanul a szakirodalomban az „országtranszszilvanizmus”-t. Ezt a szót a fiatalabb kortárs szepíró-filológus, Szabédi László használta magisztrális értekezésében a harmincas évek második felében, amelynek csak egy részét ismerjük Pomogáts Béla egyik szövegkiadásából; de az, amit kiadott, már önmagában is nagyon értékes. Szabédi kortársként többet látott az eszmébe, mint akárcsak az egy nemzedékkel későbbi irodalomtörténészek. Ő mindenesetre országtranszszilvanizmusnak nevezte azt, amit Kós próbált felvázolni, mert valójában e mögött egy ország képének, körvonalainak kellett fölsejleniük a politikai publicisztikából, mégpedig az önálló Erdélynek, Románián belül, hosszabb távon akár Románia mellett. Ők azt akkor Erdélyi Svájcnek nevezték. Ez volt az országtranszszilvanizmus. Ezzel szemben a másik fajta, az erdélyiség fonákja vagy visszája az ellenkezőt állította, és szerintem közelebb állt a történeti valósághoz. Az erdélyiség e típusa tagadta, hogy itt előbb-utóbb mindig kibékültek a nemzetiségek. Tehát az a sorsközösség, amelyről Kós mindig többé-kevésbé nyíltan beszélt – inkább nyíltan, mert azt szabad volt –, az valójában, mélyebb rétegeiben, mindig az egyik vagy a másik érintett nemzet közössége volt. A regionális tudatot mindig vagy többnyire fölülírta a nemzeti tudat. Amikor Kós elkezdte kialakítani az országtranszszilvanizmus tételét, Reményik

azt állította, hogy ilyen nincs, ilyen embertípus nem létezik, nem is létezhet, hanem az erdélyiségnek akkor van létjogosultsága, ha a szomszéd népekkel való békés együttműködésre ösztökél ugyan, de elsősorban a magyar nemzetben belüli együttműködést próbálja elősegíteni határok fölött vagy határok nélkül. Ezt így annyira nem mondták ki mások az 1920-as években. Erre az erdélyiségre találta ki Szabédi nagyon találóan azt a fogalmat, hogy tájtranszszilvanizmus, ő *tájéknak* írta. Tájtranszszilvanizmus. Ugyanis mi történt? Reményik, amikor még Végvári is volt, kezdte kifejleszteni az erdélyi tájköltészet egyik ágát, amelyhez aztán csatlakoztak még többen is, a legismertebbek közülük Áprily Lajos és Tompa László. Ez a tájtranszszilvanista költészet Szabédi szerintem helytálló értelmezése szerint minden részemen túl főleg azt akarta jelenteni, hogy a hegyek, a fenyők, a völgyek nem változnak. Nem mozdulnak el a helyükről. Így tehát magyarok még akkor is, ha a román határon belülré kerültek. Szabadon idézve ebből az értekezéséből, azt írja Szabédi, hogy Áprily tájtranszszilvanista költészete például az Unió, tehát Erdély és Magyarország előbb említett Uniójának az igenlése, ami maga a Romániával való egyesülés tagadása. A két ágra, a két típusra használtak annak idején a kortársak – megint csak Kósra és Reményikre utalok, mert egyetlen órányi időnk van, még vannak néhányan, de ők a legjelentősebbek – még egy szóképet: haza és szülőföld. Mondjam tovább?

Sz. L.: *Reményiket talán még idézd, hogyha megvan az az idézet, hogy érezzük, ez egyszerre szembeállítás és egymást kölcsönösen kiegészítő két fogalom.*

K. L. Zs.: Ez a kettős szóképek 1918–19 óta jelentkezik, nem mindig pontosan ezekben a szavakban, de ezzel a tartalommal. Reményik kerekén húsz éven át, tehát az 1920-as évek elejétől 1941 őszén bekövetkezett haláláig megtett egy nagy, szellemi kihívásában jelentős utat, olyan utat, amelyet a kortársak közül kevesen; sőt, volt, aki az ellenkező irányban fejlődött – úgymond vissza. Megtette az utat az előbb említett nemzeti radikalizmustól a regionális humanizmusig és szabadelvűségig. A liberalizmus szó akkor nyilván mást jelentett, mint ma, de tételesen és céltudatosan használta Reményik is, 1920-ban másképp, mint 1927-ben és 1937-ben. A kiindulópont egy Végvári-vers,

megjelent így akkor egy kortárs lapban is, ritka esetként, mert egyébként ezeket a verseket kézzől kézre adták kéziratos formában. Maga Kós is azt állította később, hogy egy ideig ő se tudta, ki írta ezeket a verseket. Az egyik legismertebbet viszont a Bibliájában tartotta, az *Eredj, ha tudsz!* címűt, amely talán a legdrámaibb vers azokhoz szólóan, akik 1918 végén elhagyták Kolozsvárt. Szóval, 1920 őszén jelent meg az *Új Magyar Szemle* budapesti folyóirat októberi számában Reményik *Új szövetség* című verse, Végvári neve alatt, benne kétszer is a „fájdalmam szörnyű kiáltó szava” fordulat – alig néhány héttel Kós *Kiáltó Szó* című röpiratfejezete előtt! Két versszakát idézem:

Csak ketten legyünk együtt, ketten-hárman:
Már kivirul a lelkek tavasza,
Csak néhányan, egy kicsike-kis zugban,
És az a kis zug – az lesz a *Haza*. [...]

Fájdalmam szörnyű kiáltó szavát
Az éjnek adom át, a hangtalannak,
Ország nincs már...!
De magyarok még vannak.

Reményik tíz évvel később, 1930-ban azt írta *Kós Károly erdélyisége* című esszéjében, hogy 1919-ben „szörnyű párbaj folyt le a haza és a szülőföld” között. Ugyanis azt kérdeztük mi, tette hozzá, akik Erdélyben maradtunk: „Mi akarsz lenni: magyar vagy erdélyi?” Egészen jelentős ez a különbségtétel 1918–19–20 körül. A csattanó az, hogy kellett még körülbelül tíz év Reményik válaszához, amelynek előjelei már az 1920-as évek második felétől kimutathatóak filológiaiilag; maga a mű, amely Reményik szellemi önátértelmezését bizonyítja és dokumentálja, 1933 márciusában keletkezett. Szerintem egyáltalán nem véletlen, hogy Hitler hatalomra kerülése után két hónappal (ezt bizonyítani még nem tudom, de majd megpróbálok). Ez akkor még nem is jelent meg, fokozatosan tette meg útját ez a vers. Csak egy részét olvasom fel. Címe maga a program: *Miért hallgatott el Végvári?*

Elhallgatott, – mert visszás valami:
Daltalan szívvel tovább dallani.

Elhallgatott, mert új parancsok jöttek,
Új rendelése az otthoni rögnek.

Elhallgatott s a röghöz visszatért,
Mint földműves, – a harc ha véget ért.

A sors kiáltott: válasszatok hát:
A szülőföldet-e, vagy a hazát?”

Reményik ezt a verset két évvel később, 1935-ben beillesztette a *Romon virág* gyönyörű című kötete egyik ciklusába, amelynek címe: *Ahogy lehet*. Talán ismerik Önök közül néhányan a történet folytatását, amelynek csúcspontján, megint két évvel később, 1937-ben, a költő atyafiságos barátja, Makkai Sándor református püspök azt írta, hogy „nem lehet”. Ebből lett a „Nem lehet-vita”. Reményik a maga személyes fejlődésének további szakaszaiban fokozatosan hozzáidomul Kóshoz a szó eszmei értelmében. A kétfajta transzszilvanizmus nem lesz azonos, de egybesimul, míg aztán a második bécsi döntés következtében betetőzik a költő eszmei fejlődése, részben csak kéziratban. Erdély kettédarabolása a bécsi döntéssel mindenkinek fáj akkor, de nemcsak maga a tény, hanem az a mód is, ahogyan lezajlott, tehát az a harcias revizionizmus, amelyet Reményik a szó valóságosan értelmezendő üzenetével korszerűtlennek tartott önmaga, illetve a kor számára.

Sz. L.: *Ebből a korabeli dilemmákat megidéző kiselőadásból talán már érzékelhetővé vált, milyen sokféle önértelmezési kísérlet találkozott a transzszilvanizmus fogalmában. Filep Tamástól azt kérdezem, hogyan alakul ki a két világháború közötti intézményesült erdélyiség az 1918–19-es váltás nyomán? Hogyan élték meg, helyben maradva miként élték át mindazt, ami Erdélyben száz évvel ezelőtt nem minden előzmény nélkül, a Nagy Háborúnak mintegy folytatásaként lezajlott, miközben Erdélyt, a Partiumot, a Bánságot, az erdélyieket megkérdezésük nélkül egy másik országba sorolták át? A Szépműves Céh, az Erdélyi Helikon? Egyáltalán az irodalom és a hírlapok, folyóiratok önreflexiója, amelyik ezt az élni akaró erdélyiséget, a történeti örökségként és menekülési útvonalként egyszerre megfogalmazódó transzszilvanista szellemiséget kitermeli. Az erdélyi kánon Kuncz Aladárnál. A Zsolt által felsorolt belső vitákban miként jutottak el odáig, hogy nem lehet értelmes életet élni kisebbségi körülmények között*

Erdélyben – merthogy a „nem lehet” tulajdonképpen sokak számára ezt jelentette. És mégis a „lehet, mert kell” válasz vált mértékadóvá, s vált az egész korszak egyfajta aranykorává az erdélyi irodalmiságnak, amely meg tudta szervezni önmagát, és Magyarországot is elérte a maga üzeneteivel.

F. T. G.: Régen ismert volt a romantikus toposz, hogy jött a nagy történelmi dráma és akkor mindenki tollat fogott; pap, molnár, építész, mindenki elkezdett írni azért, hogy megmentse a népet, a hazát. Ebből jóformán semmi sem igaz. Ezek az emberek már korábban is nagyjából mindannyian írtak. Volt, aki publikált is, volt, aki csak az asztalfióknak. De éppen a centralizáció miatt, illetve a decentralizáció hiánya miatt ezek a nevek ismeretlenek maradtak. Tehát ember volt, aki dolgozzon. Meg kellett szervezni az irodalmat, a fórumokat. A lapok is újraindultak, illetve Magyarországon akkor is, azelőtt is elég fejlett lapkultúra volt, legalábbis a lapok számát tekintve. Ha az újraengedélyezéskor került tőke, akkor lehetett ezeket működtetni. Ami az irodalmat illeti: itt nyilván a Helikonra gondolsz elsősorban, ha már Kuncz nevét emlegetted. A Helikonnak szerintem részben az volt a titka, hogy meg tudta őrizni eredeti vállalása értelmében a világnézeti semlegességet, pontosabban a világnézet fölöttiséget. Hogyha végignézzük, a Helikon írói között foglalkozás szerint volt püspök, gróf, segédszerkesztő, székely parasztyerek és minden egyéb. Minden felekezet képviseltette magát köztük. Talán csak a görögkatolikus nem. (Meg persze a görögkeleti.) De unitárius, zsidó persze bőven volt a többiek mellett. És világnézetileg is konzervatívól liberálisig, sőt, én még azt is mondanám – vagy hangsúlyoznám újra, amit el szoktunk felejteni –, hogy még polgári radikálisok is voltak köztük. A Trianon utáni erdélyi magyar irodalomba valamiképpen beépül az októbrizmus bizonyos hagyománya. Amit én részben azzal tudnék magyarázni – és szerintem ezt igazolják is a források, hogyha visszaolvassuk annak a korszaknak az irodalmát –, hogy Erdélyben nem volt vörös- és fehérterror, mert a megszállás korábban következett be. A megszállás idején a magyarok vezetői a Károlyi-kormány emberei voltak. Következésképpen 1919 eseményei nem történtek meg, és 1919-et nem vezették vissza az októberi forradalom körülményeihez, nem abból vezették le. Nyilván ott is megvoltak az ellentétek, világnézetiék, Pestről is beleszóltak ebbe,

de az ellentét nem merült föl olyan élesen, mint ahogy mondjuk a Tormay Cécile híres könyvében Magyarországon.

Sz. L.: *Ehhez talán érdemes hozzátennünk azt, hogy 1918–19 telén kormányzati és összmagyarországi szinten országmentő ideaként jelent meg a transzszilvanizmus alap gondolata, a soknemzetiségű országon belüli együttélés svájci mintájának átvétele.*

K. L. Zs.: Keleti Svájc.

Sz. L.: *Pontosan. Maga Jászi az 1920-as évek elején úgy mehetett vissza Erdélybe, hogy ő maga ugyan bukott politikus volt, de ugyanabban a gondolkörben próbált kormányzati pozíciókat kiépíteni, amelyben az erdélyiek gondolkodtak. Érdemes kitérnünk a politikai transzszilvanizmus és az irodalmi transzszilvanizmus kapcsolódásaira, átfedéseire! Bretter György annak idején úgy látta, az egész erdélyiség-gondolat jórészt Atlantisz-gondolat: elsüllyedt a fejedelemségek nagy történelme, s mi tele vagyunk büntudattal, amiért hagytuk, hogy elsüllyedjen. Ugyanakkor folyamatosan tele vagyunk ötlettel, tettvággyal, hogy ezt az elsüllyedt gondolatot újra – különböző formációkban – felszínre hozzuk. És akkor megszületnek azok a történelmi regények, amelyeknek Tamás, te vagy ma az egyik legjobb ismerője. Valóban a feltámasztás igényével, az inkarnációs reménységgel jelentek meg ezek a történelmi regények vagy példázatok? Vagy mi volt ezeknek a kiindulópontja, funkciója? Mi az, amitől mindenki kötelező olvasmányként olvasta ezeket a regényeket?*

F. T. G.: Az erdélyi történelmi regénynek sok változata van. A történelmi regényt részben szervezték.

K. L. Zs.: Pályázatokat írtak ki. Szabályosan, igen.

F. T. G.: Éppenséggel Kuncz is benne volt ebben. Az *Ellenzék* című napilap, amelynek a szerkesztője volt, két novellapályázatot is kiírt. Az első mellett volt egy regénypályázat is, de arra emlékezetem szerint nem érkezett be értékelhető mű. Már a novellapályázatra futott be Nyirőnek a *Rapsonné* (később Rapsóné) *rózsája* című írása vagy Berde Mária *Télutója* – ezek mára klasszikussá vált novellák. S utána

megjelenik a történelmi regény is, ezt részben tehát az *Ellenzék* pályázataival Kuncz inspirálja, ugyanakkor ő is állítja le, de majd tíz-tizenegy évvel a fordulat után, amikor az ő láthatatlan karmesterei pálcájának az intésére kirobban a „Gyávák voltak-e az erdélyi írók?” vitája. Ugyanis amikor ő a kanonizációt elvégezte – és mi ezt a kánont vettük át részben (azért részben, mert meghalt, még mielőtt az *Ábel a rengetegben*, a Bánffy-trilógia és egyebek megszülettek volna) –, akkor a folyamatokat is kanonizálta, a műnemek megjelenésének sorrendjét. Azt mondja, hogy először volt a tájélmény. Utána, vagy részben ebben kiteljesedve, a lírának a „nagy metafizikai gyógyítása”. Ennek az első üzenete Áprilynak *A tetőn* című verse arról, hogy itt vagyunk Erdélyben a havasok tetején, és nem érdekel, hogy mi van ott a távolban, Erdélyen kívül, csak amit a csúcstről látunk. Utána következett a történelmi regény, majd a székely próza, és a városi társadalmi regény színre lépése lett volna az utolsó, ami végül is a legkevesebb eredményt hozta. Hogy a történelmi regény miért volt ilyen népszerű? Több okból. Először is, amire nem nagyon szoktunk gondolni, történelmi regények általában, vagy nagyon sok esetben, háborús helyzetekben, forrongások, országfelfordulások között játszódnak. Azok az emberek, akik ezt a műfajt művelték, vagy megjárták a frontot, vagy részt vettek az 1916-os nagy menekülésben, az első román betörésnél. Tehát a történelmi regények tárgyaihoz hasonló zajlott le az ő életükben is. A másik: mintát akartak adni részben arra, hogy hogyan virágzott régen az élet, részben pedig hogy az elnyomás alatt hogyan lehetett túlélni. De az az érdekes, hogy nemcsak erdélyi tárgyú szövegek voltak ezek a regények, hanem van olyan típusuk is, és ezt is értékes könyvek képviselik, amelyek összmagyar történelmet írnak. Például Makkai Sándor *Sárga viharja* a tatárjárásról, vagy Kós Károly *Az országépítője* István királyról. De több ilyen is lehetne sorolni. Mi az érdekességük? Hogy ezek összmagyar kérdésekkel foglalkoznak, de Erdély speciális helyet kap bennük. A Makkai-regényben Tomaj Dénes nádor azt mondja IV. Bélának, amikor az király lesz, hogy Erdélyben kell kezdeni, az a biztos pont, abból lehet építeni. Kós István királyról szóló regényében annyira erősen hangsúlyozza István fiktív Erdély-ragaszkodását, hogyha jól emlékszem, Deér József a *Magyar Szemlében* külön cikket is írt róla, hogy a regény nagyon szép, csak semmi köze a valósághoz.³ Tehát a történelmi regények tárgya, főszereplője, vagy az összmagyarságra

ható esemény és személyiség – tatárjárás, István király, a Dózsa-féle parasztháború Tabéry Gézának a *Vértorony* című regényében – vagy összmagyar jelenségekhez kapcsolódnak, vagy pedig speciálisan erdélyiekhez, ahol már megjelenik az erdélyieknek és a Magyarországról bejövő irányítóknak az ellentéte. Kós Károly *Varju nemzetsége* például arról szól, hogy a kalotaszegi magyarok és románok, Bethlen emberei, nem tudják elviselni, hogy a Rákócziak bejönnek Erdélybe, átveszik a hatalmat és a régi hagyományokat kiirtják.

Sz. L.: *Próbáljuk meg ezt a gondolatsort abban az irányban lezárni, hogy ezek a történeti regények valójában azt a történetiségében kimerülő vagy történetiségre koncentrááló transzszilvanizmust képviselték-e, amelynek nincs folytatása. Vagy éppen ellenkezőleg, a folytatásra váró erdélyiség programját próbálták megfogalmazni? Megjelennek-e bennük azok a képletek, amelyek az olvasókat, a gondolkodó közösséget a politikai transzszilvanizmus irányában fogékonyra teszik, vagy inkább lezárt történeti világgént mutatták be a fejedelemségek korát?*

F. T. G.: Azt hiszem, hogy mindenképpen valami jelenkorit, cselekvésre biztatót üzentek ezek a regények, de – és itt lehet, hogy köztünk Zsolttal van egy éles ellentét – a legtöbb esetben nem közvetlenül reflektáltak arra a politikai transzszilvanista irodalomra, ami különösen az 1920-as évek első feléig megjelent. Tehát nem volt élő a kapcsolat közöttük. Amiben szerepe lehetett annak is, hogy Bánffy Miklós volt a vezéralakja a Helikon írói közösségének, aki a román király kezébe tette le az esküt, hogy tíz évig nem fog politizálni, miután magyar külügyminiszter volt pár évvel korábban. És a közvetlen politikától való függetlenséget tartani akarták. Egyébként mindenki tagja volt az Országos Magyar Pártnak, ezt el kell hogy mondjam, mert nem volt tagsági könyv: aki nem tartozott más párthoz vagy nem jelentette be,

---

3 Az eredeti beszélgetésben itt egy csonka mondat következett. Utólag kiegészített tartalma: Nagyon érdekes, hogy a prózáírók nemigen dolgoztak föl olyan történelmi helyzeteket, amelyekben az erdélyi etnikumok szembefordultak egymással. Ellenpéldaként éppen Kós Károly *A Gálok* című kisregénye említhető, amely részletesen utal az 1848-as polgárháború egyik tragikus eseményére, egy magyar család kiirtására. Kós azonban a bécsi udvar felelősségét emeli ki: „ilyen tűzijátékot csak egyszer csinált a császár: egész Erdély égett akkor... Egész Erdélyország...” – Filep Tamás Gusztáv.

hogy nem tagja ennek a pártnak, azt a párt úgy kezelte, mint a tagját. Tehát az írók a politikai közösségnek is a tagjai voltak, de nagyon erős kritikák jelentek meg az írók részéről is, a Helikon több tagja részéről is az erdélyi magyar politikával szemben. Egyébként ez ismétlődik, tehát a jelen pillanatban is élő probléma.

K. L. Zs.: Valóban van egy kis vita köztünk, mert azt hiszem, hogy egyáltalán nincs annyira távol egymástól például a két Kós, a politikus és az író Kós. Amikor politikai programjait fogalmazgatta, ugyanazt mondta, mint regényeiben, csak éppen egy másik műfajban. A *Varju nemzetség* az országtranszszilvanizmus irodalmi szemléltető anyaga. Pontosan arról szól, amit ő publicisztikai eszközökkel ki is mondott, tudniillik, hogy az erdélyi ember román, magyar és német, de ugyanakkor erdélyi. A *Varju nemzetség* az egykori időkbe visszavetíti a belsőmagyar-erdélyi ellentétet, amelyet Kós beleolvasott, beleírt regényébe, amely ellentétet 1920-ban kényszeredetten vagy meggyőződésből, mindenesetre politikai célzattal ki kellett mondani, hogy ezzel egyúttal még egy feladatot elvégezzenek – ez volt a kétarcú transzszilvanizmusnak a legizgalmasabb feladata. Az, hogy kifejezze: elhatárolódik Magyarországtól.

Sz. L.: *Zsolt, itt az utolsó negyedórában megpróbálhatnánk katalógust készíteni arról, amit Te eszmetörténeti elemzéseidben elvégeztél a politikai transzszilvanizmus kapcsán? A kisebbségi lét első korszakának erdélyi főszereplőit élesen szembesítette azzal, hogy Erdélynek erős román politikai dimenziója alakult ki a szemük láttára. Ott voltak Goldiș, Maniu, Vaida-Voevod, akikkel megpróbálták a transzszilván gondolatnak magyar–román gondolattá való átalakítását. Hogy nézett ki, milyen eredményekkel, kudarccokkal járt ez a kísérlet a két világháború között? Vesszőfutás, múltékony paktumok sorozata, vagy távlatos gondolat, amelynek lényegéből nem szabad engedni?*

K. L. Zs.: Ez a gondolat az 1920-as évek második felében önmaga fejlődésében egyelőre lezárult. Az 1920-as évek közepe, vége felé ezt még Kós is belátta, de továbbra is ragaszkodott eszméjéhez. Ő ilyen makacs típus volt. Csak már nem tudta, nem akarta, valószínűleg nem is látta értelmét annak, hogy újabb és újabb regények...

Sz. L.: ...és akkor marad az autonómiagondolat?

K. L. Zs.: Az autonómiagondolat már az 1920-as évek közepétől átfordul az Országos Magyar Párt környezetében és a párt javaslatára meg munkálataiban egy elsősorban nem területi válfajú önkormányzatossággá. Ennek a közigazgatási és kulturális, elsősorban magyar autonómiaprogramnak különböző ágazatai az 1930-as években egyrészt Paál Árpád munkásságában egy tovább szűkülő, beszűkülő középutat jeleznek, illetve már nem is középutat, hanem egy magába forduló, elzárkózó, a román államra vonatkoztatott hazát, amelyben neki el kell szigetelődnie egy székely kis otthonban. Paálnál ezt jelenti a haza és az otthon szóképe.

Sz. L.: *Marad tehát az erős erdélyi regionalitás, amely minden politikai bukás és kudarc ellenére valamilyen formában tartósítja és megtartja az erdélyiség otthonteremtő funkcióját?*

K. L. Zs.: Érdekes, hogy ennek a próbáját akkor tehetjük meg vagy vizsgálhatjuk meg, amikor bekövetkezik az, amit minden bizonnyal mindegyik transzszilvanista remélt baloldalon, jobboldalon – a második bécsi döntés. Csakhogy itt másképp folytatódik a történet azáltal, hogy ez a döntés sem tartalmilag, sem műfajában nem úgy történt meg, mint ahogy azt ők elképzelték. Addig a legradikálisabb erdélyista, mint Reményik is, egészen másképp képzelte el. Mi történt 1940-ben? Visszatért az ótranszszilvanizmus, mivel visszatért Budapest. És Budapest szerepét az *Erdélyi Helikon* köre – amelybe beletartoztak, ahogy helyesen mondtad, a baltól a jobbig az író társadalom gondolkodói – máshogy látta, mint a magyarországi társadalom java. Még egy nevet szeretnék említeni – Reményiket el kell búcsúztatnunk, ő 1941 őszén elhunyt –: Tamási Áronét. Róla illik tudni, hogy – szokványosan egyszerűsítve – székely író. De sokkal több volt annál, minden széplelkűsége és székelysége ellenére rendkívül szabatosan fejezte ki magát. Az akkori időkben mindenképpen, de még ma is azt mondhatnók, hogy magvas politikai esszéket is írt. Az *Erdélyi Helikon* szerzőjeként és keretében fogalmazta meg ebben a műfajban legjelentősebb szövegeit, például az 1942-es marosvécsi nyilatkozatot, amelyet egyik kortanú szerint ő írt. Nincs aláírva...

F. T. G.: ...illetve alá van írva, de majdnem húsz név szerepel alatta.

K. L. Zs.: Az összes helikoni íróé, aki ott volt az 1942-es találkozón. De a szöveget minden bizonnyal Tamási fogalmazta. Két gondolata jelentős. Az egyik az, hogy Erdélyt kettészakítani nem volt helyes, és Erdélyben csak a magyar elemet látni szintén nem helyes. 1942-ben! Nem kell nagyon beleértelmezni és mindenféle furfangos módon kihozni valami szépet belőle: ez benne van! Az erdélyi gondolatot a bécsi döntés fellazíthatta, meg is tette egyesek munkásságában, például Paál Árpádnál; Mikó Imrénél is nehéz most megállapítani, hogy mennyi volt benne a meggyőződéses budapesti képviselő és mennyi az erdélyi. Az írók körében azonban az erdélyiség fölerősödött, eddigi kutatásaim szerint jelentős volt és meghatározó. Hogy azonban összességében a Reményik- és a Tamási-minták mennyire jellemzőek, azt én most még nem tudom. A kutatás főleg a kis magyar világ, tehát a négy év észak-erdélyi, székelyföldi életének a politikai, gazdasági, közigazgatási elemeit elemezte eddig igen tartalmasan. De eszmetörténetileg – különösen az erdélyiség szempontjából – még nemigen születtek munkák. Idézhetném egyébként például Kóst, aki rendkívül húséges történeti alakom, igen szeretem, pedig rengeteg dolgot mondott mellé, szerintem tudatosan s szándékosan is, de mit tehetett volna mást – a hallgatáson kívül? 1943-ban a kolozsvári *Termés* című, igen értékes tartalmú, kiegyensúlyozott, a maga korában liberális lap körkérdezt tett közzé magyarországi és erdélyi írók, társadalomtudósok számára, főleg írókat szólaltatott meg különböző testre szabott kérdésekkel. Kósnál nyilván az erdélyiségre kérdeztek rá. És Kós ugyanazt mondta ekkor, mint 1920-ban. Lényegében, egy mondatban: igaz, hogy nem valósult meg az erdélyi gondolat, de ettől még igaz! Tehát ugyanazzal a képlettel állt elő, hogy Erdélyen – ezt ki is mondja – egész Erdélyt kellett volna látniuk. Márpedig ezt nem lehetett, és ezért legalább annyira felelős a nagymagyar kormány, mint a nagyromán, és ebben a képletben csakis az együttműködés – és ezt a szót szeretném majd a zárszóban visszakérni –, az együttműködés parancsát kellene megvalósítani.

Sz. L.: *Van még egy másik katalógus 1941-ből. A Súly alatt a pálma szerzője készítette, Ligeti Ernő, akiről Tamás pompás könyvet írt. Hogy*

gondolod, a Ligeti-féle értelmezés keretbe fogja ezt az egész történetet, vagy – ahogy ő mondja – a „tegnapelőtti nagy magyar időt”, a dualizmus korát, a tegnapi román világot és a bécsi döntések korát, ami maga Ligeti számára is hihetetlennek tűnt, hogy Kolozsvár újra magyar? Ligetinek ez a katalógusa a transzszilván fejlődésről, az erdélyiség gondolatáról leszámolás vagy történeti összegzés?

F. T. G.: Történeti összegzés. Tudni kell hozzá, hogy Ligeti Ernő elvesztette az állását, zsidó volt, mint a Helikonnak több más tagja is. A visszatérés után időnként kapott mentesítéseket, amiket újra meg kellett újítani. Ezekben az években négy-öt könyvet publikált, megpróbált a könyvei eladásából megélni. Korábbi publicisztikájából azonban ugyanaz a kép rakható össze, mint amit aztán igényesebben megírt a *Súly alatt a pálmában*. Ez szerintem olyan alapdokumentum, olyan elméleti, elvi alapösszegzés is, amiben sok a tárgyi tévedés, mert nem voltak a források a kezében, de számomra mindenképpen rokonszenves. Bírálni nemigen tudom. A levelezéséből derül ki, ami a szövegből nem olvasható ki világosan, hogy a könyv megírásában már az a szándék is vezette, hogy megcáfolja az Erdélyen belülről, szélsőjobbról a liberális erdélyi felfogást – aminek ő a megtestesítőjének vallotta magát is, meg a Helikont is – érő utólagos vádakát, hogy visszaverje ezeket a támadásokat. Róla érdemes tudni, hogy a családja nagyon megszenvedte az 1918-as román bevonulást. Apja elveszítette állását, tönkrement, testvére, akit fizikailag bántalmaztak, megőrült. Nem volt kimondottan románbarát. Pontosabban igyekezett ő a románokkal kapcsolatokat felvenni, megtanult románul, amit nagyon kevés erdélyi író tett meg. Aztán az 1930-as évek közepén ő is, mint ahogy mások, belátta, hogy ez a szerelem egyoldalú. A transzszilvanizmust tárgyaló cikkeiben nem is nagyon beszél a román–magyar viszonyról. Számára az erdélyi fejedelemség a kulturális, nyugatjáró hagyomány és a magyar liberalizmus központja, ezt próbálta képviselni már az 1930-as években is Budapesten közölt cikkeiben, amikor a transzszilvanizmusról írt, és ebben a könyvében is.

Sz. L.: *Beszélgetésünk végén megpróbálhatnánk összegezni, ma mit jelent, milyen olvasatai vannak a transzszilvanizmusnak? Van-e üzenete ma? Amikor Molnár Gusztáv az 1990-es években román kollégáival*

Provincia címmel elindította a regionalista, transzszilvanista lapját, amely két és fél évig működött, akkor mindannyian abban reménykedtünk, a regionális együttműködés programjával meg lehet szólítani a román értelmiséget is. Hiszen adottak a nagy regionális tradíciók, feladatok, amelyeket csak közösen lehet elvégezni. Illúziónak bizonyult mindez? Jogosan gondolják sokan, hogy a transzszilvanizmus merő mítosz, merő illúzió? Van-e ennek a mítosznak üzenete a XXI. század elején?

K. L. Zs.: Ezt kérdezték Kolozsváron is a múlt héten.

Sz. L.: Akkor már tudod a választ. Vagy már itt is elmondtad a választ.

K. L. Zs.: Én folyamatosan tovább írom a választ. Szerintem a tanulságok között az elsők egyike, hogy van egy gondolat, amely első, második, harmadik, ötödik látásra is nagyon igényes. De ennek ellenére vagy éppen ezért megbukott a maga idejében. Mindig megbukott. Tehát marad a tanulság: vagy nem alkotunk eszmét, vagy megkeressük hozzá a társakat. A társkeresés parancsa az, ami szerintem ma is időszerű.

Sz. L.: Ezért hívod „magányos eszmének”?

K. L. Zs.: Ezért. Ugyanis mit akart az eszme? Nagyon általánosan, de szerintem lényegre törően kifejezve: két nemzettudatot úgymond regionalizálni. Tehát a román és a magyar nemzettudatból ki akarta vonni azt az elemet, amely azonban egyidejűleg egyre csak erősödött. Nemcsak a román fél mozdult el Erdélyből, az előbb említett Maniu-párt mozdult el a nagyromán központ felé már az 1920-as évek elején, az erdélyi magyar is elmozdult a maga európai egyetemességével, amely egyszermind magyar egyetemesség is volt. Illetve folyamatosan igazolnia kellett, hogy ő az erdélyiségével nem elkülönülni akar, hanem valami jót akar csinálni, mindenekelőtt magyar szempontból. Ebben volt fontos Kuncz szerepe, a minőségelvet hozta be, egyébként Reményik és Tompa nyomán. Utána pedig párhuzamosan képviselték. De az elsőbségről még majd vitatkozunk esetleg. Mindenesetre kell a társ! Az eszme nem attól válik utópiává, hogy túl igényes, hanem azért,

mert csak azok képviselik, akik megalkották. Tehát társ kell! Román irányban, és ez a mai Kolozsváron különösen érdekes mozzanat, egyfajta erdélyi pragmatizmussal élnek egymás mellett az emberek, a románok és a magyarok; németek már nemigen vannak. Tehát az együttműködés ethosát kellene átgondolnunk, mert mind a két történeti alapágazatban ez volt az elvárás. Le kell számolni azzal, hogy ebből egy együttműködéses erdélyi ideológia alakulhat ki. Gusztiék ezen fáradoztak húsz évvel ezelőtt. Ehelyett viszont van egy értelmes alternatíva szerintem: az egymás mellett működés. Legalább ez legyen biztosított békességben, szerkezetileg beágyazva, begyűrűztetve különféle biztosítékokba, pluralista, nem csak demokratikus módon, tehát attól függetlenül s annak ellenére, hogy a románok számszerű többségben vannak.

Sz. L.: *Ez azt jelenti, hogy akkor marad a transzszilván gondolat magyar gondolatként?*

K. L. Zs.: Nem egészen, ez a transzszilván gondolatnak a színe. Mindjárt mondom a fonákját, mert két arcához próbálom csoportosítani a tanulságokat is. A valóságos, a színe az, amit általában látunk. Az egymás mellett működés erdélyisége már egyfajta megoldás. Ami az eszme fonákját, vagyis magyar oldalát illeti, azt gondolom, hogy száz-százhusz év transzszilvanizmusának eszmei hagyatéka mérlegelésre ajánlja ezt a gondolatot, ha ez a gondolat valóban akar és tud összhangteremtő erőként hatni összmagyar irányban is. Mint ahogy ezt az 1920–30-as években újra meg újra megpróbálta. Tehát a tanulság egy mondatban: az egészséges nemzet saját, tiszta, építkező erejét nem az egyneműségéből, hanem a többszínűségéből nyeri.

Sz. L.: *Úgy látom, hogy az irodalomtörténet-írásban Lángéknál, Kántoréknál a transzszilvanizmusnak a trónfosztása nem történt meg. Ők értéktermő gondolatként kezelték, ezzel szemben Gyimesi Éváké, Egyed Péterék úgy gondolták, ki kell mondani: a transzszilvanizmus mítosz, amely nem igazából volt működőképes. Politikai ideológiaként beteljesítette a feladatát a két világháború között, és nincs folytatása. Hogy látod ezt?*

F. T. G.: Nagyon egyszerűen. Marius Tabacoval a harcok után beszélünk erről, róla valószínűleg a jelenlévők is tudják, hogy nemcsak magyar-párti vagy magyarbarát volt, hanem a magyar érdekkörbe is tartozott, a Bánffy-trilógiát például ő fordította románra. Háromszor tettük fel neki a kérdést, hogy van-e esély a transzszilvanizmus gyakorlatának az újrabeépítésére. Nem értette. Amikor harmadszor is elmondtuk, akkor azt válaszolta: „De hát nincsenek erdélyi románok, értsétek meg!” Fel van kavarva egész Románia, már mindenki át van telepítve, be van telepítve. Olyan típusú erdélyi tömeghagyomány, amelyet Kunczék feltételeztek vagy szerettek volna, nincs. Nyilván van egy vezető értelmiség, amelyik fogékony volt erre a *Provincia* idején, és a pártokra jutó erdélyi szavazatok látszólag ezt is mutatták – azt, hogy van valamiféle külön erdélyi román akarat, ami Bukaresttel egy kicsit szembemenne. Végül is nem személyi érdekeken bukott meg a terv, hanem nagyobb koncepciókon; a közös szervezetet mindenesetre nem lehetett megcsinálni. Azt hiszem, egyre kevésbé lesz szükség a magyarokra Erdélyben. Tudniillik a románoknak, hogyha valamiféle regionális kultúrát vagy szubregionális együttműködésekkel akarnak; tekintettel arra, hogy a nagy városokban már mindenütt kisebbségbe került a magyarság, a Székelyföld pedig enklávévá alakul, nem lesz szükségük a magyar szavazatokra.

Sz. L.: *Tamás, ezek szerint Te is osztod azt, amit Zsolt mond, hogy egymástól kellett, kell, kellene megtanulni élni, anélkül hogy egymásra lennének utalva?*

F. T. G.: Szerintem egymásra vagyunk utalva, és úgy fogunk meghalni, hogy ez nem fog kiderülni.

Sz. L.: *Nem igazán vigasztaló zárszó, de eljött az ideje annak, hogy ezt a beszélgetést befejezzük. A Rubicon-vitaestek látogatói, nézői már eddig is különböző beszélgetéseknek voltak tanúi. Most egyfajta történeti mélyrepülés-ként belezuhantunk abba a gondolkörbe, ami az 1920 óta Magyarországnál nagyobb kiterjedésű Erdély területén élő magyarok gondolkodását alapvetően befolyásolta, főleg annak első huszonegy évében. S aminek az örökségével tulajdonképpen máig viaskodunk. Azt gondolom, érdemes lesz majd elolvasni K. Lengyel Zsolt hamarosan megjelenő könyvét, érdemes*

lesz beleolvasni a neten abba a hatalmas irodalomba, amely a Transindex adatbázisában elérhető! Megnézni azt, hogy innen, az V. kerületből, Magyarországról, Budapestről nézve, ez az erdélyiség gondolat mennyire tudta átszínezni az összmagyar történelemtudatot és nemzetpolitikai közgondolkodást. Köszönöm szépen, hogy meghallgattak bennünket!

*Xantus Boróka, Fekete J. József, Ferencz Imre és Sántha Attila díjazása
2012-ben*

Iancu Laura

„A MAGYAR NYELV KISZÁRADÁSÁNAK OKA” ÉS EGY BENNSZÜLÖTT PAP ÚTJA MOLDOVÁBAN

BEVEZETÉS

A moldvai származású Páter Péterről 2019-ben értesültem egy Nyíregyházán szervezett egyháztörténeti konferencián.¹ Az elmúlt két évtizedben számos alkalommal tettem kísérletet arra, hogy Moldvában szolgálatot teljesítő papokkal folytathassak eszmecserét. Ez irányú próbálkozásaim nem jártak ugyan sikerrel, ám erőfeszítéseim nem voltak egészen hiábavalóak, értékes tapasztalatokra tettem szert. Lelkesen éltem tehát a váratlanul felkínálkozó lehetőséggel, és felkerestem Páter Pétert, aki két ízben is készségesen fogadott és válaszolt kérdéseimre.²

Páter Péter élettörténete sok tekintetben rendhagyó, és életpályájának felelevenítése során a moldvai katolikusok vallásosságát is érintő fontos és egyedülálló információk is elhangzottak. Dolgozatom fókuszában nem a pap életútjának a vizsgálata, és nem is a pap és a hívek viszonyának a kérdése áll,³ hiszen a két-háromórás interjú során elhangzottak egyik téma esetében sem nyújtanak elégséges adatot ezek mélyebb vizsgálathoz. A valamelyest irányított beszélgetéseken első

-
- 1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00256/21/1). Köszönetet mondok ezúton is G. M. professzor úrnak, hogy felhívta a figyelmemet Péter atyára, és közreműködött abban, hogy az atya készségesen fogadott.
  - 2 Páter Péter hivatalos nevét és származási helyét, továbbá szolgálatainak a helyszíneit nem nevesíthetem. A pappal két alkalommal találkoztam személyesen, és mindkét alkalommal interjú is készült. Első alkalommal (2019. 08. 19.) egy, a lakóhelyéhez közeli városban beszélgettünk, a második alkalommal (2019. 09. 16.) az otthonában találkoztunk. Utóbbi beszélgetést, engedelmével, diktafonon rögzíttem. A tervezett találkozásoknak és beszélgetéseknek előbb a lezárások vetettek véget, majd a sorozatos egészségügyi problémák miatt több ízben elmaradtak. Az egyházi ünnepek előtt, illetve hosszabb idő eltelte után telefonon tájékoztattam hogylétéről, a személyes találkozásokat egészségi állapotának javulásától tettük függővé.
  - 3 A témában elsősorban történeti, néprajzi munkák készültek (pl.: Bárh 2013; Gyöngyössi 2014; Muntagné Tabajdi 2019 stb.). Moldvai vonatkozásban Kinda István recens kutatásokra épülő munkáit kell kiemelni (Kinda 2010). Dolgozatom, a felhasznált anyag sajátosságai okán, csak érintőlegesen, tágabban kapcsolódik a történeti és/vagy a társadalmi meghatározottságú kutatásokhoz.

sorban azok a témák kaptak részletesebb kifejtést, amelyekről Péter Péter szívesen beszélt. A kérdéseimre adott „Hát, azt ki tudja?; „Ki emlékszik arra?” viszont-kérdések alapján hamar világossá vált, hogy a szabad önfeltárulkozás körülményeinek a megteremtése hozhatja felszínre azokat az elbeszélhető, megosztható emlékeket és információkat, amelyek az életpálya szempontjából valóban meghatározóak voltak. Az így összeállt, egy-egy kérdést (éppen csak) érintő adatok bár önmagukban értékesek és hiánypótlóak, nem elégségesek egyik konkrét téma részletes kibontásához sem, ám az információk közreadása, úgy vélem, messzemenően indokolt. A papi életpályája bemutatása révén bepillantást nyerhetünk az 1950–60-as évek papnevelő intézetébe, és a moldvai katolikusok 1940 utáni vallásos életébe is.

AZ ÉLETÚT KORAI SZAKASZA

Péter Péter 1941 őszén született egy Bákó (Bacău) megyei katolikus magyar településen⁴, hétgyermekes parasztcsaládban. Szülei, különösen édesanyja vallásossága és hite példaértékkel bírt a számára. A könyv és az olvasás iránti lelkesedését édesapjától örökölte, aki elsősorban vallásos kiadványokat gyűjtött és olvasott. Gyermekkorában, családjában az imádkozás magyar nyelven zajlott, édesanyja nem is tudott más nyelven beszélni, sem imádkozni. A vallási élet legfontosabb eseménye a liturgia volt. A misén elhangzott prédikációról, és általánosságban a misén történekről a gyerekeknek beszámolási kötelezettsége volt; ha a szülő úgy ítélte meg, hogy a figyelem nem volt kimerítő,⁵ „pofonok sora következett”.⁶ Péter apja hét esztendő telt a második világháborúban és a fogságban, ahol a román mellett az orosz nyelvet is megtanulta.

Az általános iskolát későn, és szinte egy véletlen folytán kezdte meg. A faluban oktató máramarosszigeti származású tanítónő egy sajtvásár-

---

4 Felidézte, hogy a helyi történeti emlékezet szerint a faluban élő magyar közösség a Székelyföldről származik.

5 Ezzel a jelenséggel másutt is találkozunk. Számos helyen olvasunk arról, hogy a fiataloknak be kellett számolniuk a prédikáción elhangzottakról. Nehéz megérteni, hogy a román nyelvet nem beszélő gyermek hogyan érthette volna meg a román prédikációban elhangzottakat. Feltehetően a nagyobb, 12-14 év feletti gyermekektől várták el a szülők a tanítások memorizálását, akiknek román nyelvismerete és felfogóképessége is magasabb szintű lehetett.

6 A dolgozatban idézőjelben használt szöveg- és mondatrészletek a Péter Péterrel készített interjúkból vett idézetek.

lás alkalmával észrevette az udvaron a „nagy fiút”, és kérdőre vonta a szülőket:⁷ „- Ez a fiú mit csinál itthon? Nagy fiú, nem látom az iskolában! - Dolgozik! - válaszolták neki, és hozzáfűzték azt is: Hát, úgy tetszik [úgy tűnik], hogy nagy, de nem nagy, kicsi!” A lezajlott beszélgetést az érintett fél, Péter is hallotta, majd a tanító távozása után közölte édesanyjával: „Én nyolcéves vagyok!” Az édesanya ezen elcsodálkozott, majd ősszel beíratta az iskolába.

Az 1940-es években, a városi központoktól félreeső falvakban, a beiskoláztatási szabály megszegése, az iskolakezdés elodázása igen gyakori volt. A gyermekek nélkülözhetetlen munkaerőnek számítottak, elsősorban a kisebb testvérek felügyeletét és az állatok legeltetését bízták rájuk. Az 1950-es években, a Magyar Népi Szövetség szervezésében kiépülő magyar iskolahálózat irataiból tudjuk, hogy a magyar faluközösségekben általánosan jellemző volt, hogy az iskolakezdés előtt álló gyermekek nem beszélték a román nyelvet. Bakcsi Miklós oktatási szakértő feljegyzései szerint „a községekben a csángók egymás közt és a családban is magyarul beszélnek. A gyermekek pedig, mielőtt az iskolába kerülnének, nem tudnak egyáltalán, vagy csak egy pár szót [románul] (...). Abból kifolyólag, hogy a gyermekek az iskolába való járás előtt nem bírják a román nyelvet, a román tanítóknak óriási erőfeszítéseket kell tegyenek, hogy valamit is megmagyarázzanak és megértsenek a gyerekekkel. (...) Az első osztályokat 2-3 évig ismételtették a gyermekekkel, s azután a szülők már nem is engedték őket iskolába, mert már annyira megnőttek, hogy fel tudták [őket] használni a különböző munkálatokra.”⁸

Péter a négy osztály sikeres elvégzése után a nyolc kilométerre fekvő szomszéd településen folytatta a tanulást, ahová tizenöt társával együtt járt, napi rendszerességgel, többnyire gyalog. Az általános iskola utolsó évében a nagyközségben tanult, a tizenöt kilométeres távolságot szintén gyalog tette meg.⁹

---

7 Péter édesapjának egy kisebb juhnyája volt, a tanító tőle vásárolta a sajtot és a túrót.

8 Bakcsi Miklós, a Magyar Népi Szövetség és Varga Jenő, a közoktatásügyi minisztérium kiküldötteinek jelentését idézi Vincze 2004. 328. p. Lásd még uo.: 330., 337. p.

9 A települések neve az anonimitás megőrzése céljából nem adható meg.

A PAPI PÁLYA ÚTJA

A Vatikán és a romániai katolikus egyház közti kapcsolat teljes megszüntetését célzó román állami törekvések nyomása alatt, az 1950-es évektől a jászvásári egyházmegyét ordinarius substitutusok irányították. A kommunista kultuszminisztérium 1951-ben ismerte el Petru Pleșca kinevezését.¹⁰ Bukarest felfüggesztette a jászvásári szeminárium működését, minek következtében a növendékeket hazaküldték. A román állam és a katolikus egyház között megkötött megállapodás értelmében, a papi pályára készülők a gyulafehérvári szemináriumba jelentkezhettek. Egy helyre átlagosan tizenhét személy pályázott. Ilyen körülmények között került Gyulafehérvárra Péter unokatestvére is, aki a nyári szünetek alatt a faluban tartózkodott. A papjelölt unokatestvér életvitele, magatartása („órákig térdelt a templomban a padban és imádkozott”, „csendes volt, nyugodt”) tovább fokozta Péterben a papi pálya iránti lelkesedést. Az unokatestvér arra buzdította Pétert: „ha pap akar lenni, kitartóan imádkozzon”. Bár Péter édesapja az utolsóig ellenezte a szemináriumba való jelentkezését,¹¹ 1957-ben végül megadta az engedélyt, és Péter jelentkezett a jászvásári gimnáziumba (kisszeminárium). A tizennégy éves parasztfiú felvételi vizsgája azonban nem sikerült, éspedig, megítélése szerint azért, mert „még románul sem tudtam”.¹² Egy évvel később újra próbálkozott és felvételt nyert a képzőbe, majd az időközben megnyílt, csökkentett létszámmal működő egyetemre is bejutott. Növendéktársai a moldvai „magyar falvakból származtak” és „mind, mind tudtak magyarul”, ám

---

10 Petru Pleșca 1905-ben született Fântânele Vechi településen (Jászvásár/Iași megye). Jászvásáron, Bukarestben és Genovában tanult, utóbbi helyszínen szentelték pappá, 1931-ben. Bârgăuani és Gorzafalva plébánosaként működött, majd a második világháború alatt a jászvásári szeminárium vezetője volt. 1965-ben Rómában püspökké szentelték. Az egyházmegyét 1977-ben bekövetkezett haláláig vezette.

11 A család elsőszülött fiúgyermeké „beteges vót a lábával, abból is hót meg aztán”. A családi gazdasághoz az apának nagy szüksége volt fiúgyermekre, azaz Péterre. Ez volt az oka annak, amiért nem támogatta fia továbbtanulási szándékát.

12 Azokat a jelentkezőket, akik nem beszélték a román nyelvet nem vették fel a szemináriumba. Domokos Pál Péter adatait idézi: Vincze 2004. 109. p.

az intézmény területén „csak titkon” használhatták a magyar nyelvet.¹³ Az előjárók a seminaristák közül „spionokat” neveztek ki, akik jelentést készítettek a magyarul beszélő növendéktársaikról. A szabálysértést különféle módon szankcionálták (fegyelmi, szobafogság, a hazalátogatási engedély megvonása stb.). Ezen a téren, ahogyan később szó lesz róla – nem egy alkalommal – Péter ellen is eljárás indult.

A papnövendékek az egyetemi képzésen az egyetemes egyháztörténelem mellett a moldvai katolikus egyház és a jászvásári püspökség történetéről is hallgattak előadásokat, ám a katolikusok eredetének a kérdése nem került szóba, ellenkezőleg: tabunak számított („nem lehetett erről beszélni”). A szeminárium első évében történt meg az alábbi eset, amit, fontossága okán, Péter Péter szavai szerint idézek:

„Bérmáláskor, mikor megbérmálkoztam, ez '59-ben volt, '59-ben, akkor nálunk volt a Györgyina páter (...). Nagyon tartott a magyarokkal, s igaza is volt, szerintem. S akkor megkérdezt, hogy milyen nevet vettem, mikor megbérmálkoztam? Mondom: N. N. Az volt akkor a fiataloknak (...) a kedvenc szentje. S akkor én is azt vettem. Mondta, hogy: Hát, miért nem vettél egy magyar nevet? Hát, mondom én, nem nagyon ismerek én magyarul, csak ezeket a neveket, melykeket tudom én itt. N. N.-t se tudtam, ki az az N. N., ki lenne... Szemináriumba tudtam [meg], hogy ki ez (...). Mért nem választottam egy magyar szentet? Azt mondta: Kazap István! Szent Kazap István olyan szép példa[kép]. Hát, mondom, én nem is hallottam róla. Hogy van egy ilyen szent. Magyar. Én tudom, mondom, Szent Istvánt, Erzsébetet, ezek magyar szentek, ennyit tudtam. Ennyit lehetett tudni, me[r]t a direktóriumba is megvannak a magyar szentek. De hogy ilyen Kazap Istvánt, én nem találtam. S azt mondta: Holnap reggel eljössz a misére, akkor adok én neked egy ilyen Kazap Istvánt, Szent Kazap István

---

13 Tanulságos a bukovinai plébános, Németh Kálmán által feljegyzett Mihai Roburól szóló adat: „Bizonyos nosztalgiával hangjában kijelentette sokszor előttem, hogy 11 éves koráig csak magyarul beszélt és máskor is beszélne, de a szabófalvi nyelv csökevény nyelv, kinevetnék érte, s az ilyen csökevény nyelv jobb volna, ha nem is volna. Arra a kijelentésemre, hogy a németeknek több mint 400 dialektusa van, a magyarnak is lehet három, azt mondta, hogy ez igaz, de őt mégis valahol nagyon kinevették és ő feltette magában, hogy nem ad alkalmat egy új kinevetésre.” (Vincze 2004. 240. p.) Mihai Robu a későbbi bukaresti érsek, Ioan Robu unokatestvére volt, akiről szintén köztudott, hogy ismerte a helyi magyar nyelvjárást. Mindkét Robu püspök a stigmatizációra hivatkozva határolódott el később a magyar nyelvtől, annak használatától.

életét. Adott is egy kis (...) könyvecskét.¹⁴ Nem tudtam, hogy üldözik [ti., hogy a szemináriumban tiltják a magyar nyelvet és a magyar nyelvű könyveket]. Nem is foglalkoztam vele, csak (...) a családunk [így] beszélt. Mert édesapánk, édesanyám csak magyarul beszélt, nem is tudott semmi más nyelvet, még románul is, nem, nagyon keveset tudott. S akkor, immá' még vót vaj egy-két-három nap s kellett menni vissza szemináriumba. Vagy egy hónap, vagy egy hét, nem tudom, mennyi volt akkor még, nem volt időm, hogy megtanuljam otthon, elolvassam, mondom, elviszem én Jásba. Elvittem velem [magammal], s az első szombat, elő is vettem. Két órától négy óráig volt két óra, lehetett akármit csinálj. De mégis utánunk nézett a prefektus, s akkor ott elé a padom mellett átnézett, hogy mivel foglalkozom. Nézte, azt gondolta hamarabb, hogy ez német, német kell legyen (...). Vedd csak a könyvet, s jöjjél be. (...) Miféle nyelv? Hát, nézem én es [s mondom:] nem semmi [rossz], egy szentnek az élete. Igen? Szent? Igen, én úgy tudom, hogy szent. Úgy mondta nekem, aki adta nekem ezt. Ki adta neked? Mondtam, hogy Györgyina. S há, mikor hoztad? Most. Most, hogy visszajöttem. Hoppá! Itt volt a nagy baj! (...) Én tudtam, hogy *meg kell mutatni a könyveket, amikor jössz haza [vissza], a szemináriumba,*¹⁵ de nem is gondoltam rá, hogy szentnek az életét megtiltaná valaki, vaj egy nyelven, én ezt nem tudtam elképzelni! Hogy ezt is meg kell

---

14 Ebből az egy esetből is jól látható, hogy az anyanyelvű vallásosság terén Györgyina páter kimagasló és ugyan nem látványos, ámde – Petrás Incze Jánoshoz hasonlóan – eredményes munkát végzett. Tevékenységéről a magyar sajtó rendre beszámolt, és emlékezete ma is élő azokban a közösségekben, ahol egykor szolgálatot teljesített. Gherghina Ioan (Györgyina/Györgybíró János) 1915. március 25-én született Nagypatakon (Valea Mare). Minorita szerzetes volt már, amikor 1941-ben Lujzikalagor plébánosa lett, később Lészpedre helyezték. Lészpeden a miséket magyar és román nyelven is megtartotta, amivel püspöke és paptársai ellenszenvét váltotta ki. Lészpeden támogatta a magyar iskola alapítását, amivel pedig az állam támadását vonta magára. Ellenfelei azzal vádolták meg, hogy ellenezte a tézeszek létesítését, majd fegyvert helyeztek párnája alá. A hatóságok 1959-ben letartóztatták és bebörtönözték. Tizenhét évre ítélték el, nyolc esztendőöt töltött fogdában. A Brăilai Nagyszigeten létesített Gulagon raboskodott, „szelídsége, műveltsége másféleképp ejtette rabul a rabokat, mint elítélőik és fogvatartóik”; „Ott is keresztelt s gyóntatott. Neki dugva vitték be az ostyákat, misét mondott, négyen összebúttak, elvégezte a misét, s akkor áldoztak is”. (Sylvester 1992. 102. p.) 1969 után Somoskán, majd Klézsen volt pap. Élete utolsó éveiben megromlott egészségi állapotban egy prezesti rendházban élt, ahová magyar vendégeket nem fogadhatott. 1998. december 21-én hunyt el. A temetési szertartást Jászvásár püspöke, Petru Gherghel vezette, nagyszámú ferences kíséretében, szülőfalujában. Lásd még: Jáki 2002. 88–94. p.

15 Kiemelések: Iancu.

mutatni! Hát, legyen akármilyen nyelven, ha szent, ha szentnek az élete, akkor az hivatalos szerintem, nem? S azt nem kell valaki jóvá tegye, mert az jóvá van téve. Hát, azt mondta: Nagy bajt követtél el! Nagyot vétkeztél! Hát mit? – mondom! Hát azt, hogy meg kellett lenne mutasd! Hát ez nem egy olyan könyv, hogy szex vagy valami ilyen, szerelmes életről van vagy valami... Elvette a könyvet, elvette azt az ábécét is.¹⁶ Nem tudom, most még él-e? Szerintem nem él. Azt visszaadja a másvilágon immá... A könyvet. (...)

Olyan volt ez a kar, a professzorok kara, vagy hogy mondják: corul didactic, erau opt care votau [a tantestületből nyolcnak volt szavazati joga], s eppe úgy jött ki, hogy négy igen, négy nem. Még háromszor-négyszer is au votat [szavaztak], négy igen, négy nem. Nem tudták, mint csináljanak. S akkor elhalasztották, nem tudom, vaj egy három-négy hétre, mikor még összegyűlt[ek]. Hát még csak úgy maradt. Négy igen, négy nem. Akkor a püspök, ő döntött. (...) Pleșca. (...) Hogy ne dobjanak ki.

– S akkor megbeszélték, hogy magyar könyvet többé ne vigyen be?

– Akkor azt mondta: *Te nem tudod-e, hogy a katolikusok itt, mi, románok vagyunk? Hát mondom, én nem, én otthon, a szüleimmel és mindnyájan magyarul beszélünk!* – *Hát az nem magyar nyelv. Az csángó nyelv.* – Én nem tudom, mondom, hogy hogy beszélnek a magyarok, én még nem voltam magyarok között, de itt ez a csángó nyelv, hogy mondják, hogy román, ha én így beszélek a románokkal, akkor senki sem érti meg az én román nyelvemet, ezt a csángó-román nyelvet. Hát, akkor megharagudt a prefektus: Nekem ne – most úgy mondják: ne prédikálj! –, ne diktálj, azt mondja! Nu mă învăța tu pe mine – o spus – cine e ungur și cine e român [Azt mondja: Nem te fogsz megtanítani engem arra, hogy ki a magyar, és ki a román!]

Akkor fel kellett fogadjam, hogy többet soha magyarul nem beszélek. Még a családba se! Hát, mondom, akkor, hát édesanyámmal, hogy beszéljek én, mert... – Románul! Tanuljon meg románul. – Hát, ezt a román nyelvet nem használhatom?¹⁷ Ezt a csángó-román nyelvet? – Nem! Ezt a románt, mit tanulunk az iskolába! – De anyám most öreg. – Hát,

16 Egyik rokonától egy német nyelvkönyvet kapott, amit szintén magával vitt a szemináriumba.

17 Utalás az ún. „csángó dialektusra”, ami az egyház hivatalos álláspontja szerint valójában román nyelv.

öregem is meg lehet tanulni a nyelvet! Jaj, Istenem...! *Felfogadtam, cu jurământ [esküt tettem]!* Nem is beszéltem édesanyámmal, értett románul, de beszélni nem tudott. Me' egy, hogy tudj beszélni, s egy, hogy értsd a nyelvet. Aztá' szegényvel úgy is beszéltem én, még magyarul is, de a többiekkel nem. Testvéreimmel. Édesapám, ő tudott jól románul, met katonaságba ő megtanulta a román nyelvet.

A püspökség radikális magatartása, azaz magyarellenessége a második bécsi döntés után kialakult politikai légkörrel is magyarázható (részben), de lényeges hangsúlyozni azt, hogy a magyarnyelvűség megszüntetésére irányuló egyházi intézkedések már a jászvásári püspökség megalakulásával (1884) elkezdődtek. A korabeli egyházpolitikai körülmények ismereteseek, azok részletes bemutatása ezen a helyen nem szükséges. A szemináriumban érvényesülő szellemiség érzékeltetése céljából azonban idézzünk az alábbi, Domokos Pál Péternek címzett moldvai levélből (1931):

„Vagyon két csángó ügyes fiaink, egyik az én saját gyermekem, második közél való nemzeccség, egy-egy tizenkét évesek s már elvégezték a négy osztályt az első iskolában és kíváncsijak menni magosabb iskolába: papi vagy tanító-iskolába. Jássiban és Bukarestben is vagyon papi szeminar, de már jól tudjuk, *hogya a mü fiaink a Regátban tanulnak papságot, el fogják felejteni az édes magyar nyelvünk szólását, mert úgy történt minden csángó fiúval, kik ott papok lettek.*¹⁸ Jassii Püspökünk csak tiszta csángó fiú, de nem ért magyarul semmit, de nagyon gyűlöli és tilcsa beszélni vagy énekelni a templomokban a magyar nyelvet. Ennek okáért kíváncsijak vagyunk, hogy uraságának segedelmével ez a két szegény csángó fiú, a fennebb említettek, legyenek elfagadva egy iskolában, Erdélyben, papi vagy tanító- és kántoriskolában, ahol urasága elisméri, hogy jobb lenne. Nagyon hidjük, hogy valamikor ez a két csángó fiú iskala végezte után megtérnének a csángó nép közü, ahol a magyar nyelvnek szólása nagyon el van hervadva, tanítanak és hirdetnék a csángó nép közt mindent csak tiszta magyarul és akkar elhinnők, hogy az elhervadatt magyar nyelvnek szalása a csángó nép közt még felpillanna.

---

18 Kiemelések: Iancu.

A magyar nyelv kiszáradásának oka a csángó nép között:

Jassii püspökeink mindig csak olasz emberek váltak; és csak olasz papokat rendeltek a szegény csángó népségnek, amelyek nagyon gyűlölék és tiltották édes magyar nyelvünk szólását; *a csángó fiúnak, ki papságot tanalt Jassiban, nem volt szabad beszélni, írni vagy olvasni semmit magyarul, hogy a fiú sok csúfolás miatt önmaga meggyűlölte az ő édes magyar nyelvének szólását.* Úgy történt a mai Püspökünkvel is, aki gyűlöli az ő maga magyar nyelvit.”¹⁹

Tény, hogy miután Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz, a romániai, s így a moldvai katolikusok sovíniszta támadások célpontjává váltak. Az egyházmegye egyháztörténészei szerint „a helyzet a lehető legsúlyosabb volt (...) a csángóknak, bozgoroknak csúfolt híveket azzal fenyegették meg, hogy őshonos lakhelyükről az elrabolt Erdélybe zavarják”.²⁰ Az egyházmegye negyvenöt papja közös levélben tiltakozott Ion Antonescu marsallnál a fenyegetések ellen.²¹ Az egyháztörténészek emellett különféle elméletekkel igyekeztek bizonyítani a katolikusok román eredetét.²² Iosif Petru M. Pal elgondolása, miszerint a moldvai katolikusok Erdély területén elmagyarosított románok, az egyházmegye hivatalos álláspontjává vált, és később a tudományos közéletben is elterjedt.²³ A román hatalom számára azonban a kolozsvári Petru Râmneanțu genetikai és antropológiai vizsgálata számított olyan „tudományos bizonyítéknak”, amely kimerítően „igazolta” a katolikus lakosság román (faji) eredetét.²⁴ A vészterhelt korban, és a jászvásári püspökség magyarelles magatartása miatt, a helyi magyarság etnikai kérdésekben a második világháború után sem hallatta hangját. Ez az oka annak, hogy amikor 1946-ban a Magyar Népi Szövetség a Román Kommunista Párt szövetségeseként felvállalta a „csángók nyelvi jogaiért” folytatott politikát, és magyar nyelvű iskolák létesítését szorgalmazta, a magyar közösségek rendkívül visszafogottan működtek együtt a szövetséggel, majd a párt később kiélesedett „antiklerikális magatartása” miatt ez a bizalom és együttműködés meg

19 Domokos 2001. 229–230. p. A püspök kapcsán lásd Németh Kálmán korábban idézett feljegyzését.

20 Despinescu 2009. 153. p.

21 Uo.

22 Legjelentősebb: Pal 1942

23 Pal 1942

24 Râmneanțu 1943

is szűnt. A lelkesedéssel fogadott anyanyelvű oktatással szemben is megingott a bizalom, amint világossá vált, hogy az iskolai oktatás ürügyén valójában a kommunista ideológia intézményes terjesztése valósult meg.

Páter Péter szerint a püspökség nem pusztán az állami rendeleteknek kívánt megfelelni akkor, amikor a pasztorációban a hívek anyanyelvét figyelmen kívül hagyta, illetőleg tiltotta. Nézete szerint „inkább valamiféle kényelem” lehet a magyarázat arra, hogy a jászvásári egyházmegye papjai elhatárolódnak a magyar nyelv használatától. Visszaemlékezése szerint a képzőben szinte részvétellel beszéltek arról, hogy a temesvári egyházmegye papjainak négy-öt nyelvet kellett megtanulniuk, mielőtt szolgálatba álltak. Nézete szerint „a román katolikus egyház létesítésének” a teóriája sem tekinthető egy reálpolitikai célkitűzésnek, éspedig azért nem, mert ez a beavatkozás a nyelvet érinti, nem a genetikát: „román misét mondanak (...), de a csángók, ha nem tudnak magyarul, akkor is magyarok (...), mert a vérük elsodorja (...) a magyarok felé”.

A PAPI PÁLYÁN

Páter Pétert Petru Pleșca ordinárius szentelte pappá. A pap emlékezetes eseményként tartja számon, hogy a szentelésén jelen volt egy dél-amerikai egyházmegyes „néger püspök is”, aki arról mesélt, hogy földrészükön, a százezres lélekszámú városokban „hat plébániát egyetlen pap gondoz”. Péterben ez is erősítette a papi hivatás szükségességét és a papi küldetéstudat fontosságát. A felszentelést követően egy évet egy Bákó környéki faluban gyakornokoskodott,²⁵ majd egy plébánia káplánja volt, ahonnan a plébánia egyik filiájának lelkipásztori teendőit látta el. A filián kialakult konfliktus következtében püspöke egy másik plébániára helyezte, ahol szintén az egyik filián szolgált két évet. Egy újabb konfliktus nyomán, büntetésből egy „igen nehéz plébániára” került, ahol tíz esztendőt töltött (1973–1983). Az 1970-es években, egyházi berkekben ez a plébánia számított a legkritikusabb helyszínnek, azokat a papokat helyezték ide, akiket büntetni óhajtottak. „C. paptársam jó viszonyban volt Pleșcával, és összefogtak ellenem. Pleșca megkérdezte C.-t, hogy melyik az egyházmegye legnehezebb

---

25 Ennek az volt az oka, hogy (egy évig) Bukarestből nem érkezett meg a papi szolgálatának a betöltéséhez szükséges engedély.

plébániája? A válasz az volt: X. No, akkor oda helyezlek!” Páter Péter maga is tisztában volt a plébánia körülményeivel: a négy filia igen nagy távolságra volt egymástól, a kántor és a káplán egymással is és a hívekkel is rossz viszonyban volt, ezért megkísérelte eltéríteni püspökét ebbéli szándékától. Petru Pleșcától a következő választ kapta: „Elfelejtetted, hogy engedelmességet esküdtél nekem? Oda ménsz, ahová küldelek!” Páter Péter erejét különösen a vásár- és ünnepnap miatti miserend tette próbára, 46 km-es körzetben, hőségben és fagyban, járművel vagy gyalogosan rőtta az utakat. Munkája során, erkölcsileg kifogásolt életmódjuk miatt, sem a kántorra, sem pedig a káplánra nem támaszkodhatott, amit az érintettek rossz néven vettek. Feltételezése szerint az egyik közeli munkatársa jelenthette fel püspökénél amiatt, hogy a románul nem tudó hívőket magyarul gyóntatta meg. Az eset miatt újból konfliktusba került munkáltatójával, Petru Pleșca püspökkel.²⁶

„Ha magyarul kezdte, én magyarul folytattam [a gyónást] (...). Inkább asszonyok. A férfiak nem, de asszonyok, nyolcvan-kilencven százalék – nem tudom, most – de akkor magyarul gyónt (...). S ezt kilelte a Pleșca püspök. Mikor én már voltam vaj egy öt éve pap, szerintem, s akkor mikor egyszer találkoztunk, akkor odahívott, s mondta: Te elfelejtetted, hogy én szenteltelek pappá? S akkor miért nem tartod meg a törvényeket? Az egyháznak a törvényeit? Mert akkor felfogadtad [esküdtéttél]! Hát, mondom, én megtartom. Hát, mért gyóntatsz magyarul? Hát, mondom, ez fel van valahová írva, hogy nem lehet magyarul gyóntatni? Nálunk úgy van, hogy itt nem lehet gyóntatni magyarul. Hát, mondtam: Én ezt nem tudom megtartani, mert én ilyen parancsolatot nem tudok. Akárki adná, ezt a pápa kell adja ki, nem a püspök.”

Tíz év után Páter Pétert egy Piatra Neamț nevű megyei faluba helyezték, ahol a kis létszámú és szegénységben élő katolikusok körében megélhetési gondokkal küzdött. A plébánián szolgáló nővérek biztatására pálinkafőzdet létesített, és az engedélyek beszerzését követően sikeres vállalkozást indított el: „Egész Moldvában én szolgáltam ki pálinkával a papokat.” A befolyt összegből az egyházi ingatlanok, illetve templomok felújítására is jutott.

---

26 A második világháború előtt erdélyi és bukovinai magyar papok vállalkoztak arra a kockázatos feladatra, hogy Moldvába utaztak és magyarul gyóntatták meg a magyar híveket. Kiemelten is fontos itt Németh Kálmán plébános munkájára utalni. Lásd: Vincze 2004. 209–210. p.

A paphiánnyal küzdő Ioan Robu kérésére, Petru Gherghel püspök Páter Pétert több társával együtt elhelyezte a jászvásári egyházmegyéből. Péter tíz esztendő t szolgált a bukaresti érsekség területén. Valamennyi állomáshelyén eredményesen működött, és vallomásai alapján úgy tűnik, papi pályájának legértékesebb évtizedét töltötte itt. Mindazonáltal, moldvai éve alatt szerzett tapasztalatairól, szülőfalujáról, és különösen gyermekkoráról szívesebben beszélt. Tíz év után visszatért Moldvába, ám püspöke nem tudott plébániát biztosítani a számára, és szabadságot kínált neki, amivel azonban nem kívánt élni. Felettesétől igazolást kért, amelynek birtokában szabadon felkínálhatta szolgálatát más egyházmegyének. Első terve egy dél-amerikai missziós út volt, aminek a megvalósításához magyarországi ismerősök közreműködését vette igénybe. Aczél Endre révén előbb egy dél-magyarországi, majd egy dunántúli egyházmegyébe került, illetve itt kapott megbízást, amit végül elfogadott, és ahol egy ideig szolgált.²⁷ Nagy erőfeszítések árán elsajátította a magyar írást, és ugyancsak komoly munkával igyekezett beilleszkedni a magyar katolikus egyház hierarchiájába és „a sajátos magyar katolicizmusba”. A hívek körében elért sikerei és elismerései ellenére, összességében kudarcként élte meg magyarországi pályafutását, aminek okát abban látta, hogy „a papi szolgálatban a tízparancsolatból nem tudtam engedni”, és a „magyar egyházi mentalitással nem tudtam maradéktalanul azonosulni”. Páter Péter működésének egyik, ha nem a legjelentősebb kerékkötője éppen a „törvény betű szerinti értelmezése és betartásának az elve” volt, ami – talán – nem paraszti, avagy családi örökség, és nem is a papképző hatása, hanem elsősorban személyes meggyőződés nyomán alakult ki.

PAPI STÁTUS ÉS KATOLIKUS VALLÁSOSSÁG A KOMMUNIZMUS ÉVTIZEDEIBEN

Az életút felvázolása során Páter Péter elsősorban azokat az emlékeit idézte fel, amelyek a papi pályáját nehezítették, azokról az eseményekről és paptársakról beszélt részletesebben, akik különféle konfliktusokba sodorták.²⁸ Az élettörténet újraértelmezése a pap számára hangsúlyos

---

27 Magyarországi működését ebben a dolgozatban nem ismertetem.

28 A beszélgetések során a kántorok és a paptársak nevei is elhangzottak, akikkel Páter Péter konfliktusban állt.

lyos szerepet kapott, és az életút előrehaladtával az események más-más értelmet és magyarázatot nyertek. A pap végkövetkeztetése szerint: a krízishelyzetek előidézőit különféle sorscsapások érték, a kommunista világ pedig összeomlott. E körülmények visszaigazolását szolgálják Páter Péter számára, aki szabálykövetőnek és feletteseinek, de legfőképpen a tízparancsolatnak maradéktalanul engedelmeskedő embernek és papnak határozta meg magát. Moldvai papi szolgálatát (1968–1988) Petru Pleșca irányítása alatt töltötte, akivel, ahogy a korábban idézett konfliktusok kapcsán láthattuk, voltaképpen már egyetemi évei alatt kialakult az a bizalmatlan viszony, ami egész későbbi életpályájára rávetítette árnyékát, és amit a későbbiekben újabb konfliktusok nehezítettek. A személyes nézeteltérésekkel terhelt papi kapcsolatok mellett, azoktól nem is egészen függetlenül, a diktatúra közege is meghatározta Páter Péter pályáját.²⁹ A titkoszolgálat hálózatába papok sokasága épült be, paptársai körében bizalmi viszony, szellemi, lelki kapcsolat nem, vagy ritkán alakult ki. A politikai légkör csak az 1980-as évekre enyhült valamelyest, amelyet az egyház felső vezetése, és helyi szinten a papság is igyekezett kihasználni. Például, amikor Nicolae Ceaușescu hivatalos látogatást tett Bákóban (1980), és a megye valamennyi rendőrét a helyszínre vezényelték, a szaláncfürdői katolikus templomban, az éjjélkor megtartott misén pappá szentelték a trunki származású orvost, Benedek Márton.³⁰ Ugyancsak az enyhülés körülményeivel magyarázta azt, hogy az állami gazdaságban, a téészen dolgozó parasztok számára hajnali fél hatkor misét tarthatott, amin átlagosan ötvenen vettek részt. A pap szerint „a csendes miséket” a hívek igényelték.³¹

A moldvai katolikusokról szóló szakirodalomban egyöntetűen elfogadott nézet, hogy a katolikusok „természetes” istenhitét jelentősen átformálta az egyház, és ebben a folyamatban központi szerepet kapott a papi státus és tekintély, amely egyháztörténeti viszonylatban is sajátságosnak tűnik. Ebből adódóan (is) rendkívül izgalmas az a kérdés:

29 A romániai katolikus egyház történetéről a kommunizmus évtizedeiben lásd: Marton 2015; Tempfli 2015.

30 Másik személyt is felszenteltek ekkor, akinek a nevét Páter Péter nem tudta felidézni. Benedek doktor életéről, rejtélyes haláláról és egyházi kultuszáról lásd: Peti 2005. Zágoni Bálint rendezésében 2007-ben *Benedek doktor csodakútja* címmel dokumentumfilm is készült.

31 A liturgián prédikációt nem tarthatott.

vajon hogyan látja ezt a jelenséget a pap, mennyiben azonosul ezzel a szereppel, vagy miként határozza meg saját szerepét. De – néprajzi szempontból – ennél is fontosabb kérdés az, hogy miként látja, és hogyan jellemzi a vallásosság legmeghatározóbb formálója, a pap híveinek a hitét? Ezek a kérdések Páter Pétert is foglalkoztatták, de kielégítő választ, magyarázatot egyikre sem talált, úgy fogalmazott: „Sohasem tudtam meg. Nem tudtam. S lehet, hogy ezzel a titokkal megyek be a földbe.”³² Nézete szerint az a tekintély és megbecsültség, amiben a Moldvában szolgáló papok részesülnek, „a világon páratlan”. A helyi egyháztörténészek szintén aláhúzzák a papság kiemelt szerepét a közösségek életében: „A papot kritizálni, rossz híret kelteni, igen nagy vétek volt, amit sem ezen, sem a másik világon nem bocsátottak meg. A pap volt a legképzettebb tagja a közösségnek, ahol a nagy többség írástudatlan volt. Egyetlen volt, aki idegen nyelveket beszélt. (...) Mindentudó volt, hozzá fordultak a helyiek vitás ügyeik rendezése során, megbékítette azokat, akik összevesztek, bíró volt és olykor végrehajtó is. A csendőrök akár hiányozhattak is a faluból. Kapni egy ütést a pap kezéből égi áldásnak számított, és mindenki egyetértett abban, hogy a pap kezét, amivel megregulázott, meg kell csókolni.”³³ Úgy tűnik azonban, hogy ezt a státust mintegy közösségi elvárásaként öltik magukra vagy öröklik a falusi közösségekbe kihelyezett papok. Ennek a státusnak a jelentősége ellenben nem a pap személyével kapcsolatos. A státus voltaképpen az isteni tanítás hiteles közvetítése és betartatása céljából áll fenn.³⁴ A pappal szembeni bizalom akkor szűnik meg, amikor a pap az isteni parancsok és az erkölcs öreként

---

32 Páter Pétert az a kérdés is foglalkoztatta, hogy mi lehet az oka a moldvai katolikusok egyház iránti hűségének: „Ce fel de catolici sunt ceangăii ăstea, domnule, ei nu au primit nici ortodoxia, n-au primit nici evangheliștii, nici calvinismu, luteranismu, nimic, nimic. [Miféle katolikusok ezek a csángók, öregem, nem fogadtak be semmit, sem az ortodoxiát, sem az evangélikus, luteránus, sem a kálvinista felekezetet, semmit, semmit!] (...) Țn sokat, sokat törődtem ezzel, din istorie nu pot să găseșc nimica ce ar putea să fie [történeti mélységig átgondoltam ezt a kérdést, és nem találok semmi okot erre], annyira befolyásolta lenne a híveket, hogy annyira ragaszkodjanak a hitükhez”.

33 Dumea 2005. 375. p. Számos magyar és román forrásban olvashatunk arról, hogy a papok között nem egy olyan volt, aki a neki engedetlen fiatalokat és a gyermekeket ütötte-verte. Uo. 376. p.

34 Természetesen a papok által alkalmazott büntetőeljárások is (kiprédikálás, kiátkozás, megfeddés stb.), mind-mind hozzájárultak a pappal szemben kialakult félelem megszilárdulásához. Lásd pl. Ilyés 2005; Kinda 2005. Lásd még: Dumea 2005. 378–379. p.

(sorozatos) hibákat, mulasztásokat követ el. A moldvai katolikusok papjaiktól elvárják azt, hogy a bűnt néven nevezzék, elítéljék, természetesen igazságosan, azaz részrehajlás nélkül. A szakirodalomból is ismert példákhoz hasonlóan, ennek az életútnak a tanulságai is azt jelzik, hogy a pap önmaga felett mond ítéletet akkor, amikor visszaél státuszával, és például az Istentől eredeztetett erkölcsi normák betartása esetén részrehajlást tanúsít.

Az interjú egyik legizgalmasabb tanulsága az a kép, ami a pap és a helyi szokások viszonya terén rajzolódik ki. Úgy tűnik, a helyi szokások követése a 20. század második felében is meghatározó volt a moldvai közösségekben. A társas összejövetelek, a mulatságok stb. az egyház szemében továbbra is bűnforrásoknak minősültek, és szervezésüket továbbra is tiltották vagy elítélték, de megszüntetni nem tudták. Mi több, a hagyományozódó szokásokról azokban az esetekben sem mondtak le, ahol erre lehetőség kínálkozott (volna). Egy – magyar településen megesett – öngyilkos temetése során például fel sem merült a hozzátartozókban az, hogy a paptól tanácsot kérjenek a teendők lebonyolításához, vagy esetleg papi áldást vagy imát kérjenek. A halottat a szokások szerint temették el, egyházi szertartás és képviselet, sőt harangszó nélkül, a sírkert egyik elkülönített részén.

Tanulságos volt, hogy a kommunista érában szolgáló Páter Péter, papi pályája alatt, Moldvában Isten létét tagadó emberrel nem találkozott („nálunk mindenki hisz Istenben”). Úgy véli, a vallásgyakorlás személyes habitus és neveltetés dolga, aminek a megléte vagy hiánya, intenzitása változó lehet, „ám egy dolog kereszténynek lenni, és más dolog tagadni Isten létét”. Álláspontja szerint a keresztény ember addig és akkor keresztény, ha a keresztény vallást gyakorolja. Ezzel kapcsolatosan – és általában hit és vallás dolgában – a katekizmust idézte: „Prima întrebare: Cine este creștin? Creștin este acela care fiind botezat crede și mărturisește învățătura creștinească. Cine este creștin adevărat? Care crede și o practică, adică merge la biserică, no... [Az első kérdés: Ki keresztény? Keresztény az a megkeresztelt, aki hiszi és megvallja a keresztény tanítást. Ki az igaz keresztény? Aki hiszi és gyakorolja, vagyis misére jár...]”.

Páter Péter nézete szerint a katolikusok istenképében a legmeghatározóbb vonás az igazságosság. A hívek, a világban és az emberi életben tapasztalt baj és rossz miatt egyedül a bűnt okolják. „Istent

semmiféle módon nem tudják hibáztatni.” A bűn tehát a vallásosság egyik központi eleme. Ezen a területen is azt látjuk, hogy nem elsősorban azért, mert a hitoktatás révén bűnközpontú vallást sajátítottak el, hanem azért, mert a bűn, azaz: az isteni parancsok megszegésének a negatív következményeit személyesen megtapasztalják. A bűnközpontúság az oka a sűrű gyónásoknak is, ez a gyakorlat azonban már nem független az egyház szentségteológiától, amely a bűnök elengedését a személyes gyónáshoz köti.³⁵ Az istenkép és az énkép sajátosságaiból, valamint az Isten-ember-bűn hármasság bonyolult viszonyából következik a moldvai katolikusok üdvösség-orientált vallásossága. Az erkölcs ugyan az evilági (társadalmi) életet szabályozza, szerepe mégsem merül ki ebben, egy hosszú távú cél: az üdvösség terve húzódik meg mögötte. A hívők számára ez a hosszú távú cél adja a létjogosultságát és értelmét az erkölcsnek evilági szinten is. A kérdés egyik legfontosabb eleme az említett gyónás, aminek a kapcsán Páter Péter úgy fogalmazott: „Olyan sok gyónás a világon nincs szerintem, mint a jási püspökségen.” Ennek a jelenségnek, szokásnak az oka a pap szerint az, hogy a moldvai katolikus hívek „megértették, hogy az Isten nem tudja elnézni az embernek a bűneit”, és ehhez/ezért szükséges, sőt megkerülhetetlen a gyónás. A gyónás az egyik legambivalensebb jelensége a vallásnak, ugyanis nem motiválja és nem kíséri lelkesedés, maga a folyamat pedig „félelmekkel” teli. Páter Péter szerint ennek általános emberi okai vannak: „az ember nem akarja, hogy intimitásait mindenki tudja”.³⁶ A gyónás jelentőségének a további kifejtésére itt nincs mód, az eredeti kérdéshez, az üdvösség-orientált vallásossághoz visszatérve ellenben még egy kérdést szükséges érinteni, éspedig a halottakhoz kapcsolódó kultuszt. A vallási élet hosszú távú perspektívája, a hit szerint a halottak üdvözülésével való törődést is megkívánja a hívektől. Ebben a legnagyobb szerep a misének jut, annak „egyedülálló érdemszerző ereje miatt”.³⁷ Páter Péter véleménye

---

35 Hosszú évek óta tartó terepmunkám során alig talákoztam olyan adatközlővel, aki akárcsak az ún. bocsánatos bűnei miatt is személyesen fordult volna Istenhez bűnbocsánatért. A sajátos bűnfelfogás és az Isten büntetésétől való félelem miatt vagy büntudatban élnek, vagy sűrűn gyónnak – utóbbiak azonban lényegesen kevesebben vannak.

36 A kérdést én magam is vizsgálom, kutatási eredményeim közreadása folyamatban van.

37 Hogy ti. a mise Jézus áldozatának a felidézése, s mint ilyen, a „legnagyobb”, „leghatékonyabb” imádság.

szerint: „nálunk túl sokat foglalkoznak a hívek a halottakkal. Túl sokat. Többet, mint akarná az egyház. Annyit imádkoztatnak a pappal a halottakért, hogy practic preoții din Moldova trăiesc din liturghii, nu dovedesc să facă liturghiile pe care le cer. Nu dovedesc [A halottakért mondatott, fizetett misék díjából élnek; nem győzik elmondani a sok megrendelt misét, amit előjegyeznek. Nem bírják a tempót.]

ÖSSZEGZÉS

Összegzésül vegyük számba a Páter Péter élettörténetében elhangzott, a moldvai magyarság vallásosságára vonatkozóan, újdonság értékű vagy megerősítő erejű adatokat.

Páter Péter története bizonyítékkal szolgál arra, hogy a magyar nyelvhasználat tiltására a 20. század második felében még szükség volt a jászvásári papnevelde falai között. A 19. század végén létesült képzőben alkalmazott módszerek hatékonysága felől ugyan nem lehet kétségünk, az a tény azonban, hogy tiltó intézkedésekre ekkor még szükség volt, annak a jele, hogy ebben az időszakban még léteztek egynyelvű magyar faluközösségek, ahonnan a továbbtanulást tervező diákok csekély román nyelvismerettel kerültek ki. Látjuk, hogy a magyar falvakban a családi imádkozás a század közepén magyar nyelven zajlott, sőt, a falusi magyar asszonyok nem is tudtak románul, a férfiak közül pedig leginkább azok, akik együtt katonáskodtak, raboskodtak vagy dolgoztak román társaikkal.³⁸ A magyar gyermekek román iskoláztatásának az eredményességét mutatja, hogy a hét-nyolc általános iskolai osztályt kijáró diák sikertelen gimnáziumi felvételének oka az volt, hogy tizennégy évesen „még románul sem tudott”. A falvakban szolgáló papok közül többen még kétnyelvűek voltak és alkalmanként magyarul is prédikáltak és gyónattak. Az a tény, hogy a '70-es, '80-as években voltak falvak, ahol a magyar asszonyok csak magyarul tudták elvégezni a gyónásukat, az anyanyelv jelentőségére mutat rá, hiszen nem képzelhető az el, hogy a misén legalább heti egy alkalommal részt vevő emberek több évtized leforgása alatt ne tudták volna megtanulni a bűnök nevét, és a gyónási ima román szövegét. Úgy tűnik, a magyar nyelv – templomi keretek között – a legtovább a gyóntatószékben maradt fenn. A parasztság életformáját érintő változ-

tatáshoz idomulva a kommunizmus évtizedeiben a papság új miseren-det alakított ki, a liturgiák időpontját a munkaidőt nem keresztező idősávban jelölte ki. A vallási élet folytonossága tehát nem szakadt meg, formai és tartalmi változtatásokat ellenben megkövetelt. A pa-poknak az elhangzott prédikációkról másolatot kellett készíteniük és azt eljuttatni az illetékes ügynökhöz. Az ellenőrzés alatt tartott hitoktatás és az ilyen körülmények között szervezett vallási szocializá-ció lényegileg meghatározza azt az istenképet is, amivel ma Moldvában találkozunk.

IRODALOM

BÁRTH Dániel (szerk.)

2013 *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE Folklore Tanszék.

DESPINESCU, Anton

2009 Parohia romano-catolică Luizi-Călugăra în cadrul episcopiei de Iași (1884–2009). In Antonel-Aurel Ilieș – Daniela Butnaru – Anton Coșa – Ioan Danilă – Anton Despinescu – Ion Ilieș – Petronel Zahariuc (ed.): *Monografia comunei Luizi-Călugăra*. Roman, Serafica, 131–194. p.

DOMOKOS Pál Péter

2001 *A moldvai magyarság*. 6. kiadás. Budapest, Fekete Sas Kiadó.

DUMEA, Claudiu

2005 Un păstor din alte vremuri: pr. Anton Tălmăcel. In Dănuț Doboș – Petronel Zahariuc – Lucia Cireș – Daniela Butnaru (ed.): *Adjudenii. Șase veacuri de prezență pe valea Siretului*. Iași, Sapienția, 373–384. p.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom: a római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék.

ILYÉS Sándor

2005 A megesett leány büntetőritusai a moldvai csángóknál. In Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 57–91. p.

JÁKI Sándor Teodóz

2002 *Csángókról, igaz tudósítások*. Budapest, Való Világ Alapítvány.

KINDA István

2005 A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalomban. In Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 21–56. p.

- 2010 *Ellenőrzött közösségek: szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
- MARTON József
2015 A gyulafehérvári papnevelde a kommunizmus idején. In Csóka Gáspár (főszerk.): *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. Budapest–Pannonhalma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 121–132. p.
- MUNTAGNÉ TABAJDI Zsuzsanna
2019 Egy 18. századi katolikus esperes alakja és tevékenysége. In Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 27. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 411–436. p.
- PAL, M. Iosif Petru
1942 *Originea catolicilor din Moldova și Franciscanii păstorii lor de veacuri*. Săbăoani–Roman, Serafica.
- PETI Lehel
2005 Vallási mozgalom a Bákó környéki falvakban. In Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 157–192. p.
- RĂMNEANȚU, Petru
1943 Grupele de sânge la Ciangăii din Moldova. *Buletin eugenic și biopolitic*, XIV. 1–2. nr. 51–65. p.
- SYLVESTER Lajos
1992 „Voltunk műk es...” Gyergyina páter halálára. *Honismeret*, XXVII. évf. 2. sz. 101–102. p.
- TEMPFLI Imre
2015 A katolikus egyház Romániában a kommunizmus ideje alatt (1945–1990). In Csóka Gáspár (főszerk.): *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. Budapest–Pannonhalma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 60–120. p.
- TRUNKI Péter – BODÓ Csanád
2017 *Inspectorul școlar raportează – Învățămintul de stat român în satele maghiare din Moldova. A tanfelügyelő jelenti – Román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- VINCZE Gábor (szerk.)
2004 *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Süli Attila

PÁL-ANTAL SÁNDOR: CSÍK-, GYERGYÓ-,
KÁSZONSZÉK 1848–49-BEN¹

Pál-Antal Sándor történész-levéltáros, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja rendkívül gazdag tudományos munkássággal rendelkezik. A székelyföldi kormányzat, helytörténet, történeti statisztika és segédtudományok jeles művelőjeként több tucat önálló kötetet és több száz tanulmányt vallhat magáénak. Szinte minden tudományos munkáját nagyon alapos és körültekintő forrásfeltárás előzte meg. Minden túlzás nélkül ugyanez állapítható meg a most bemutatásra kerülő legújabb kötetéről is. Fontos leszögezünk: noha a szerző nem a klasszikus értelemben vett, az 1848–49-es forradalommal és szabadságharcral foglalkozó szakember, ennek ellenére feladatát kiválóan oldotta meg. Jelen pillanatban ez a legalaposabb olyan monográfia, amely egy erdélyi törvényhatóság forradalom- és szabadságharc alatti történéseit mutatja be. Ilyen típusú feldolgozásokból mindeddig nagyon kevés született. Kádár Józsefnek Belső-Szolnok és Doboka, valamint Szilágyi Farkasnak Alsó-Fehér megyék 1848–49. évi történetét feldolgozó művei még a 19. század utolsó harmadában jelentek meg.² A helytörténeti feldolgozások közül kiemelkedik Egyed Ákos *Háromszék 1848–49* című monográfiája, amely 1977-ben jelent meg először, és amely 1979-ben, illetve 2008-ban újra kiadásra került.³ Ezzel lényegében be is zárhatjuk az önálló monográfiák sorát. Termé-

-
- 1 Pál-Antal Sándor: *Csik-, Gyergyó-, Kászonszék 1848–49-ben*. Csíkszereda, 2022, Csíkszereda Kiadóhivatal. 376 oldal.
  - 2 Kádár József: *Belső-Szolnok és Doboka vármegye története, 1848–49-ben*. Dés, 1890, Demeter és Kiss nyomdája; Szilágyi Farkas: *Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben*. Nagyenyed, 1898, Alsófehér Vármegye Közönsége. Emellett még kiemelném az alábbi műveket: Szentkatolnai Bakk Endre: *Az 1848–49-i szabadságharc alatti események Vizaknán*. Budapest, 1880, Hunyadi Mátyás Nyomda; Uő.: *Kézdivásárhely, s az ottani Jancsó családok története*. Kézdivásárhely, 1896, Ifj. Jancsó József Könyvnyomdája; Demeter László: *Erdővidék a szabadságharcban. 1848–1849*. Barót, 1998, Erdélyi Múzeum-Egyesület.; Garda Dezső: *A forradalom katonái Csíkban és Gyergyóban. 1848–1849*. Csíkszereda, 1998, Alutus Kiadó.
  - 3 Egyed Ákos: *Háromszék. 1848–1849*. Bukarest, 1977, majd 1979, Kritérium Kiadó; Uő.: *Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008, Charta Könyvkiadó.

szetesen a fenti műveken kívül jelentek meg kisebb munkák is ebben a témakörben, ezek azonban többnyire nem feleltek meg a modern történettudomány követelményeinek.⁴

A szerző – mint a kútfők szakavatott kezelője – eddigi 48-as munkássága folyamán elsősorban a források közreadásában buzgólkodott. 2001-ben jelent meg a Marosszék, 2005-ben pedig az Udvarhelyszék forrásait közrebocsátó kötete.⁵ 2017-ben szerteágazó kutatásokat követően Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékek iratait rendezte sajtó alá.⁶ Ez utóbbi munka alapozta meg egy átfogó, az említett régiók 1848–49-es történetét feldolgozó monográfia megírását.

Pál-Antal Sándorral 2015-ban kerültem szorosabb munkakapcsolatba, amikor Csíkmadaras község akkori polgármesterének, Bíró Lászlónak a felkérésére Bodor Ferencnek, a csíkmadarasi löporgyár volt igazgatójának életútját dolgoztuk fel. Ez a kötet a szűkebb témaválasztáson túlmenően tartalmazott tanulmányokat Csíkszék és Csíkmadaras 1848. évi tavaszi és nyári történetéről, valamint a törvényhatóság év végi pacifikációjának lefolyásáról.⁷ A következő évben Pál-Antal egy tanulmánykötetben ismertette a szék részvételét az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen.⁸ Ezek az előtanulmányok szintén nagymértékben hozzájárultak az ismertetésre kerülő kötet elkészítéséhez.

-
- 4 A teljesség igénye nélkül: Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*. Kolozsvár, 1896, Gombor Ferenc Könyvnyomdája; Borbély István: *Torockó története 1848–49-ben*. Kolozsvár, 1906, Stief J. és Tsa Sajtója; ifj. Biás István: *Marosvásárhely a szabadságharc alatt*. Marosvásárhely, 1900.; Fodor István: *A forradalmi Marosvásárhely*. Marosvásárhely, 1936, Marosmenti Elet, 5–6. füzet.
  - 5 Pál-Antal Sándor: *Marosszék és Marosvásárhely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején*. Székelyudvarhely, 2001, Haáz Rezső Alapítvány; Pál-Antal Sándor – Zepezsaner Jenő: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok*. Székelyudvarhely, 2005, Haáz Rezső Alapítvány.
  - 6 *Csíkszék az 1848–49-es forradalom idején. Korabeli források 1848. március 20. – 1849. október 16.* Bevezetővel és jegyzetekkel ellátva közléteszi Pál-Antal Sándor. Csíkszereda, 2017, Csíki Székely Múzeum.
  - 7 Csíkmadaras a forradalom éveiben. In *Agyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a csíki 48-as agyúöntő és löporgyártó. Tanulmányok*. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, 2017, Mentor Könyvek Kiadó, 121–140.; *Forradalmi események Csíkban 1848 tavaszán és nyarán*. In *uo.* 9–86.; Süli Attila: *Csíkszék pacifikációjának kérdéséhez*. In *uo.* 99–120.
  - 8 Csíki készülődések az agyagfalvi gyűlésre. In Kolumbán Zsuzsanna – Nagy Róbert (szerk.): *„...idves határozást hozni...” Tanulmányok az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés 170. évfordulójára*. Kolozsvár, 2018, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 167–191.

A törvényhatóság szabadságharc alatti történéseit feldolgozó stúdiómunk gyér száma miatt a szerző elsősorban a saját kutatási eredményeire támaszkodhatott.⁹ A kötet bevezető része a törvényhatóság politikai, közigazgatási, demográfiai és gazdasági viszonyait ismerteti. Itt különös hangsúlyt kap az a tény, hogy Csíkszék a határőrvidék része volt, lakossága adta a 14. határőrezred teljes, illetve a 11. huszárezred 1. őrnagyi osztályának állományát. A polgári és katonai kormányzat kettősége, illetve a két kormányzati forma konfliktusai az 1848. tavaszi események alakulását is meghatározták.

Ezt követi az 1848. március–áprilisi anyaországi polgári átalakulás fogadtatását ismertető fejezet. Nagyon fontos hangsúlyozni azt a kettőséget, hogy a pozitív visszhang ellenére sokan ragaszkodtak a határőri rendszerhez, illetve annak megreformált formában való fenntartásához. A szék vezető személyisége már áprilisban Mikó Mihály gyergyói alkirálybíró és országgyűlési követ lett. Pál-Antal Sándor kitér a törvényhatóság egyik legfontosabb eseményére, az április 12–13-i székgyűlésre, illetve Mikó Mihálynak az itt elmondott nagy hatású beszédére, ami nyomtatásban is megjelent.

A szék lakossága tehát egyenlőséget, közteherviselést, polgári igazgatást akart, és általában pozitívan viszonyultak Magyarország és Erdély uniójához. Némileg más volt a helyzet határőrizet kérdését illetően, ugyanis a határőrök úgy képzelték el az egyenlőséget, hogy a szék összes lakosa, különösképpen pedig a nemesek is kivesszük részüket ezen kötelezettségből. Emellett egy jelentős réteg továbbra is ragaszkodott a határőrséghez, mivel az több előnnyel is járt számukra: például a földtulajdont törvény védte, és az árvákról való gondoskodás, illetve a helybeni bíraskodás is a rendszer pozitív aspektusai közé tartozott.

A társadalmi feszültségek nagymértékben megnehezítették a nemzetörség megszervezését, különösen, hogy az erdélyi országgyűlés által elfogadott jogszabály felemás módon rendezte a kérdést. Egyrészt lehetővé tette, hogy a határőrség nemzetörséggé váljon, ugyanakkor

---

9 Csíkszék szabadságharc alatti történetével érintőlegesen foglalkoztak: Endes József: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjeinek és népének története 1918-ig*. Budapest, 1938, Korda R. T. Nyomdája; Egyed Ákos: Csíkszék „pacifikálása” az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés után. Dorsner ezredes szerepe. In *Hadtörténelmi Közlemények*. 111. évf. (1998) 1. sz. 117–129.; Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849. Második, bővített kiadás*. Csíkszereda, 2010.

az eddigi szolgálati rend megtartását is előírta. Ezzel lényegében elodázták a probléma megoldását, így nem véletlen, hogy a Délvidékre vezényelt csíki zászlóalj mozgósítása és kiindulása augusztus végéig elhúzódott.

Pál-Antal Sándor ismerteti még a honvédség toborzását, illetve szeptembertől a Kossuth-lovagok törvényhatóságbeli szervezését. Az események rekonstruálásánál a nagyszámú levéltári kútfő mellett elsősorban a sajtó anyagára támaszkodik, emellett pedig jelentős mennyiségben hasznosít román nyelvű memoár- és iratanyagot is. Külön értékét képezik a kötetnek az egyházi – elsősorban római és görög katolikus – eseményeket bemutató fejezetei.

A felsoroltak mellett a szerző teret szentel a társadalmi mozgalmaknak, ezen belül pedig a Balási József főkirálybíró elleni kirohanásoknak is. Ez különösen annak fényében érthető, hogy az áprilisi törvények nem oldották meg teljes mértékben a társadalmi ellentéteket. Az elégedetlenség elsősorban a jobbágyfelszabadítás vonatkozásában tört felszínre – bár itt a szerző helyesen jegyzi meg, hogy Háromszékkal ellentétben Csíkban viszonylag kevés jobbágy és zsellér élt, ráadásul a szék lakosságának többsége a határőri rendhez tartozott. Ugyanakkor az is tény, hogy a székely örökségre telepített jobbágyok helyzete mindvégig megoldatlan maradt.

A kötet igen jelentős és alapos fejezete a törvényhatóságnak az agyagfalvi gyűlésre való felkészülését bemutató rész. A határőrtisztek – félretéve ellenérzéseiket – egyelőre alakulatuknál maradtak és részt vettek annak harcaiban. Ez alól az ezredparancsnok, Franz Dorsner ezredes sem volt kivétel, aki az egyik dandár parancsnokaként működött. Az 1848. november 5-i marosvásárhelyi vereség után a csíki határőrök és nemzetőrök hazatértek. A hónap legnagyobb dilemmája az önvédelmi harc vállalása volt. A döntés nem volt könnyű, hiszen a határőröknek képletesen szólva azt kellett eldönteniük, hogy melyik testrészükhöz harapjanak. Végül – Háromszékkal ellentétben – a behódolást választották, de fegyvereiket megtarthatták, a szék elkerülte az ellenséges megszállást és pusztítást, emellett pedig nem kellett részt venniük a Háromszék ellen vívott harcokban sem. Mindezek igen komoly eredmények voltak, különösen hogy lényegében harc nélkül érték el azt, amit Háromszék számára egyhavi küzdelem után az árapataki szerződés (1849. április 2.) adott meg. Amint a József Bem

vezérőrnagy vezette erdélyi magyar haderő Csíkszék határaihoz közeledett, a törvényhatóság lakossága ismét csatlakozott a szabadságharc-hoz.

Ennek az időszaknak két vezető személyisége volt: Gál Sándor ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka és Mikó Mihály kormánybiztos, a közigazgatás vezetője. Az utóbbi legfontosabb feladatai közé a haderőszerzés és a helyi hadiipar megteremtése tartozott. Noha mindketten egyazon célért küzdöttek, a polgári és katonai hatalom szembenállása továbbra sem szűnt meg. Gál rendszeresen beavatkozott a polgári ügyekbe is, emellett pedig vizsgálatot kezdeményezett Balási főkirálybíró ellen, akit le is tartóztatott. Mivel a főkirálybíró polgári személy volt, ráadásul a parlament felsőházának tagjaként mentelmi jog is megillette, Mikó fellépett az intézkedés ellen. Pál-Antal Sándor kötetéből képet nyerhetünk a mintegy féléves békés időszak mindennapjairól: Gábor Áron tevékenységéről a gyergyói határszélen, a postavonalak tervéről, a különféle közegészségügyi intézkedésekről, a helyi románság hangulatáról, illetve a közigazgatás átszervezéséről – vagyis a megyésítésről –, amelynek keretében a székelyföldi tisztviselők javadalmazását is az anyaországi szintre emelték volna. Emellett megtudjuk azt is, hogy a törvényhatóság mintegy 10-12 ezer katonát adott a határőrezredekben létrejött honvédszászlóaljokba, a honvéd vadászrezredekbe és más honvéd alakulatokba, az idősebb korosztályt pedig helybeni nemzetőri szolgálatra kötelezték. Ez különösen súlyosan érintette a nyári mezőgazdasági, elsősorban aratási munkák elvégzését, ami újabb társadalmi feszültségeket idézett elő. A szerző röviden megemlékezik a törvényhatóság egyetlen újságjáról, a Bíró Sándor református lelkész és honvéd százados által szerkesztett *Hadi Lap*ról, valamint a *Csíki Gyutacs*ról is; ezek a kiadványok a csíksomlyói ferences zárda nyomdájában készültek.

Az eddig ismertetteket a június 19–20. után bekövetkezett orosz–osztrák támadás eseményeinek bemutatása követi. Pál-Antal értelemszerűen a rövid barcasági, majd háromszéki harcokra fókuszált, jelezve, hogy az utóbbiak – mivel a székely csapatok ide szorultak vissza – kihatással volt a csíkszéki eseményekre is. A hátszörzágként funkcionáló törvényhatóság kapcsán a szerző hitelt érdemlően mutatja be azokat a nehézségeket, amelyek a népfelkelés elrendelése és táborba szállása körül jelentkeztek, és kitér az egyre erőteljesebbé váló polgári

és katonai hatóságok közötti ellentétre, amelynek eredményeképpen végül Mikó Mihály leköszönt kormánybiztosi hivataláról. Ennek kettős oka volt: egyrészt Bem altábornagy a haditörvények alá helyezte Székelyföldet, másrészt Molnár György országgyűlési képviselő személyében központi székelyföldi kormánybiztost neveztek ki. Ezen intézkedések után Mikó már nem sok értelmét látta annak, hogy a hivatalban maradjon. Erről az időszakról Mikónak a szabadságharc leverése után írt naplószerű visszaemlékezése nyújt szemléletes képet.

Pál-Antal Sándor külön fejezetben tér ki a szabadságharc leverését követő megtorlásra, valamint a függetlenségi mozgalmak történéseire és helyi fogadására. Külön értékét képezi a könyvnek a kötet végén található adattár, amely a fontosabb személyek (politikusok, egyházi személyek, katonatisztek) életrajzait tartalmazza. A mű végén név- és helynévmutató, valamint illusztrációk találhatók a fontosabb személyekről, helyszínekről, iratokról és újságokról.

Mint minden munkában, így természetesen ebben a kötetben is vannak apróbb elírások, stilisztikai tévedések, amelyek részletezésétől most eltekintek. Az utóbbi időben a recenziókban többen is erre fektették a fő hangsúlyt, nem pedig a mű szakmai értékeire. Elvetve ezt a felfogást, e sorok írója meggyőződéssel vallja: Pál-Antal Sándor olyan úttörő jellegű munkát tett le az asztalra, amely nagymértékben hozzájárul a forradalom és szabadságharc helyi és országos összefüggéseinek megismeréséhez.

*Markó Béla, Buda Ferenc, Adorjáni Panna és Daczó Katalin díjazása
2013-ban*

Pieldner Judit

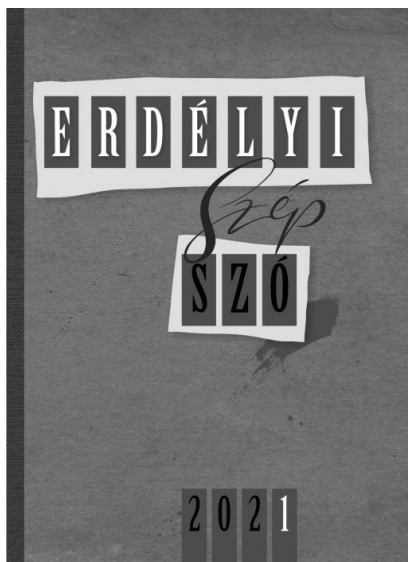
ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM EGY ÉV TÜKRÉBEN

A 2000 óta évről évre megjelenő *Erdélyi Szép Szó* antológia a kortárs erdélyi magyar szerzők adott évben lapokban és folyóiratokban megjelenő írásaiból nyújt válogatást. A válogatásba bekerülő versekből és prózákból egy körkép rajzolódik ki az erdélyi magyar irodalom jelenéről, kurrens mozgásfolyamatairól, adott évben meghatározó beszédmódjairól, arról, hogy milyen munkák készültek el, milyen tervek vannak folyamatban. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az antológia egy évente elkészülő pillanatfelvétel, hiszen az irodalomtörténet nagyobb időtávokból építkező perspektívájából egy év aligha

több, mint egy múló pillanat, alkotói pályák egy állomása, alakulástörténetek keresztmetszete. Mindazonáltal, jelentősek ezek a „pillanatok”, hiszen az élő irodalomba, nyitott alkotói műhelyekbe engednek betekintést, és nem kevésbé jelentős módon az adott évet is minősítik az irodalmi termés szempontjából.

Hagyományát és ma is igen gyakori előfordulását tekintve, az antológia formájában való rendszerezés nem idegen az önmagát időről időre újradefiniálni kényszerülő – és képes – erdélyi magyar irodalom szellemiségétől. Amint a cím is jelzi, jelen esetben a rendszere-

zés szempontja az „erdélyi”, ami egyrészt lehetőséget teremt egy régióhoz tartozó alkotótábor bemutatására, seregszemléjére, másrészt viszont, a magyar irodalom „határtalanítására” törekvő, egységesítő

szemlélet vonatkozásában felveti a kérdést, hogy hogyan működik ma az „erdélyi” címke, mennyire jelent regionális önmeghatározást, az egységtől való elhatárolódást. A szóban forgó antológia vonatkozásában elmondható, hogy az „erdélyi” mint rendszerezési szempont a szerzők geokulturális hovatartozásának jelölője, amely nem zárja ki a lokális karakterjegyek előfordulását a szövegekben, de nem is korlátozza ezekre, így az antológia egészében mondhatni demokratikusan és természetes együttállásban van jelen az erdélyiség mint lokális-regionális meghatározottság, valamint az egyetemes emberi tágassága. Annál is inkább, hogy – amint a szövegekben problematizálódó témák és kérdések is jelzik – ma már a lokális és globális nem választható szét, hanem a *glokálitásban* egymás meghatározójává válik, ez a kortárs erdélyi magyar irodalom viszonylatában sincs másként, ezért aktualitását is veszíti lassan a kizárólagosan regionális szemlélet, és szükségszerűen átadja a helyét egy, a jelen társadalmi változásaira tekintettel lévő, és ezekkel összefüggésben az egyén hely- és identitáskeresését a regionális meghatározottságokon túlmutató keretetekben elhelyező megközelítésnek. Hasonló meglátást fogalmazott meg, ma is aktuális módon, Bedecs László az *Erdélyi Szép Szó* 2001-es kötete kapcsán: „Az antológia inkább arról győzheti meg minden olvasóját, hogy efféle különbségek nincsenek, illetve ha vannak is, azok nem regionális természetűek. Sokkal célszerűbbnek látszik erdélyi irodalmakról beszélni, melyek egyrészt szuverén – s nem feltétlenül helyspecifikus – írói és költői világok körül, másrészt jól érzékelhető generációs különbségek mentén szerveződnek.”¹ Az erdélyiség-vonatkozás megjelenése a szövegekben tehát generációs kérdés is: az ehhez való viszony, történetiségében is, erőteljesebben megmutatkozik az idősebb írógeneráció alkotásaiban, a fiatalabb alkotók diskurzusában jobbra a személyes és aktuális társadalmi problematika dominál.

A 2021-es kötet² minden bizonnyal tekinthető egy rendhagyó év lenyomatának. A válság századát éljük, a krízist még inkább elmélyítette az ominózus 2020-as év, amikor megsejthettük, hogy a világ többé már nem lesz olyan, mint amilyen volt. A válság a befele fordulás ideje is, amikor előtérbe kerül az irodalom terápiás hatása, a létrehozás és

1 Bedecs László: A Kolozsvár–Budapest metró (*Erdélyi Szép Szó* 2001). *Jelenkor*, 46. évf., 2. sz., 200–207.

2 Fekete Vince – Lövéttei Lázár László (szerk.): *Erdélyi Szép Szó* 2021.

a fogyasztás oldalán egyaránt. Ezzel összefüggésben vagy akár ettől függetlenül, mindenképpen gazdag termésről ad hírt a 2021-es antológia: 62 szerző majdnem másfélszáz szövegét tartalmazza, a vers, elbeszélés, regényrészlet műfajain belül szélés tematikus nyitásban, a megszólalásmódok tág spektrumán. Ez is az antológia sajátossága: műfajából fakadóan sokszínű és polifonikus, minden szerző hozza és felvillantja a saját világát, konszonanciákból és disszonanciákból épül egy nagyobb léptékű, izgalmas összhangzat, egyidejűség.

Az alábbiakban néhány – műfaji, tematikus és stílári – szempont figyelembevételével teszek kísérletet ennek a palettaszerűen nyíló sokféleségnek a bemutatására. Műfaj tekintetében az antológia nagyobb számban verseket, kisebb részben prózákat tartalmaz. A költői megszólalásmódokat illetően elmondható, hogy a kötet generációkon átívelő nyitásban nyújt rálátást az erdélyi magyar költészetre, és éppen a különböző generációkhoz tartozó alkotók jelenlétének köszönhetően valamelyest az erdélyi magyar költészet történetének szegmenseire is. Tisztelet azoknak a nagyoknak, akik már nincsenek köztünk: a második Forrás-nemzedékhez tartozó Farkas Árpádnak, akinek szövegeiben (*Nyitott égbolt*, *Ürügyek fogytán*, *Egy állomáson*, *Nomád*, *Májusok*) lázadó lendület lüktet, a valós és szürreális dimenziót egybekapcsoló erős képi világ dominál, méltán váltak a múlt rendszerben szállóigévé sorai; a harmadik Forrás-nemzedékhez tartozó Bogdán Lászlónak, alias Vaszilij Bogdanovnak, akinek *Az elvarázsolt este* című írása éppen – az egykori legendás színhelyet, a számos gondolat és szöveg születésének teret adó sepsiszentgyörgyi Kripta vendéglőt a posztmodern poétika jegyében mitikussá növelő – emlékezés egy nemzedékre és arra az élethelyzetre, amelyen nap mint nap felülemelkedni próbáltak, köztük Farkas Árpádra is, a fentebb említett *Ürügyek fogytán* című versének elhíresült soraival együtt – ugyancsak a szerző által olyannyira kedvelt posztmodern poétika jegyében – intertextuális szövegbetétként: „Ürügyek fogytán, aki jajgat, / adj néki olyan hatalmat, / hogy bűneivel fölhúrozva álljon / cimbalomként e mennyországban, / s ugasson fel belőle a kín / gyomorsavmarta csöndünk / artézikútjain”. Továbbá az ugyancsak a harmadik Forrás-nemzedékhez tartozó Szócs Géának, akinek néhány rövid verse immár epitáfiummá íródik át egy szubjektív olvasatban: „Ha eljön az óra / az az óra / ha eljött majd az óra / feltámadunk” (*Felvonulnak az állatok*).

Másfelől, az antológia 2021-es kiadásában a fiatal költőnemzedék erőteljesen képviselteti magát. Markáns hangok, karakteres attitűdök, újító poétikák jellemzik a legfiatalabbak – André Ferenc, Gál Hunor, Gothár Tamás, György Alida, Kali Ágnes, Kovács Újszász Péter, Mărcuțiu-Rácz Dóra, Nagy Zalán, Székely Örs, Ozsváth Zsuzsa – megszólalásmódját, nagy részük kötetten debütált már az irodalom porondján, és szövegeik tanúsítják, hogy ígéretes pályák vannak alakulóban. Kali Ágnes, aki *Ópia* című, 2018-ban megjelent első kötetével már berobbant a köztudatba, éppen a generációs előítéletek és korlátozó besorolások ellen lázad, az előző generációktól való függetlenedés, kitörés vágyának ad hangot a bloomi hatásizony jegyében – de lehet, hogy már ez is egy generációs szemléletet „húz rá” erre korlátokat nem toleráló, minden skatulyát és autoriter értelmezési gesztust elsópró szabadságvágyra? „Itt vagyok 24 évesen, és először írom le a koromat. / Annyiszor szétdefiniáltatok már, hogy tegnapig, ha magamra gondoltam, / csak egy ismeretlen szorongás ütött gyomron. // Külön-külön mindannyiótokat szeretem, de együtt hatalmas / hétfejű sárkány vagytok.” (*Tegnapig trófea*) Ugyancsak a „fiatal” öntudat kap hangot, természetesen nem öniróniától mentesen, az önkeresés jegyében, Gál Hunor verset prózává – vagy prózát verssé? – elegyítő szövegében: „fiatal vagyok. pedig pelenkát cserélek, és fürdetek másokat. lehetnék felnőtt türelmes húsból, gyorsan cserélődő vérből, falatnyi áldozat” (*Polcra a torokra (R. S. története)*). Hogy mennyire tudatos és az aktuális problémákra érzékeny ez a – félve merem leírni – generáció, az olyan szövegekből válhat evidenssé, mint a Mărcuțiu-Rácz Dóráé, aki az irodalmi túltermelésről ír statisztikai adatokkal alátámasztott, társadalomkritikai élű prózaverset (*Túltermelés*). És hadd emeljem ki a kötet legfiatalabb szerzőjét, az antológia megjelenésének évében középiskolás Nagy Zalánt, aki már rendszereken közöl folyóiratokban, irodalmi pályázat különdíjasa.

Ha már belefutottunk a generációs besorolás útvesztőjébe, akkor – kivezetésként – a magát az irodalmi kánonba már markánsan beíró, lazán értelmezett „középnemzedék” kötetben való jelenlétét kell említenem, köztük Balázs Imre József zsánerképekből (is) építkező bensőséges hangú líráját (*Műtét után, Új a Város*), meg a tőle elmaradhatatlan dalszöveget (*Lakótárs*), Demény Péter szerelem-imáját és életközépi reflexióit (*Litánia, Prospektus*), Fehér Imola formát és tartalmat

kreatívan kombináló, játékos „válóverseit” (*VálóVersek II*), Jánk Károly, Láng Orsolya egyszerre érzékeny és karakteres megszólalásmódját, László Noémi feszes formákban (szonett, terza rima) kibontakozó, erős képeket és finom zeneiséget eminens szöveggé formáló költői hangját, Vermesser Levente rezignált, ironikus, ugyanakkor határozott, „valahogy túléljük ezt” attitűdjét. Továbbá képviselteti magát a kötetben az *Előretolt helyőrség* – az erdélyi magyar irodalmat a kilencvenes évek derekán felforgató és megújító – mozgalom is, olyan alkotók révén, mint Dankuly Csaba, Dimény Árpád, Muszka Sándor, Papp Attila Zsolt, Sántha Attila. Izgalmas kísérletek a kötetben azok a darabok, amelyekben a szó a képpel (Szonda Szabolcs) vagy a zenével (Fischer Botond) dialogizálva eredményezi a versművet.

Tematikus szempontból, az egyéni (pl. Ady András, Cseh Katalin, Simonfy József, Soós Amália, Visky András), valamint az egyéni problematikát a történeti horizonttal és/vagy társadalmi szférával is összekapcsoló kérdések (Mărcuțiu-Rác Dóra, Bálint Tamás, valamint az idősebb költőgenerációhoz tartozó Bartha György, Czegő Zoltán, Ferencz Imre és Nagy Attila) mellett figyelemre méltóak azok a versek, amelyekben a családtagokhoz való viszony tematizálódik, a legtöbb esetben élet és halál kérdéseivel párosulva, mint például Dankuly Csaba *Élet-halál* ciklusában, továbbá a nő és a férfi (Mátyus Melinda, Varga Melinda), az otthoni táj (Szondy-Adorján György), vagy akár – pátoszesen, a személyeset és az egyetemeset összeöltő szabadversben – a haza (Markó Béla). A versekben fellelhető időhorizontok szempontjából, egyfelől még 2021-ben is erőteljes a múlt rendszer (Bogdán László, Ferencz Imre), különösen a rendszerváltás (Egyed Emese, André Ferenc, Markó Béla) emlékezete, másfelől a válság éveiben felerősödik az aktualitásokra való reflexió: Tompa Gábortól többek között szarkasztikus hangvétellű szonettet olvashatunk, amelynek végkicsengése, mint erős farkcsapás, vág oda a felfordult világnak: „Döglessze testünk modern medicina: / normix, Viagra, szuper-aszpirin, / nátha ellen legjobb a bálna – írja // Ionesco és megszívja tán Putyin... / Szereplők vagyunk mind e buliban, / de ki mondaná meg, hogy itt mi van?” (*Provokáció a Múzsához*). Kovács András Ferenc *Nyári szerencsétlenség (Egy régi töredékből)* című versében az egyszeri esemény tágul apokaliptikus erejű végvizióvá. Tematizálódik az elzártság, a karantén is, mint például Varga László Edgárnál – „egy hónapja tart

a kijárási tilalom / a vírus mint egy totalitárius rendszer / már a tudatunk is ellenőrzi” (*Nem úsztak be*) – vagy Horváth Benji *4 karanténstanzájában*. Karácsonyi Zsolt *Nem apokrif. Nem háború* című verse hordoz ebben az általános válságállapotban a kétségbeesésen felülemelkedő, különösen pozitív üzenetértéket: „Mindenki támadjon fel. Ez nem egy vesztes háború. / Nincs többé vesztes és győztes, nincs többé harag és béke, / nincs többé élet és halál, mindenki támadjon fel.” Összegzőképpen a verskollekcióról elmondható, hogy változatos motívumvilágú szövegeket olvashatunk, a haiku minimalizmusától a szabadvers és a prózavers áradásáig, a visszafogottabb líraiságtól a harsányabb megszólalásmódokig, a slam poetry-től a radnóti hexameterrekig, kaleidoszkópszerű formában reflektálva a szöveghagyományokat és a mai erdélyi magyar költészeti jelenségeket, paradigmákat.

A versek mellett az antológiában tizenhárom elbeszélést és két regényrészletet olvashatunk. A versekhez hasonlóan, a prózai szövegek is nemzedékek és stílusok izgalmas párbeszédét eredményezik. Az első *Forrás*-nemzedékhez tartozó Szilágyi István *A lép* című regényrészlete a tavak mélyére menekített harangok történetén keresztül eleveníti fel az erdélyi történelem viszontagságos epizódjait. Szabó Róbert Csaba *Két világosan különböző helyre* című regényrészlete egy határátlépési kísérlet története, amelyben reális és szürreális elemek keverednek. Az elbeszélés műfaji keretein belül ugyancsak folyik a kísérletezés a történetek és narratív modalitások összehangolásával, miközben szintén széles tartalmi-formai változatossággal, ugyanakkor változó teljesítményekkel találkozunk. És akkor egy mondatban mindegyikről: Balázs K. Attila *Pillanat* című írása lélektani utazás és átalakulás egy tárna mélyébe(n), amely a fantasztikum határvidékére kalauzol; Borbély András *Két mondat egy cigányról* című írása az előítéletes és előítéletmentes viszonyulás ütköztetéséből hoz létre egy izgalmas diszkurzív teret; Borcsa Imola *Miss Jupiter* című története a 20. század kilencvenes éveinek világát idézi egy szépségverseny emlékezetének apropóján, humorosan, egy hétköznapi csevegés stílusában; Borsodi László prózáiban élet és halál kérdéseinek mélységeiig jutunk (*Szék út, kilencvenes évek, Estére megöregszel*); György Attila *Nagy utazás* című írása egy majdnem utolsóvá lett utazásról számol be; Lokodi Imre *Ararát* című elbeszélése monológ a hegyi életről; Márton Evelin *Wolfrám, azaz a farkashab* című írása szintén a kilencvenes éveket idézi

fel, ezúttal egy gyereknapló stílusában; Molnár Vilmos *Kőrösi Csoma Sándor és a kalmár* egy fejezete a 2021-ben megjelent *Kőrösi Csoma Sándor csodálatos cselekedetei* című „rendhagyó legendáriumból”, amelyben az utazó tudós életének epizódjai a fikció, a mese prizmáján keresztül nyernek új színt, nem kevés humorral fűszerezve; Sebestyén Mihály *Nagyapám aranyszíve* című írásának főhőse „bükknagyapám” mellett szintén a humor; Tamás Kincsó *A tenger* című írása életkép egy válságba jutott családról; Vida Gábor *Druzsba* című elbeszélése megkapó történet a természet és az ember viszonyáról; Voloncs Attila az *Indákban* a második világháború kontextusába helyezett német vonatkozású történetet mond el; végezetül Zsidó Ferenc *Költözködés* című szövege liminális helyzetbe, a betegség és halál vonzáskörébe helyezi szereplőit és azok kapcsolatát.

Zárlatként, az antológia kapcsán, a generációs kérdéssel is összefüggésben, érdekfeszítő kérdésként merül fel az irodalmi kánon kérdése. Az éves termés számbavétele demokratikusan rendeli egymás mellé a nagyokat és a kisebbeket, az ismert, konszolidált pozíciójú alkotókat és a pályájuknak inkább az elején lévő fiatalokat, akiknek a neve kevésbé van – vagy még egyáltalán nincs – a köztudatban. Ez akár kanonizációs gesztus is lehet az utóbbiakat illetően, és megmérettetés mindkét irányban, hiszen nemcsak a fiatal alkotóknak kell „megvédeniük” saját megszólalásmódjukat egy már elvárásokkal teletűzdelt irodalmi szövegtérben, hanem a kanonizált szerzőknek is ki kell állniuk a próbát az erőteljes, friss hangok társaságában. Érdekes nyomon követni, ahogyan az antológia formális kereteiben megvalósul a szövegek interakciója, az átbeszélés a szöveghatárokon, a tematikák, megszólalásmódok, képvilágok találkozása vagy éppenséggel konfrontációja. A Fekete Vince és Lövetei Lázár László szerkesztői munkájának köszönhetően rendszeresen kiadásra kerülő antológia-sorozat keretét biztosít egy-egy év termésének szemléjére, amely nemcsak számvetés, hanem ugyanakkor egyfajta gondoskodás is arról, hogy a szövegek ne csak önmagukban, hanem egymás társaságában, tükrében is megmutakozzanak, alkotógenerációk elegyedjenek párbeszédbe egymással, és így az olvasó is egy lehetséges képet alkothasson arról, hogy hol tart ma az erdélyi magyar irodalom.

*Ágh István, Borcsa János, Dimény H. Árpád és Gáll Erwin díjazása
2014-ben*

*Borsodi L. László, Obrusánszky Borbála, Adorjáni Anna
és Szepesi Attila díjazása 2015-ben*

Lőrinczi Dénes

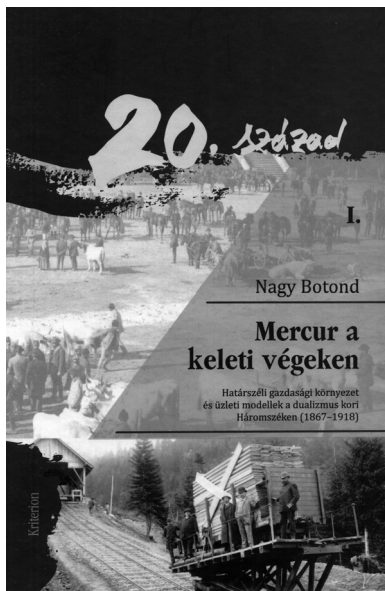
HÁROMSZÉK DUALIZMUS KORI GAZDASÁGTÖRTÉNETE¹

Mindannyian megtapasztalhattuk, hogy a 2019-ben megjelent COVID-19 világjárvány nemcsak az egészségügyben, hanem sok egyéb területen is érezte hatását. 2021-ben, a megszorítások alkonyán jelent meg Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Kriterion Könyvkiadó gondozásában Nagy Botond gazdaságtörténész és levéltáros hézagpótló kétkötetes munkája, a *Mercur a keleti végeken* főcímmel. A könyv az igen beszédes, *Határszéli gazdasági*

környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918) alcímet kapta. Hivatalos bemutatására a járványhelyzet miatt mindeddig csak virtuálisan került sor.

A szerző az előszóban az elmúlt évtized gazdaság-helytörténeti kutatásainak eredményeit foglalja össze, hangsúlyozva, hogy a legtöbb ilyen jellegű kutatás nagyrészt helyi intézmények köré szerveződve vizsgál egy-egy konkrét gazdasági intézményt vagy időszakot. Példaként a múlt századfordulót megelőző periódus városi kézműiparát, illetve a századfordulót követően megjelent gyár- és agráripart említi. Úgy véli, hogy bár a levéltárakban bőséges forrásanyag áll rendelkezésre, az ez-

zel a témával foglalkozó vizsgálatok többsége mégis inkább „a korabeli, különböző érdekcsoportok által jegyzett publicisztikára támaszkodik,

1 Nagy Botond: *Mercur a keleti végeken. Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918) I–II. kötet.* Kolozsvár, 2021, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kriterion Könyvkiadó.

és emiatt meglehetősen torz, egyoldalú képet is fest a térségről.”² Egyik gyakori hiba, amire felhívja a figyelmet, hogy számos kutató az ország központi irányításában véli megtalálni Székelyföld gazdasági elmaradottságának okait (mivel az nem volt képes felzárkóztatni az adott régiót), ugyanakkor megfélelkeznek azokról a helyi – bár szerény méretű, de mégis pozitív – jelenségekről, amelyek jótékony hatással voltak a vizsgált területre. Ezzel szemben Nagy kritikával, objektíven nyúl azokhoz a forrásokhoz, amelyek az akkori társadalom legfelső rétegétől egészen a lokális viszonyokig adatokkal szolgálnak az általa vizsgált periódusra nézve.

A szerző Háromszék dualizmus kori gazdaságtörténetét három szinten vizsgálja; munkájában a makroszintet jelentő országos gazdaságpolitikák, középső szintként a metszéspontban lévő határrégió, illetve a mikroszintű törvényhatóság termelési tényezői kerülnek elemzésre.³ A felsorolt három szint közül a legutóbbit tartja a legjelentősebbnek. Az előszó végén kitér arra is, hogy az általa felhasznált források jelentős részét a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztályának gyűjteményében őrzik, ahol 2008 óta ő maga is dolgozik, majd röviden összegzi, milyen mértékben segítette elő egyetem és a kutatói munkáját, hogy levéltárosként alkalmazták. Mint írja, az elmúlt évtizedben olyan levéltári gyűjtemények is elérhetővé váltak a kutatók számára, amelyekhez korábban külső érdeklődő nem férhetett hozzá, utalva ezzel arra a nyitási folyamatra is, aminek a romániai levéltárak esetében tanúi lehetünk.

A szerző bevezető gondolatait a témát érintő román és magyar historiográfia követi, amit a korabeli, majd az államszocializmus időszakában írt munkák összefoglalása mellett napjaink szakirodalmának áttekintése tesz teljessé. A historiográfiai rész kapcsán külön ki kell emelnünk a román gazdaságtörténet-írás eddigi eredményeinek összegzését. A feldolgozott szakirodalom mennyisége egyrészt a könyv megírásának hatalmas előkészületeiről, másrészt Nagy alapos szakmai felkészültségéről tanúskodik.

A Mercur a keleti végeken négy nagyobb fejezetből áll. A vizsgált időszakot a második rész keretezi, amely az Osztrák–Magyar Monar-

2 Nagy: I. kötet. 5. p.

3 Uo. 7. p.

chia és a Románia között létrejött kereskedelmi egyezményeket, a vámtarifák kérdését és a vámháborút követő rendelkezéseket egyaránt sorra veszi, majd a nemzetközi kontextust felvázolva áttekinti mindazokat a tényezőket, amelyek a két ország gazdaságpolitikáját befolyásolták. A vizsgált időszak és a felek érdekpolitikájának átfogó bemutatását két nagyobb fejezet követi, amelyek egyértelműen tanúskodnak arról, hogy dolgozata megírásához a szerző hatalmas mennyiségű forrást tekintett át.

A több mint 600 oldalt meghaladó doktori disszertáció fókuszpontjában Háromszék gazdasági változásai állanak, amelyeket Nagy hat iparágon keresztül kíván megvizsgálni. Ezek a kézművesség, a szeszfeldolgozás, a faipar, a textil- és dohányipar, illetve az ásványvíz hasznosítására épülő iparág. Az esettanulmányokon keresztül a szerző azokra a – javarészt gazdasági hátrányból fakadó – indítékokra világít rá, amelyek a vizsgált időszakban (1867–1918) a helyi munkaerő (ki)vándorlása, az illegális határsértések, valamint a csempészet hátterében állnak. Külön fejezetben hívja fel a figyelmet a külföldre kerülő fiatal lányok és nők kiszolgáltatott helyzetére, érintve a prostitúció problémakörét is.

Nagy Botond kutatási eredményei több esetben széles körben elfogadottak, ám téves megállapításokat, helyi mítoszokat is korrigálnak. Ezek egyike, Sepsiszentgyörgy vonatkozásában, az a tévhit, miszerint a Magyar Királyi Dohánygyár azért jött létre Háromszék megyeszékhelyén, mert az akkor még a várossal szomszédos Szemerja területén igencsak jó minőségű dohányt termeltek. Ezzel szemben a legfőbb – gazdasági – indok a gyár létrehozása mellett a város földrajzi elhelyezkedése volt. Egy másik pontosításra szoruló megállapítás a fakitermelésre vonatkozik. Ezzel kapcsolatosan Nagy arról ír, hogy a „hagyományos nézőpont szerint a nyersanyagbőség és a vasút kiépítése mozdította elő a változásokat. A mindkét tényezőt hangsúlyozó megállapításokat csak részben hagyhatjuk helyben, meglátásunk szerint ezek kiegészítésre szorulnak, ugyanis vitathatatlan tény, hogy a nagyvállalatok megtelepedésének egyik alapfeltétele az erdőterületek jogviszonyainak tisztázása volt. [...] A birtokrendezésekkel párhuzamosan az országhatárnak a kijelölése és térben való megjelenítése is közvetlenül azt megelőzően zajlott le, hogy a faipari szereplők megjelentek volna a térségben. Az esettanulmány célja tehát az, hogy minden lehetséges

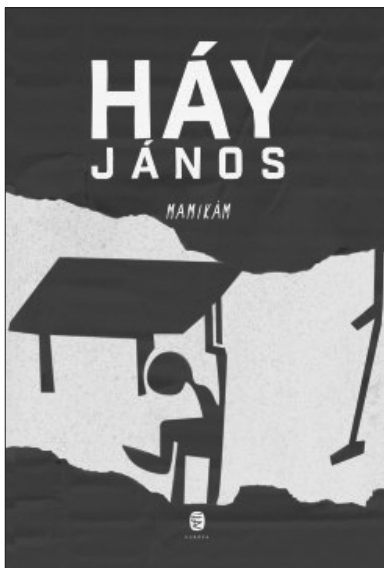
tényezőt figyelembe vegyen, ami az erdőkiélés piacodosásához vezetett, ezek alapján pedig a korábbi megállapítások felülírását szándékozzuk elérni.” A szerző tehát nem áll meg a cáfolatnál, hanem – amint a fentebbi példa is mutatja – árnyalni kíván egy-egy általánosan elterjedt, ám nem kellően alátámasztott nézetet.

Nagy Botond könyvének nyelvezetét egyértelműen a munka gazdaságtörténeti jellege határozza meg. A lábjegyzetek mennyisége sokatmondóan tükrözi a kutatás minőségét, emellett pedig számos grafikon és ábra segít megérteni a vizsgált folyamatokat, jelenségeket. Ez utóbbiak esetében a szürke szín gyakori használata nagyobb odafigyelést igényel az olvasótól, és egyes helyeken a fehér-fekete árnyalatai között feltüntetett %-os ábrázolások is megnehezítik az értelmezést. Elképzelhető azonban, hogy e hiányosságokat nem annyira a szerzőnek, hanem inkább a költséghatékony könyvkiadási szempontoknak tulajdoníthatjuk. A zárszóban Nagy két olyan szempontra hívja fel a figyelmet, amelyek meghatározták szakmai munkáját. Egyrészt elmagyarázza, hogy a korabeli helyi és ellenőrzött sajtót, röplapokat és az egyéb hasonló jellegű publikációkat azért mellőzte – amennyire csak lehetett –, mert azok már a saját korukban is arra törekedtek, hogy befolyásolják, alakítsák az olvasók véleményét, tapasztalatát. Ezek helyett inkább a levéltárakban fellelhető korabeli hivatalos iratokra támaszkodott, amelyek segítségével jóval tárgyilagosabb képet vázolhatott fel a vizsgált jelenségekről. Másrészt említést tesz mindazokról az előtte járó történészekről és kutatókról, akik irányadóként befolyásolták történészi érdeklődését. Végül kifejti: bízik abban, hogy a jövőben újabb kutatók igyekeznek kitölteni a még mindig meglévő hézagokat, és – mint ahogyan ő maga is tette – vállalkoznak majd nyitott kérdések megválaszolására vagy a már érintett témák kiegészítésére.

Fekete J. József
PERIFÉRIÁRÓL BETEKINTŐ

CIGÁNY ORAL HISTORY

A kötet¹ információs oldalán, ez az elejétől kezdve a 4., számozatlan oldal, a következő mondatot olvashatjuk: „A kötet helyesírása számtalan helyen eltér az akadémiai helyesírástól.” Ez, mondjuk egy eléggé megengedő kijelentés, hiszen a szövegfolyam az akadémiai helyesírásból mindössze a központosítást, és olykor a nagy kezdőbetűket tartotta meg. A regény palócföldi tájszólásban szólal meg, a hangzók kiesnek

a szavakból, lekopnak a szóvégekről, hol megnyúlnak, hol lerövidülnek, de ez a roncsolt nyelv epikai értelemben, de talán dialektológiai szempontból is autentikus, hiteles. Olyan, mintha hangfelvételtől írta volna át a szerző az elbeszélt történetet. Ennek ellenére könnyű olvasni, mert agyunk „lefordítja” számunkra a szöveget.

Azért az óriásmonológ jóval több egy történetnél, a cigánylány fecsegése nem csak egy Ipoly menti település jelenét ábrázolja, hanem általában a magyar falu kórképét mutatja fel, ahol egymás mellett élnek parasztok, ők a magyarok, meg cigányok. A két etnikum igencsak távol-

ságtartó egymással szemben, de még a kultiválódott romák is elutasították az oláh cigányokat, a tehetősebb parasztok pedig lenézték az alacsonyabb sorba kényszerülteket. Ezeket a dolgokat a média olykor megpendíti, de a problémák mélységét nem tárja fel úgy, mint ez a regény.

---

1 Háy János: *Mamikám*. Budapest, 2021, Európa Könyvkiadó, 196 oldal.

A regény beszélője egy félárva cigánylány, akiből a mű végére kétgyermekes leányanya lesz. Magát árvának tartotta, anyjára csak úgy tekintett, mint a nőre, aki megszülte. Az anyja nem törődött vele, meg a testvéreivel se, még októberben is kicsapta őket meztelenül az utca porába, meg összeállt egy „négerrel” (oláh cigánnyal), akinek odavetette idősebb lányát, hogy maga is megkapja, amire a teste vágyott. A néger igencsak kedvelte a pálinkát, a munkát meg annál kevésbé, így rávette a párját meg egy börtöncimboráját, hogy lopni járjanak, lehetőleg távol a falutól, ahol éltek, mert ott rögtön őket gyanúsították volna meg. A lánykát, a későbbi elbeszélőt is vitték magukkal, mert kicsi és vékony volt, még a fürdőszoba ablakán is be tudott mászni, majd kinyitotta vagy a bejárati ajtót, vagy a szobaablakot.

Egy ilyen alkalommal a rendőrök rajtakaptak a társaságon, a nő, aki a lánykát szülte, meg a néger börtönbe kerültek, a lányka meg két évre intézetbe. Onnét szabadulva iskolalátogatásra kötelezték, de az iskolában csak beültették a padba, nem törődtek, nem foglalkoztak vele, csak időnként beírtak egy egyest a naplóba, és ezzel el is volt intézve a cigányoktatás. Az iskolától megszabadulva kezdett járni az arany szívű Mamikához, akivel annak haláláig szoros kapcsolatban állt. Mamika igyekezett megtanítani a gazdálkodás, a megélhetés alapjaira, de a lányka ügyetlen, figyelmetlen, kicsit kelekótya volt, egyszer ültetett a Mamikától kapott sóskát, de hagyta annyira elgazosodni a kertjét, hogy többé nem talált rá a veteményre. Egyszerűbb volt kölcsönkérni. Mamika ugyan zsörtölődött, de mindig adott, krumplit, tojást, még tortát is sütött a lányka kisebbik, értelmi fogyatékos lányának. A lányka így foglalta össze életfilozófiáját: „Lássá, Mamika, a cigántó is lehet tanúni, hogy ne roncsuk e a mai napot azza, hogy milyen lesz a hónap. Nem lehet úgy éni, mind a Fialalpapa ét, hogy mindig tervezett valamit, hogy mi lesz, oszt mi lett, az lett, hogy jó meghat, amikó nem tervezte, mert aszitte, hogy majd marad idő, egyszer maj éni. Csak most lehet éni, Mamika, majd nem lehet.”

A lányka azzal hálálta meg a Mamika jóságát, hogy meglopta. Szeretőt talált magának, egy leszázalékolt traktoristát, de annak csak akkor kellett a nő, ha vitt neki pálinkát. Hát a Mamikának a kamrájában volt pálinka, a lányka azt apránként elhordta. Ő nem ivott, a férje se, aki paraszt volt, meg nem is a hites ura, hanem csak együtt laktak, bűdös volt neki a munka, mint a négernek, és még a csokit és a kekszet

is elette a kisebbik lánya elől. A Mamika észrevette, hogy fogy a pálinkája, nem hagyta szó nélkül, de nem csapott nagy patáliát miatta, a lányka meg igyekezett kiengesztelni. Ha volt pénze, mert néha kapott idénymunkát, meg egy ideig az idősek otthonában takarított és mosogatott, vett a Mamikának kávé meg csokoládés kekszet. Apropos, pálinka. Mamika apja úgy tartotta, hogy az a legjobb beruházás, hiszen a barack lehullik a fáról, a szilvát meg csak le kell rázni, aztán a cefrét kifőzetni, és az elspájlolt pálinka nem veszít értékéből, mindig pénzzé lehet tenni. Volt is kereslet iránta a faluban, szinte mindenki alkoholistá volt.

A papok is megitták a magukét, meg a fehérnépet se vetették meg, szakácsnőt tartottak, az volt a szeretőjük, de szorgalmasan látogatták a faluban az özvegyasszonyokat, meg a férjezeteket is, azt beszéltek, hogy a papnak sok gyermeke van a faluban. Bátran tehettek, mert megvolt a bűnbocsánat receptje: meggyónták a bujálkodást a másik papnak, az meg feloldozta őket, és így történt ez viszont is.

A lányka idősebb lánya felköltözött Pestre, ott talált magának egy négert, akár a nagymama, aki rávette a drogra és a kurválkodásra. Ő már elveszett az anyja számára, majd a Mamika is, végül a lusta élettársa is. Ez már olyan tragikus zárta a regénynek, hogy nem részletezhetem. Helyette idézek még egy rövid részletet a regény derekáról: „Az apám az mesét, de meghat, olyan régen, hogy nem emlékszem, mirő mesét, a patakkanyarró, biztos arról, ahó laktak a cigánok, hogy milyen vót, amikó este nótáztak meg vereketek, mer valaki ecsábította a másiknak a jányát. De má nem emlékszek, mer régen vót, nem is a jányát, hanem a feleségit, az meg a cigánokná szent, hogy olyat nem lehet csinányi, mer megmurdel, aki ilyet csiná, és vót is ott halál, de a rendőrök nem tanáták a tettet, mer mindenki tutta, hogy megérdemöte, aki meghat. Ez a szabály, ha ezt a szabályt nem tárcsák be, akkó bármi történhet, mindenki összefekhet füve-fává. A cigánokná megvan, hogy mit lehet csinányi, oszt minek mi az ára, ha csinálod, mer pont abba szeretté bele, akibe nem vót engedve, mer egy másik ember asszonya vót, addig csináhatod, amíg ki nem derú, oszt meg kő bűnhönni, nem úgy van, mind a parasztokná, hogy válás, meg emegyek, meggyónom a papná, egyik pap a másik papná.”

Igaza van Háy Jánosnak, roncsolt életekről csak roncsolt nyelven lehet megszólalni.

REGÉNY AZ ERETNEKSÉGRŐL

A püspöki rendelettel letett Esperest három napig nem tudták kivinni a templomból, mert a sekrestyés Pista áramot vezetett a vaskerítésbe. Amikor meg végre kihozták, senki se akarta eltemetni, mert hiányzott a pap feje. Még azt követően se, hogy kiderült, maga az Esperes hagyta meg végrendeletileg, hogy halála után válasszák el a törzsét a fejétől, nem kellett az egyháznak, meg a falu tanácsának se. Rossz fényt vetett volna rájuk, végül sekrestyés Pista hantoltatta el Mutu Zolika sírásó segítségével.

A bizarr kezdet után Milbacher Róbert regénye² visszakanyarodik a Jézus születése előtti zsidó világba, ahol jószerevével Zakariás pap és felesége, Erzsébet vénségét tárgyalja. Akkoriban még élénken emlékez-

tek Mani és Baál istenek kultuszára, de Ábrahám, Izsák és Izrael népének Jahve az uralkodója. Ebben a világban a papok áldozatokat mutatnak be, a próféták prófétálnak, angyalok járnak az emberek között, akik antropomorf teremtmények, leginkább csüggedt, vándorprófétákra hasonlítanak, de valamiféle titkos, szellemi kapcsolatban állnak egymással és urukkal, mai szóval, mintha Isten lenne a szerver, az angyalok pedig a munkaállomások.

A bibliai idők bemutatása fejezetenként váltakozó hangnemben történik, az egyikben a személy- és helynevek a héber megfelelőnek latin betűs átírásában jelennek meg, majd a magyar megfelelőjüket használja a szerző. A harmadik, az Esperes korát megjelenítő szólam a múlt század második felének Magyarországot idézi, kocsmai beszéd, pletykaszólam, ami leginkább hasonlít a szerző első, kiérdemelten népszerű regényének, a *Jézus menyasszonyának* elbeszélői szólamához, csak vontatottabb,

2 Milbacher Róbert: *Angyali üdvözlések*. Budapest, 2021, Magvető Kiadó.

nehézkesebb és unalmasabb. Nem mintha a bibliai kor megjelenítése élénkebb, fordulatossabb cselekményt hordozna, kíméletlenül statikus minden. Nem meglepő, hiszen Zeharja/Zakariás, az Abija rendjéből származó papról a szerző se tud többet, mint amennyit a Teofilus szerint való evangéliom (nem létező, esetleg apokrif evangélium) az orrára kötött. Zakariás egyébiránt is a halálra készül, fogy belőle az élet, szinte nem is mozdul, beszédképességét is elveszíti, megnémul: mi érdekesség történhet egy naphosszat gyékényén heverő, néma aggasztással, aki képtelen még a fal mellett a vizeletét is elcsorgatni. Életénél szemléletesebb az öregedésének leírása: „Zeharjának onnantól kezdve nem szabadott, hogy kétsége legyen afelől, hogy a pusztulás azt jelenti, a teste visszatér a sárba, ahonntól vétettet, és nem marad belőle egyéb, csak a maroknyi törmelék és por. Tényleg úgy fogta föl, és nem is lehetett ezt másképp mondani, mint hogy a lelketlen agyagig alázza a halál. És ahelyett, hogy méltóságát megőrizve beletörődne az elkerülhetetlenbe, végül mégis vereségként kell mindezt elszenvednie. Megalázta tehát a zsigeri, ki tudja, honnan fakadó ragaszkodás az egyre nyomorúságosabb élethez. És úgy viselkedik még nyomorúságában is, mintha valaki valaha egészen mást ígért volna neki, és ő most sértődött gyerekként követelné a jussát.” [...] „Azóta csak riadtan hallgatja, hogyan szaporodik testében az idegen anyag, hogyan gyűlik benne a halál.” [...] „Tehetetlenül vette hát tudomásul, hogy végképp magára maradt a pusztulással.” [...] „Azóta csak hallgatózik befelé, azt figyel, hogyan porlik szét.”

Az ókori történetek pontos idejéről is értesülhetünk a regényből, ha igényeljük az időbeli behatárolást: „Chesván hó harmadik hetének péntekjén történt mindez, a teremtés háromezer-hétszázhatvanadik esztendejében.” [...] „Történt vala mindez Tibérius császár uralkodásának tizenötödik esztendejében, mikor Júdeában Poncius Pilátus volt a helytartó, és Galileának negyedes fejedelme Heródes, Annás és Kajafás főpapságának idejében.”

Az emlékezésnek kiemelt szerepe van a zsidóság kollektív identitásának megképződésében: „Talán tényleg nem is annyira fontos ez a részlet azok számára, akik csak a nagy történetekre kíváncsiak – különösen annak fényében, ami történt, és főleg mindannak fényében, ami történni fog a következőkben –, de nekünk tudnunk kell erről az apróságról is, ha a teljes és alapos megismerésére törekszünk mindan-

nak, ami megesett ezzel a szegény, Abija rendjéből való pappal.” Emlékezetében hordozta, hogy Heródes király „bemocskolta Salamon Templomának köveit, amikor fennhéjázó gögijében ezekre a szent alapokra szentségtelen és hivalkodó épületet emeltetett, hogy szagos füvekkel, gazdag égő áldozattal odacsalogassa az Istent. Aztán látván, hogy az Úr nem költözik be mégsem ebbe a vérrel, füsttel és korommal szennyezett, pogány bordélyba. Baál sátáni templomába, idegen istent vitetett be oda, arra kényszerítván az Úr igaz gyermekeit, hogy fejet hajtsanak egy tisztátalan bálvány előtt. Nem véletlen hát, hogy mostanra csak halál és pusztulás árad onnan szét, árnyékba borítva Jehúda földjét, és elhomályosítva az egy és igaz Isten arcának fényességét.”

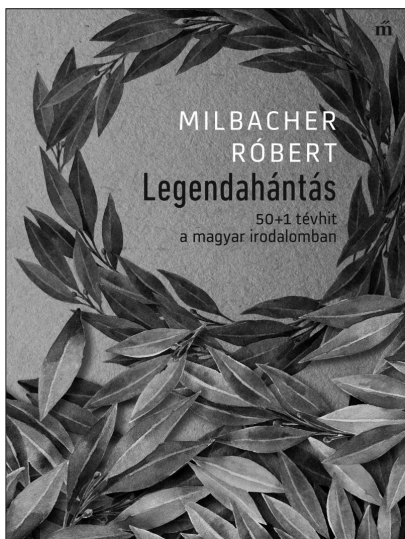
Jól elunatkozik az olvasó, amíg a szerző fel nem tárja az összefüggéseket. A regény kulcskérdése az eretnokség. Az Esperes nem kergült meg, hanem magáévá tette a meggyőződést, hogy nem Jézus, hanem Keresztelő János volt az igazi messiás, a valódi megváltó, ekkor ki akarta vinni a templomból a mosolygós szűzanya szobrát, és ezért távolítja el a fejét törzséről sekrestyés Pista, miként hajdanán Heródes Antipász fejét vétette Jánosnak.

Ennek a felismerésnek köszönhetően világosodnak meg a regényben ügyesen elhelyezett összefüggések, például Jézus és János rokonsága, amit Lukács evangéliuma anyai ágú kapcsolatként ír le, a Milbacher által hivatkozott Teofilus pedig arra utal, hogy mindkettőjük apja a Szentlélek volt, a teherbe esett asszonyok, Erzsébet és Mária angyali üdvözlésben részesültek.

EGY ÚJABB RENDHAGYÓ IRODALMI TANKÖNYV

A nejem nyugdíjas korára vásárolt néhány elemista tankönyvet, hogy felfrissítse az évtizedekkel ezelőtt szerzett ismereteit, meg hogy lássa, mit és hogyan tanulnak manapság a gyerekek. Én az irodalomtörténettel voltam hasonlóan, azért is örültem meg nagyon Háy János: *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom – újraélesztő könyv* című munkájának, aminek elolvasását követően nem győztem lelkendezni, hogy ilyen irodalmi tankönyveket kellene írni, hogy a nagyközönség visszacsábuljon a szépirodalomhoz.

„Csokonait elrekeszti előlünk a nyelvújítás, Berzsenyi túl komor és mitologikus, Vörösmarty túl dagályos” a mai értelmezhetőséghez, véli

a szerző³, aki közvetlen, humoros közbevetéseivel, közjátékaival oldja a nyelvi-történelmi eltávolodás keltette feszültséget. A XVI. század végvéraiban uralkodó mentalitás megértéséhez például a mai Budapest romkocsmáit hívja segítségül, ahol a nyelvek kavalkádja között halálra is ihatja magát az ember, miközben folyton hadra fogható egy kis torzsalkodás, kaskodás, duhajkodás erejéig. Tanultuk mi is, hogy a főurak saját törvényeikkel szabályozták alattvalóik életét, Háy viszont elveti az általánosítást és konkrétan ismer-

teti ezeket a törvényszámba menő rendelkezéseket, keze alatt életessé válik a múlt, távol áll tőle a megszépítés szándéka, de nem ragad le a bulváros szenzációhajhászásnál, a szennyes öncélú kitergetésnél. Nem esik hanyatt a költői nagyság sokat sulykolt képzele előtt, Balassi korai szerelmi költészete kapcsán leszögezi, hogy az semmivel se különb a mai szerelmes kamaszok verselésénél, istenes versei se magasztosabbak, hiszen egyazon célt szolgálták, az áhított nő kegyeinek elnyerését a szív, vagy a hit, a lélek húrjainak pengetése által. Azt sem hallgatja el a szerző, hogy a magyar Don Juannak tekinthető Balassi magatartása több pert akasztott saját nyakába, mint ahány költeményt jegyzett, ám ezzel nem egy poétai magatartásmodellt előlegezett meg, hanem saját korában léha, tivornyázó habitusa megengedett, úgyszólván majdhogynem elvárt volt. Később, Berzsenyi kapcsán a költői nyelv megterheltségéről értekezik, ami a ma is érvényes módszertan mellett feloldhatatlan: „...azt hisszük, hogy érdemes verseket teletüzdolni lábjegyzetekkel, ahogyan manapság minden Berzsenyi-kötetben van, mert akkor

3 Milbacher Róbert: *Legendahántás, 50+1 tévhit a magyar irodalomban*. Budapest, 2021, Magvető Könyvkiadó.

megszólal a tudás, az az érzelmi és szellemi energia, ami a költeményekbe bele van tekerve. De nem szólal meg.” Így Vélekedett Háy.

Most egy másik rendhagyó irodalmi tankönyv került kezembe, Milbacher Róbert irodalomtörténész, tanár, szépíró könyve, amely 50+1 tévhitet ígér a magyar irodalomból, így nyomban felkelti maga iránt az érdeklődést. Valójában a könyv a Covid járványnak köszönheti megjelenését, mert a tanár jelenléti tanítás híján és a távoktatásra készülve rövid fejezetekben tette közzé a közösségi médiában kutatási eredményeit a XIX. század eleji irodalomról, rendkívül szórakoztató stílusban, az olvasót közvetlen megfogalmazásával akár a téma iránti továbbgondolásra is sarkallva. Legelőbb az első eredeti magyar szentimentális regényt, Kármán József *Fanni hagyományai* című levélregényét veszi terítékre, hogy kiderítse, ilyen című irodalmi mű nem is létezett, a szerzőisége is gyanús, Fanni vélhetően nem létezett, de Kármán is írhatta a leveleket, más is, egyedüli biztos, hogy a nevezett szerző adott művét Toldy Ferenc irodalomtörténész tette meg az első eredeti magyar szentimentális regénnyé.

A következő kisfejezetek közül több is Kölcsey Ferenc *Hymnusára* fókuszál. Milbacher rámutat, hogy a nemzeti himnusz a maga korában nem volt különösebben népszerű, később még a katolikus templomokból is ki akarták tiltani, mert a vers szellemisége sértett bizonyos egyháztudományi dogmákat, ráadásul megzenésítője, Erkel Ferenc muzsikájában is a katolikus egyházi zene túltengését érzékelték. Kölcsey mellett más költők is írtak himnuszt, Vörösmarty Mihály például a *Szózat* népszerűségét követően rendelésre fogalmazott egy az eredetinel magyarább szellemiségűnek szánt „ellenhymnuszt”, a katolikusoknak pedig jóval korábról megvolt a maguk himnusza, a *Boldogasszony Anyánk* című nemzeti, egyházi dal. Azt is megtudhatjuk, hogy a vers eredeti címe így hangzott: „*Hymnus, a' Magyar nép' zivataros századaiból*”, ami a későbbi kiadások során címre és alcímre tördelve is megjelent. Az említett zivataros századok a reformáció és az ellenreformáció idejére, a XVI. és XVII. századra vonatkozik, amikor a reformáció következményeként a magyarság török hódoltság alá került, mert a protestánsok szerint a katolikusok bálványimádásba fordították hitüket, a katolikusok meg úgy vélték, a luteránusok

megsértették Krisztus Igaz Egyházát, és ahogy lenni szokott, két civakodó közt a harmadik szerzi meg a zsákmányt. Végezetül a szerző kimutatja, hogy a hosszú verscím alcímként értelmezett része rávilágít, hogy a *Hymnus*ban miért nem szerepelnek a mai nemzettudatunk szent királyai – mert a vers (el)beszélője egy protestáns prédikátor, és a protestánsok szerint minden, ami a reformáció előtt történt, az pogány időnek számított.

A Kölcey-vonal hosszan húzódik a kötetben, pedig sokan várnak még sorukra: Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa Mihály. Velük kapcsolatban olyan kérdéseket vet fel a szerző, mint: Mennyire volt magyar Petőfi?; Nadrágban járt-e Szendrey Júlia?; Mennyire volt tahó Toldi Miklós?; Mi az igazság Arany sipolya körül?; Tényleg öngyilkosságra készült Tompa Mihály?; Magyar találmány-e a homoszexualitás kifejezés?

Az irodalomtörténet szempontjából irrelevánsnak tűnnek ezek a kérdések, miként például az is, hogy Lehet-e a félszeműség nemzeti kincs? Pedig az felvetések alapozzák meg az irodalomértést. Az adott válaszokból derül ki, hogy milyen viszonyban álltak egymással a nemzeti romantika kiemelkedő alkotói, hogy volt magánéletük, nem emelkedtek ikonként a nemzet fölé, utolérték őket is a testi bajok, hagyták magukat elcsábítani, irigykedtek, egyszóval hús-vér emberek voltak. Ami fölött nem egy tankönyv elsiklik.

Milbacher könyve felkelti az igényt, hogy a magyar irodalom teljességére vonatkozóan olvashassunk ilyen adalékokat, kiegészítéseket, akár pletykaéhségből, de inkább az alkotások alaposabb megértése érdekében.

A *Legendahántás* számos szöveges és fényképes illusztrációja, a továbbgondolásra sarkálló irodalomjegyzékek, adalékok könnyen áttekinthető, olvasmányos színes kiadványt kínálnak az olvasónak.

*Bodor Ádám, Nagy Szabolcs, Füzi László, Hertza Mikola
és a szerkesztőség tagjai a 2011-es díjátadón*

*Vajda Anna Noémi, Király Zoltán, Garda Dezső és Oravecz Imre
a 2016-os díjátadón*

Bíró Béla

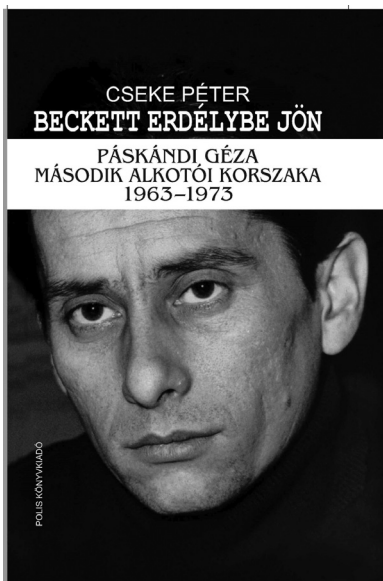
PÁSKÁNDI VISSZATÉRÉSE

Cseke Péter kitűnő könyvének, a *Beckett Erdélybe jön*¹-nek elolvasása nyomán (a könyv Páskándi Géza 1963-tól 1973-ig tartó erdélyi alkotókorszakát mutatja be) sokat töprengtem azon, hogy mi lehet az, ami kettejüket ennyire közel hozta egymáshoz.

A könyv kivételesen alapos, hosszú évek – minden elérhető filológiai részletet feltárni törekvő – munkájának eredménye. Olvasmányértékét a számtalan jól megválasztott idézet is növeli. (Cseke nem csak Páskándit idézi fejezetről fejezetre, hanem kritikusainak legfontosabb vagy Cseke által annak érzett véleményeit is rendszeresen a gondolatmenetbe iktatja). Sőt, az életmű módszeres rendszerbe foglalásával, a hiteles korrajzzal és a legfőbb életrajzi mozzanatok felelevenítésével, íróársaihoz, kritikusaihoz, olvasóihoz és közönségéhez fűződő viszony-

rendszerének érzékletes megjelenítésével (legalábbis az érintett tíz év vonatkozásában) monografikus teljességre is törekszik. Az alapszöveget szinte minden szempontból kimerítő bibliográfiai összefoglalás is követi.

Az a nyelvi, képi és gondolati pontosság, mely Páskándi munkáira jellemző, csak a magyar irodalom legjelesebb alkotóinak esztétikai igényességéhez mérhető. A könyv elolvasását követően jöttem rá, hogy ami kettejükben oly szembe ötlően közös, az a monográfia szerzőjére is jellemző precizitás és következetesség.

1 Cseke Péter: *Beckett Erdélybe jön*. Kolozsvár, 2021, Polis Kiadó.

Ennek a tételnek a bizonyítása újabb kötetnyi elemzést venne igénybe, hiszen Cseke az életmű erdélyi tíz esztendejének teljességét áttekinti: a költői terméstől, a prózai és drámai műfajok páratlanul gazdag változatosságáig.

A börtönből való szabadulását követően Páskándi kénytelen ígéretet tenni O. (Onac) belügyes tisztnek, hogy „arról, ami bent történt, amit hallott, látott, soha senkinek nem beszélhet. Még a családtagoknak sem.” Páskándi kénytelen volt rábólintani. De ez – jegyzi meg Cseke – nyilván „nem az állam és a szervek iránti lojalitás volt, hanem egy új irodalom iránti elkötelezettség”. Majd továbbra is Páskándi *Begyűjtött vallomásaim* című emlékiratát idézve folytatja: „Ha úgy tetszik: egy *létstiliztikai obligó* vállalása. Hogy ezután írásaiban az »egyenes beszéd«-től, majd a képes beszéd, az abszurd, a parabola, az allegória, fabula, groteszk és a szimbólumok vegyék át a stafétabotot.”

Ami Cseke Péter könyvének következő fejezeteiben következik, ennek a létstiliztikai obligónak a kibontása. Ehhez azonban vissza kell nyúlnia a gyökerekhez, a szatmári gyerekkorhoz, a népi kultúrával, a vallási szövegekkel, a Szatmári Színházzal való korábbi és a börtönt követő találkozás nyelvi élményeihez, s mindenekelőtt a családi házhoz, mint örök viszonyítási ponthoz. „Kerítésünk mögött a határtalan mező. Innen ellátni szinte a Trianonban, Párizsban kicövekelte határokig. Igen, arra volt a zsugorított testű és fejű másik Magyarország. Mert én sohasem »vízfejűnek«, épp fordítva zsugorított fejűnek láttam az országot, hiszen az »esze«, a kultúrája szétszóródott...”

Erről a tájról, ebből a kultúrából szívta magába azt a páratlan hajlékonyságú magyar nyelvet, melynek színeit Cseke már a költészet-ről szóló fejezet elemzéseiben felvillantja. És azt sugallja, hogy ez a nyelv azért őrződhet meg elméjében oly élesen és termékenyülhet mind eredetibbé, mert a börtönéveket követően továbbra is mohó szeretettel kell őriznie. Szász János és Gálfalvi Zsolt javaslatára ugyanis a bukaresti „kényszerlakhelytől” való mentesülése után is Bukarestben marad, s magyarul nem tudó román nőt vesz feleségül.

De nem csak Bukarest, s a román kultúrába való bekapcsolódás (hosszú ideig csak fordításokból élhet) kínál számára menedéket, de erdélyi hívei, főként Kántor Lajos és Láng Gusztáv is, akik a saját néven való közlési tilalom lejártával sokszor már rajongó szeretettel egyengetik az akkor még kizárólag Erdélyben megjelenő kulturális

sajtóban kibontakozó „karrierjét”, védik meg a sokszor méltatlan támadásoktól.

Egy rövidke recenzióban aligha lenne tér arra, hogy a szerző ismertesse Cseke évekig tartó kutatásainak minden eredményét. Hiszen nemcsak a költemények első kötetétől, a *Holdbumerángthól* a nagy paraboladrámáig, az esszéktől a vitacikkekig, a széles körű levelezésig vesz sorra mindent, ami hozzáférhető – és kitűnő érzékkel válogatott idézetek hosszú sorával teszi szemléletessé –, de műveinek utóéletét is nyomon követi...

Ezzel számos vonatkozásban az önként vállalt időkeretet is túllépi. Hiszen a kötet nemcsak az előzményeket, a letartóztatás előtti publikációkat, a börtönéveket, de Páskándi életművének magyarországi aspektusait és részben munkáinak nemzetközi hatását és utóéletét is érinti.

Merthogy az életmű egyik legelső magyarországi elemzőjével, Zirkuli Péterrel egybehangzóan (közéjük tartozik Martin Esslin abszurd drámáról írott monográfiájának, *Az abszurd dráma elméletének* előszóírója, Almási Miklós is), Páskándi munkásságának minden alaposabb elemzője meg van győződve arról, hogy világirodalmi jelenséggel áll szemben. (Azt Zirkuli Péter egyik korai címében is kimondja: Világirodalmi rangú dráma. *Napjaink*, 1976.) Művei senkit nem hagynak érintetlenül. A kor minden jelentős szerzőjét felsorolhatnám, a legidősebbektől (Földes Lászlótól, Bálint Tibortól, K. Jakab Ataltól, a már említett Láng Gusztávtól és Kántor Lajostól) a legfiatalabbakig (Borcsa Jánosig, az egyik legremekebb, dramaturgiát és színpadelméletet ötvöző komparatistikai monográfia szerzőjéig, Karácsonyi Zsoltig, majd Demény Péterig, Balázs Imre Józsefíg és másokig...).

Kénytelen vagyok a könyv utolsó fejezetére összpontosítani, hiszen ennek adatsorai egy angolul megjelent Kriterion kiadvány, a *Moment of Sincerity* kivételével a romániai magyar olvasó számára alig ismereteseek. Ezért főbb vonásait Cseke könyvének, a *Rögös utak a világszínházig* című fejezetéből szinte egészében beidézem: „Bertha Csilla [a debreceni irodalomtörténész – B. B.] előbb a londoni egyetemen, majd 2006 őszétől a New York állami Brockport Egyetemen tanított egy közép-európai drámakurzus keretében. Lehangoltan tapasztalta, hogy milyen kicsi a nyugati olvasók-nézők affinitása az olyan súlyos gondolati drámákhoz, mint a *Vendégség* vagy a *Caligula helytar-*

tója (Székely János). Hogy *Az ember tragédiájáról* ne is beszéljünk! Recepciótörténeti visszatekintésben méltán említi Brogyáni Jenő felvidéki származású amerikai műfordítót és színházi szakembert, aki jó néhány magyar drámát publikált amerikai folyóiratokban és kötetekben saját angol fordításában, s be is mutatott feleségével, a rendező Pamela Billiggel közösen alapított New York-i kicsiny, nem kommersz színház, a Threshold Theatre Company (Küszöb Társulat) előadásában. Brogyáni különös előszeretettel fordított, és 1983-tól kezdve sokat szerepeltetett a társulat repertoárjában Páskándi Géza-darabokat. [...] Szócikket is írt Páskándiról az alig néhány magyar drámaíróról tartalmazó *The Cambridge Guide to the Theatre* (1988) című nemzetközi színházi lexikonba.” (225. o.)

„Ha a Páskándi-darabok, mondjuk, Londonban vagy Párizsban jelennek volna meg mint angol vagy francia irodalmi művek, szerzőjüket a világ egyik vezető drámaírójaként tartanák számon” – idézi Brogyányit a *Korunkban* Bartha Csilla. Persze mindketten tudják, hogy ha a szerző Londonban vagy Párizsban élt volna, akkor nyilván nem ilyen drámákat ír, hiszen ezek „bár egyetemes nyelven szólnak, kimutathatóan a szülőföld meggytört talajából fakadnak.”

A miért éppen Dublinban...? című fejezet a lényegre kérdez rá.

„A körvonalazódó életművet 1970-es szinten bemutató fejezetben a szerzőpáros – folytatja Cseke: „a műfaj nyugati képviselőitől eltérően nemcsak tragikus színekkel, hanem ironikus fölényel, humánummozgósító szenvedéllyel” mutatja föl a mai ember társadalmi helyzetét. A drámaelemző fejezetből megtudjuk, hogy Páskándinál az időfelettség és arcnélküliség ötvöződik „konkrét időbeliséggel és típusalkotással, az abszurdnak egy új, kelet-európai válfaját igazolva, melynek Mrožek mellett minden bizonnyal Páskándi is egyik jelentős képviselője.”

Bartha Csilla, amint azt Cseke megjegyzi, férjével, Donald E. Morséval gyarapította a Páskándi-fordítások sorát. *Elhalgattatott hangok: erdélyi magyar dárámák* című – Páskándi, Sütő András, Székely János, Lászlóffy Csaba és Szócs Géza egy-egy darabját tartalmazó válogatásukat (Silenced Voices: Hungarian Pays from Transilvania) az igényes írországi Carysfort Kiadó jelentette meg, a könyvbemutatót pedig a nagyhírű dublini Színházi Fesztivál idejére időzítették, és az Ír Nemzeti Színházban, az Abbey Theatre-ben tartották.

Cseke könyvének *Drámai igazságok örök időszerűsége* című fejezetében Bartha Csilla *Korunk*-beli cikkét idézi. A szerzőnő is világosan látja, hogy „a beckett-i létérzés és átható irracionalitás, a metafizikai dimenzió megismerhetetlensége, az ebből adódó egzisztenciális elbizonytalanodás, az ismeretlen erővel szembeni emberi tehetetlenség nem tűnik el, nem oldódik fel bennünk – hanem kiegészül az emberi, társadalmi akarat, a konkrét helyzethez, társadalmi formációhoz kapcsolható, a totalitáriánus diktatúra abszolút hatalmát és szándékos kiszámíthatatlanságát tükröző börtönlét groteszk képével. A nyelv, a logika fegyverét használva teremti meg Páskándi az egzisztencialista léthelyzetet és a társadalmi mechanizmust egyszerre magába sűrítő alaphelyzeteket, melyeket úgy tud továbbduzzasztani, ahogyan a beckett-i dramaturgia is egy-egy alapszituációból szélesíti ki az emberlét képleteit.”

De miért éppen Írországbán, Dublinban talált otthonra (Carysfort Press, 2008) Páskándi? – hangzik el Cseke logikus kérdése.

A válasz ezek után kézenfekvő.

Az író ember – legalábbis akkortájt – még nem Beckett minden transzcendenciától és társadalmi köteléktől (mai divatszóval: identitás-tól) eloldott individuuma. Az ír abszurditásérzék a közösségi létében megalázott individuumban is gyökerezik. Az ír embernek célja van (lenne), ami nemzeti létének értelmet ad(hatna). Ami ezt a létet gyakorta céltalanná, s ezzel értelmetlenné (abszurdá teheti), az az ír sors, az angol elnyomás máig ható terhe, azaz az értelmessé tehető ellenállás gyakori lehetetlensége.

Páskándi abszurdja sem az egyetemes emberi jogok nevében korlátlanul szabaddá, s ekként cselekvésképtelenné, kiszolgáltatottá és identitás nélkülivé alázott „közösségi lény” létének értelmetlenségéből, hanem a tartalmas nemzeti (közösségi) létezésétől való megfosztottságából fakad. A tünetek hasonlítanak, de közel sem azonosak.

A besúgó, hogy csak a *Vendégség*re utaljak, ebben a Páskándi-féle abszurd világban soha nem a másik individuumot, hanem az általa megtestesített közösséget árulja el. Páskándi halála óta a „besúgás” korántsem tűnt el a világból, pusztán a manipuláció mind kifinomultabb formációit öltötte fel.

Ha az ember nyitott szemmel jár a világban, mindinkább az az érzése, hogy a lét abszurditásainak Páskándi-féle változatai térnek vissza.

A Páskándi Géza virtuális közönsége nem kihaló-, inkább születendőfélben van. Világszerte.

S ezzel maga Páskándi is tisztában volt. A lényegét nem sokkal halála előtt a Pápai tévé riporterének adott interjújában explicite is megfogalmazta: „Nem az emberiséget kell megmenteni, hanem a nemzeteket.”

Márpedig ez a gondolat a mai abszurditásig individualista világban még mindig nem igazán „időszerű”. De nem kell jósnak lenni ahhoz, hogy érzékeljük: a nemzeti egyenjogúság megmentése nélkül az emberiséget sem lehet megmenteni.

A 2020-as díjátadó után

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

- Dr. Ábrám Zoltán - Marosvásárhely
Abrán Tünde - Székelyudvarhely
Albert Ernő - Sepsiszentgyörgy
Albert Géza - Székelyudvarhely
Andrási Ilona - Alsósófalva
András Pál - Bukarest
Angi Gyula - Marosvásárhely
Antal Attila - Csíkszereda
Antal István - Székelyudvarhely
Br. Apor Csaba - Marosvásárhely
Árvay Katalin - Sepsiszentgyörgy
Asztalos István - Székelyudvarhely
Bács Károly - Csíkszereda
Bajna György - Gyergyószentmiklós
Bakcsi Anna - Madéfalva
Bakk-Dávid Enikő - Kézdivásárhely
Bakk Pál - Szentkatolna
Bakó Botond - Nagyenyed
Balázs-Bécsi Emília - Gyergyóremete
Balázs Dénes - Csíkrákos
Dr. Balázs Lajos - Csíkszereda
Balázs Zsuzsanna-Erzsébet - Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel - Csíkszereda
Bálint Csaba - Csíkszereda
Bálinth Erzsébet - Csíkszereda
Bán Kata - Székelyudvarhely
Bán Árpád - Alsóboldogfalva
Barabás Imre - Gyergyóremete
Baracsi Levente - Arad
Bardócz Ferenc - Gyergyóditró
Baricz Lajos - Marosszentgyörgy
Bartha Árpád - Kászonújfalva
Bartha György - Csíkszereda
Bartha Imre - Székelyudvarhely
Bartók Melinda - Kézdivásárhely
Bartos Jenő - Jászvásár
Bege Károly - Gyergyócsomafalva
Benkő Levente - Magyarvista
Berszán Lajos - Gyimesfelsőlok
Berze Imre - Székelyudvarhely
Bethlen Anikó - Marosvásárhely
Bíró Ambrus Lenke - Székelyudvarhely
Bíró Gábor - Csíkmadaras
Dr. Bíró Gábor - Kézdivásárhely
Bíró Géza - Gyergyószentmiklós
Bíró László - Kalotaszentkirály
Bíró Levente-Tibor - Kézdivásárhely
Bíró Réka - Barót
Bíró Sándor - Gyergyószentmiklós
Blénassy Jolán - Székelyudvarhely
Bocskay Vince - Szováta
Bodó István - Csíkszereda
Bodor Antal - Csíkszereda
Bodor Attila - Sepsiszentgyörgy
Bogdán Zsolt - Kolozsvár
Bogos Zsolt - Csíkszereda
Borbáth Erzsébet - Csíkszereda
Borbély László - Csíkszereda
Borbély Tamás - Marosvásárhely
Borbély Zsolt Attila - Arad
Borboly Csaba - Csíkszereda
Dr. Borboly István - Gyergyócsomafalva
Dr. Borcsa János - Kézdivásárhely
Bölöni Domokos - Marosvásárhely
Bölöni Ildikó - Bikafalva
B. Tomos Hajnal - Négyfalva
Buna Blanka Boróka - Tamásfalva
Burus János Botond - Csíkszereda
Czikó László - Búzásbesenyő
Czoppelt Julianna - Kovászna
Császár Vilmos - Csíkrákos

- Csávossy György - Nagyvárád
Csatlós Mihály Levente - Kézdivásárhely
Cseke Péter - Kolozsvár
Ft. Msgr. Csíki Dénes - Nyárad-köszvényes
Csiki Zoltán - Parajd
Dr. Csiszár Anna - Marosvásárhely
Csiszer Imre Csaba - Csíkszereda
Csúcs Mária - Csíkszereda
Daczó Katalin - Csíkszépvíz
Dánél Sándor - Csíkszereda
Damó Csaba - Kézdivásárhely
Darkó Béla - Marosvásárhely
Daróczi Béla - Marosvásárhely
Ft. Darvas-Kozma József - Csíkszereda
Darvas Mária - Gyergyóalfalu
Dávid Gyula - Kolozsvár
Dávid Katalin - Székelyudvarhely
Dávid Péter Pál - Sepsiszentgyörgy
Dávid Zoltán - Kolozsvár
Deák Botond - Réty
Deák Ferenc - Csernáton
Deme László - Csernáton
Demeter Edit - Kézdiszentlélek
Dénes Balázs - Csíkszereda
Dénes Emőke - Homoródalmás
Dénes Erzsébet - Homoródszentpál
Doboly Beatrice - Vajdahunyad
Dobos Sándor - Nagyvárád
Dimény János - Nagybacon
Dr. Dombi Csaba Ábel - Felsőbánya
Domokos Éva - Arad
Ft. Drócsa László - Nyárádszereda
Duma András - Klézse
Egyed Emese - Kolozsvár
Dr. Elek Sándor - Csíkszereda
Elekes András - Csíkpálfalva
Elekes Antal - Temesvár
Elekes-Józsa Márton - Gyergyóújfalu
Elekes Károly - Sepsiszentgyörgy
Elekes Péter - Kászonaltiz
Elekes Zsuzsanna - Gyergyóújfalu
Farkas Ambrus - Sepsiszentgyörgy
Farkas Antal - Székelyudvarhely
Farkas László - Gyergyócsomafalva
Farkas Miklós - Segesvár
Farkas Réka - Sepsiszentgyörgy
Fazakas Zoltán - Sepsiszentgyörgy
Fekete Albert - Csíkszereda
Fekete István - Csíkszereda
Ferencz Edit - Gyergyóremete
Ferencz Éva - Kézdivásárhely
Ferencz Gizella - Kézdivásárhely
Ferencz Imre - Csíkszereda
Dr. Ferencz László - Marosvásárhely
Ferencz-Nagy Zoltán - Brassó
Dr. Finta Ella - Szilágyosmlyó
Fodor György - Székelyudvarhely
Dr. Fodor István - Csíkszereda
Fodor István - Sepsiszentgyörgy
Fodor Pál - Sepsiszentgyörgy
Forró László - Bukarest
Fuják Gyula - Csíkszereda (2 darab egyéves előfizetés)
Funariu Éva - Szeben
Fülöp Dénes - Székelyudvarhely
Fülöp Géza - Marosvásárhely
Fülöp Lajos - Székelykeresztúr
Fülöp László - Csernáton
Fülöp Sándor - Gyergyóalfalu
Fülöp Tamás - Majlát
Fülöp-Török Réka - Kézdivásárhely
Gábor Emőke - Csíkszereda
Gagyí József - Csíkszentlélek
Gajdó Albert - Csernáton
Gál Katalin - Gyergyóújfalu
Gáll Levente - Csíkmadaras
Gálfalvi György - Marosvásárhely
Dr. Garda Dezső - Gyergyószentmiklós
Gáspár Sándor - Marosvásárhely
Gazda Árpád - Magyarfenes

- Gazda József - Kovászna
 Geréd Gábor - Székelyudvarhely
 Gergely Borbála - Csíkszereda
 Dr. Germán Salló Márta - Marosvásárhely
 Gulácsi Gizella - Marosvásárhely
 Györfi Jenő - Nyárádmagyarós
 Dr. Györfi Sándor - Csíkszicsó
 Haáz Sándor - Székelyudvarhely
 Hadnagy Géza - Farkaslaka
 Hantz András - Kolozsvár
 Hegyi Sándor - Székelyudvarhely
 Hertza Mikola - Csíkszereda
 Dr. Holló Attila - Csíkszereda
 Hubert Sándor - Bukarest
 Illyés Ferenc - Székelykeresztúr
 Imecs Márton - Kolozsvár
 Incze Szabó László - Marosvásárhely
 Istvánffy Katalin - Torda
 Izsák Balázs Árpád - Marosvásárhely
 Jakab Attila Árpád - Székelyudvarhely
 Jancsó Miklós - Kolozsvár
 János Julianna - Csíkszereda
 Jánosi Bertalan - Csíkszereda
 Jánosi Csaba - Csíkszereda
 Joikits Attila - Szilágysomlyó
 József Álmos - Sepsiszentgyörgy
 Juhász B. Tünde - Csíkszereda
 Kacsó Elemér - Temesvár
 Kacsó József - Hármashalu
 Kakas Zoltán - Sepsiszentgyörgy
 Káli Király István - Marosvásárhely
 Kánya József - Csíkszereda
 Kassay Vilmos - Csíkszereda
 Katona Lajos - Kolozsvár
 Kedves Béla - Gyimesközéplek
 Kémenes Bernadette - Gyergyószentmiklós
 Kerekes Ágnes - Nagyvárad
 Dr. Kerekes Jenő - Maksa
 Keresztes Éva - Brassó
 Dr. Kikeli Pál István - Marosvásárhely
 Király Gyöngyi - Marosvásárhely
 Király László és Edit - Nagyenyed
 Király Zoltán - Kolozsvár
 Kiss Jenő - Sepsiszentgyörgy
 Kiss Lázárné Éva - Kézdivásárhely
 Kocsis László - Marosvásárhely
 Kolbert Tünde - Borszék
 Kolumbán-Antal József - Zetelaka
 Kolumbán Gábor - Énlaka
 Kolumbán László - Székelyudvarhely
 Koncsag László - Szentegyháza
 Konsza Vilmos - Sepsiszentgyörgy
 Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kónya-Hamar Sándor - Kolozsvár
 Kopacz Péter - Sepsiszentgyörgy
 Koszta Gabriella - Marosvásárhely
 Dr. Kovács Albert - Bukarest
 Kovács Barna - Marosvásárhely
 Kovács Béla - Érmihályfalva
 Kovács Emil Lajos - Szatmárnémeti
 Kovács Katalin - Csíkszereda
 Kovács Mária - Székelyudvarhely
 Kovács Piroska - Márafalva
 Kovács Zsuzsanna - Bukarest
 Dr. Kozma Dezső - Kolozsvár
 Kozma-Péter Dénes - Zetelaka
 Köllő Éva - Borszék
 Kürti Miklós - Kolozsvár
 Laczkó-Albert Elemér - Gyergyóremete
 Laczkó Szentmiklósi Endre - Gyergyóremete
 László Attila - Jászvásár
 László Bakk Anikó - Kolozsvár
 László Csaba - Csíkszereda
 Lászlófy Pál István - Csíkszereda
 Dr. László Ilona - Marosvásárhely
 László Károly és Katalin - Kézdivásárhely
 Lázár Lilla - Csíkszereda

- Lázár Pál – Marosvásárhely
 Lehoczky Ferenc – Arad
 Léstyán Dénes – Csíkszereda
 Léstyán Sándor – Kézdivásárhely
 Liker Henrietta – Székelykeresztúr
 Loghin Gizella – Brassó
 Lőrincz József – Székelyudvarhely
 Luka Klára – Sepsikőröspatak
 Mag István – Lövéte
 Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár
 Dr. Makai Magoss Csaba –
 Felsőbánya
 Markó Béla – Marosszentkirály
 Markó Ilona – Csíkszentgyörgy
 Marton Erzsébet – Marosvásárhely
 Dr. Marton József – Gyulafehérvár
 Márton Ferenc – Temesvár
 Márton Károly – Marosvásárhely
 Maștaleriu Erzsébet – Gyergyóremete
 Dr. Máthé Dénes – Kolozsvár
 Mátyás Endre – Szováta
 Menyhárt Csaba – Marosvásárhely
 Menyhárt Edit – Székelyudvarhely
 Mester János – Marosvásárhely
 Mester Zoltán – Szováta
 Mihály András – Csíkszereda
 Mihály Csaba – Csíkszentdomokos
 Mihály János – Lövéte
 Mihály Orsolya – Kolozsvár
 Miklós Imre – Csíkszereda
 Miklós Levente-József – Székely-
 udvarhely
 Mikola Éva – Torja
 Dr. Mild Edit – Sepsiszentgyörgy
 Mincsor Erzsébet – Gyergyóremete
 Mirk László – Csíkszereda
 Molnár Csaba – Csíkszereda
 Molnár Endre – Marosvásárhely
 Murányi János – Székelyudvarhely
 Nádudvary György – Brassó
 Nagy Árpád – Csíkszentdomokos
 Dr. Nagy Attila – Marosvásárhely
 Dr. Nagy Béla – Székelyudvarhely
 Nagy Benedek – Csíkszereda
 Nagy József – Gyergyóremete
 Dr. Nagy Lajos – Sepsiszentgyörgy
 Nagy Melinda – Nagyvárad
 Nagy Sándor – Székelyudvarhely
 Nemes Előd – Sepsiszentgyörgy
 Novák Sándor – Marosvásárhely
 Oláh Sándor – Csíkszereda
 Orbán Gábor – Gyergyószentmiklós
 Orbók Ilona – Csíkszereda
 Pál Zoltán – Csíkdánfalva
 Pálffy József – Csíkszereda
 Papp Zoltán – Zilah
 Pásztor Ferenc – Sepsiszentgyörgy
 Péntek János – Kolozsvár
 Péntes Jenő – Bereck
 Péter Éva – Csíkszereda
 Péter Gergely – Csíkszereda
 Péter Péter – Székelyudvarhely
 Pethő Ilona – Csíkszereda
 Petres Sándor – Csíkszereda
 Dr. Piros György – Csíkszereda
 Portik Bakai Ádám – Gyergyóremete
 (7 darab egyéves előfizetés)
 Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
 Dr. Rác Katalin – Marosvásárhely
 Ráduly János – Kibéd
 Rákosi István – Sepsiszentgyörgy
 Rákosi Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Rancz Árpád – Csíkszereda
 Rancz Gyárfás Zsuzsanna –
 Kézdivásárhely
 Rokaly József – Gyergyószentmiklós
 Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
 Sata Lóránd – Voluntari
 Sántha Emese – Marosvásárhely
 Ft. Sárközi Sándor – Csíkszereda
 Sárosi Csaba – Kézdivásárhely
 Sata Kinga Koretta – Magyarvista
 Sata Klára – Csíkszereda
 Ft. Sebestyén Péter – Marosvásárhely

- Seprődi József - Dicsőszentmárton
 Silye Béla - Székelyudvarhely
 Siklódi Olga - Székelyudvarhely
 Sipos László - Felvinc
 Sóbester Klára - Marosvásárhely
 Sófalvi László - Székelyudvarhely
 Sógor Árpád - Kolozsvár
 Sógor Csaba - Csíkvacsárcsi
 Sógor Géza - Kányád
 Sógor Gyula - Aranyosgyéres
 Dr. Soós Szabó Klára - Csíkszereda
 Straub Etelka - Nagyvárad
 Szabó-Biró Brigitta - Csíkjenőfalva
 Szabó Attila - Nagyalambfalva
 Szabó Enikő - Szentegyháza
 Szabó Ferenc - Gyergyóditró
 Szabó József - Székelyudvarhely
 Szabó Judit - Kézdivásárhely
 Szabó Judit - Csíkcsicsó
 Szabó Magdolna - Csíkcsicsó
 Szabó M. Barna - Székelyudvarhely
 Szabó Nándor - Csíkszereda
 Szabó Piroska - Nagyvárad
 Dr. Szabó Sándor - Székelyudvarhely
 Szalai Attila Örs - Székelyudvarhely
 Szász-Bertalan Anna - Csíkszereda
 Dr. Szász Éva - Gyergyóalfalu
 Szász Zoltán - Székelyudvarhely
 Szatmári József - Marosvásárhely
 Szathmáry János - Gyergyószentmiklós
 Dr. Szatmári Sebestyén - Csíkszereda
 Dr. Szatmári Szabolcs - Marosvásárhely
 Szávai Márton - Énlaka
 Szebeni Norbert - Sepsiszentgyörgy
 Szekeres Adorján - Csíkszereda
 Székely Ágnes - Balánbánya
 Székely Ferenc - Vadasd
 Székely Szabó Zoltán - Marosvásárhely
 Széll (Horváth) Anna - Kolozsvár
 Szén Olga - Datk
 Szén Sándor - Siménfalva
 Szentes Gábor - Madэфalva
 Szilágyi István - Kolozsvár
 Szilágyi Németh Éva - Kolozsvár
 Dr. Szilveszter László Szilárd -
     Sáromberke
 Szőcs István - Szentegyháza
 Tamás Béla - Csíkszereda
 Tamás Dénes - Réty
 Tamás Géza - Székelyudvarhely
 Tamás Huba - Homoródkarácsonyfalva
 Tamás Klára - Csíkszereda
 Tánczos Vilmos - Kolozsvár
 Tankó Gyula - Gyimesközéplek
 Tapodi Zsuzsa - Sepsiszentgyörgy
 Tatár Irénke - Marosszentgyörgy
 Tiboldi István - Csíkszereda
 Tódor Béla - Kézdiálbis
 Tódor Gábor - Homoródmás
 Tófalvi Zoltán - Marosvásárhely
 Tóth Mária - Arad
 Tötös Katalin - Zilah
 Török Áron - Sepsiszentgyörgy
 Török József - Lövete
 Török István - Koronka
 Török Mária - Csíkszereda
 Tövissi Zsolt - Csíkszereda
 Tuross Judit - Marosvásárhely
 Útő László - Székelykeresztúr
 Ványolós A. István - Székely-
     udvarhely
 Varga Edit - Gyergyóremete
 Vass Mária - Csíktaploca
 Vén Ferenc - Kézdiálbis
 Dr. Veress Albert - Csíkszereda
 Veres István - Szatmárnémeti
 Dr. Veress István - Szilágysomlyó
 Veress János - Kovászna
 Vetró András - Kézdivásárhely
 Vitályos Réka - Marosvásárhely
 Vorzsák Margit - Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila - Csíkkarcfalva

Zrinyi István József – Mangalia
 Zöld János – Salamás
 Zsók József – Sepsiszentgyörgy
 Zsók László – Sepsiszentgyörgy

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza – Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 – Gyergyóremete
 Bernády Közművelődési Egylet –
 Szováta
 Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon – Csíkszépvíz
 Derex Com Kft. – Bukarest
 Dokumentációs Könyvtár –
 Székelyudvarhely
 Exa-Trade Kft. – Székelyudvarhely
 Gyulafehérvári Római Katolikus Érsek-
 ség Csíkszeredai Segédpüspöksége
 Hargita Megyei Tanfelügyelőség –
 Csíkszereda
 Hargita Megyei Szociális és Gyerekvé-
 delmi Igazgatóság – Csíkszereda
 Haszmann Pál Közművelődési Egye-
 sület – Csernáton
 Iskolai Könyvtár – Szárazajta
 Iskolai Könyvtár – Székelyszáldobos
 Kájoni János Megyei Könyvtár –
 Csíkszereda (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Keramika Kft. – Csíkszereda
 Kézdivásárhelyi Múzeum –
 Kézdivásárhely
 Kontur Kft. – Csíkszereda (5 db.
 egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Alkotóközpont –
 Sepsiszentgyörgy
 Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsis-
 zentgyörgy (2 db. egyéves előfi-
 zetés)

Kovászna Megyei Tanács – Sepsis-
 zentgyörgy (5 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Községi Könyvtár – Balánbánya
 Községi Könyvtár – Barátos
 Községi Könyvtár – Bardoc
 Községi Könyvtár – Bereck
 Községi Könyvtár – Bögöz
 Községi Könyvtár – Bölön
 Községi Könyvtár – Csernáton
 Községi Könyvtár – Csikdánfalva
 Községi Könyvtár – Csikkozmas
 Községi Könyvtár – Csikmadéfalva
 Községi Könyvtár – Csikpálfalva
 Községi Könyvtár – Csikszentdomokos
 Községi Könyvtár – Csikszentgyörgy
 Községi Könyvtár – Csikszentmárton
 Községi Könyvtár – Csikszentmihály
 Községi Könyvtár – Csikszentsimon
 Községi Könyvtár – Csíkszépvíz
 Községi Könyvtár – Etéd
 Községi Könyvtár – Felsőboldogfalva
 Községi Könyvtár – Fenyéd
 Községi Könyvtár – Galócás
 Községi Könyvtár – Gelence
 Községi Könyvtár – Gidófalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóalfalu
 Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóditró
 Községi Könyvtár – Gyergyószárhegy
 Községi Könyvtár – Gyergyóremete
 Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
 Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
 Községi Könyvtár – Gyimesközéplek
 Községi Könyvtár – Hídvég
 Községi Könyvtár – Homoródalmás
 Községi Könyvtár – Homoródszent-
 márton
 Községi Könyvtár – Kányád
 Községi Könyvtár – Kápolnásfalu
 Községi Könyvtár – Karcfalva
 Községi Könyvtár – Kászon

- Községi Könyvtár – Kézdivolyán
 Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
 Községi Könyvtár – Kommandó
 Községi Könyvtár – Korond
 Községi Könyvtár – Kökös
 Községi Könyvtár – Lemhény
 Községi Könyvtár – Lövéte
 Községi Könyvtár – Maksa
 Községi Könyvtár – Mikóújfalva
 Községi Könyvtár – Nagyajta
 Községi Könyvtár – Nagybacon
 Községi Könyvtár – Nyárád-
 magyarós
 Községi Könyvtár – Oklánd
 Községi Könyvtár – Oroszhegy
 Községi Könyvtár – Ozdola
 Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – Románandrás-
 falva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szenterzsébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágon
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószent-
 miklós
 Magyarország Főkonzulátusa – Csík-
 szereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Nagy István Művészeti Líceum –
 Csíkszereda
 Németh Géza Egyesület – Csíkszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –
 Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Petőfi Sándor Általános Iskola –
 Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Csíkszere-
 da (5 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Gyergyó-
 szentmiklós
 Polgármesteri Hivatal – Kápolnas-
 falva (2 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Tusnádfalva
 (2 db. egyéves előfizetés)
 Római Katolikus Plébánia – Tűr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége – Csíkszereda
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége Erdővidéki Szervezete –
 Nagybacon
 Sabi Team Biztosítási Ügynök Kft.
 – Csíkszentlélek
 Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
 Sapientia Egyetem Könyvtára –
 Csíkszereda
 Székely Nemzeti Múzeum – Sepsis-
 zentgyörgy
 Szent Erzsébet Öregotthon – Gyer-
 gyószentmiklós
 Tamási Áron Színház – Sepsiszent-
 györgy
 Tarisznyás Márton Múzeum – Gyer-
 gyószentmiklós
 Temesvári Római Katolikus Püspök-
 ség – Temesvár
 Turisztikai, Ifjúsági és Külkapcsola-
 ti Iroda – Gyergyószentmiklós
 Unitárius Parókia – Marosvásárhely
 Városi Könyvtár – Barót
 Városi Könyvtár – Borszék

- Városi Könyvtár – Gyergyószentmiklós
 Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Városi Könyvtár – Kovászna
 Városi Könyvtár – Maroshévíz
 Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
 Városi Könyvtár – Szentegyháza
 Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
 Városi Művelődési Ház – Barót
 Br. Wesselényi Miklós Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Zetelaka Község – Zetelaka
- Magyarország**
MAGÁNSZEMÉLYEK
 Abafáy-Deák Csillag – Budapest
 Ágh István – Budapest
 Alföldy Jenő – Kecskemét
 André András – Martonvásár
 Dr. Antal Balázs – Budapest
 Bakos József – Budapest
 Dr. Balássy Péter – Szombathely
 Bálint Gábor – Dabas
 Dr. Baricz Zsolt – Szeged
 Barta László – Budapest
 Dr. Bartók Gergely – Budapest
 Báthori Csaba – Budapest
 Beke Mihály András – Budapest
 Bereczky Gábor – Budapest
 Bertha Zoltán – Debrecen
 Bíró Miklós – Budapest
 Birtalan Ferenc – Budapest
 Dr. Botz Lajos – Pécs
 Bodor Ádám – Budapest
 Borbás János – Veszprém
 Boga Tamás László – Szeged
 Burján Pál – Pécs
 Czakó Gábor – Budapest
 Császár Zoltán – Budapest
 Csender Levente – Üröm
 Csontó Lajos – Pilisborosjenő
 Dávid Ferenc – Szentes
 Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
 Dr. Demeter Béla – Szikszó
 Demse Márton – Budapest
 Dr. Dobos László – Budapest
 Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
 Farkas Zoltán – Veszprém
 Fazakas Lehel – Gödöllő
 Fazekas Edit – Cegléd
 Dr. Fazekas Márta – Budapest
 Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest
 Fejér Istvánné – Szentes
 Fekete Béláné – Budapest
 Fekete Miklós – Szeged
 Ferenz Ernő – Páty
 Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
 Dr. Ferencz Csaba – Budapest
 Ferencz I. Szabolcs – Budapest
 Fritsch László – Budapest
 Dr. Füleky György – Budapest
 Fürjesi Csaba – Budapest
 Fűzi Michael Stephan – Budapest
 Dr. Gál József – Budapest
 Gálffy Attila – Budapest
 Gátay István – Devecser
 Dr. Gottwald Péter – Győr
 Guba Pál – Miskolc
 György Tünde – Budapest
 Gyurka Eta – Budapest
 Hankó Zoltán – Kistarcsa
 Harmath Ilona – Baja
 Dr. Hartványi Tamás – Győr
 Dr. Hegedűs Imre János – Budapest
 Herman Levente – Budapest
 Horváth Zoltán és Imecs Emese – Budapest
 Ilia Mihály – Szeged
 Iancu Laura – Velence
 Jámbor Zoltánné – Makó
 Grófné Jancsó Zsuzsanna – Kalocsa
 Ifj. Jancsó Gyula – Budapest
 Jancsó Gyula – Dunapataj
 Jancsó Klára Katalin – Biatorbágy

- Dr. Jánosy Ildikó Kinga – Szeged
 Jánosiné Dandui Gyöngyi – Budapest
 Juhász Béla – Abasár
 Kántor József – Baja
 Karap Ágnes – Budapest
 Dr. Kata Mihály – Szeged
 Keppel Gyula – Budapest
 Kézdi Anna – Battonya
 Király István – Mezőkovácsháza
 Dr. Kiss András – Pócsmegyer
 Kiss Anna – Budapest
 Kiss Bálint – Budapest
 Kiss Éva – Budapest
 Dr. Kiss Ferenc – Cserszegtomaj
 Kis Krisztián Bálint – Szolnok
 Kisslaki László – Kéthely
 Kollár Albin – Dunakeszi
 Kósa Lajos – Debrecen
 Koszta Csaba – Sukoró
 Kovács Árpád – Ugod
 Dr. Kovács Klára – Császárszék
 Kökényessy Szilárd – Budapest
 Kőfalvi Magdolna – Budapest
 Dr. Kőrös Erzsébet – Győr
 Dr. Kukorelly Pál – Keszthely
 Kulcsár Júlia – Budapest
 Dr. Kussinszky Péter – Budapest
 Kuti József – Tura
 Láng Gusztáv – Táplánszentkereszt
 László János – Debrecen
 Lezsák Sándor – Budapest
 Lezsák Tibor – Budapest
 Dr. Lukács Csaba – Fonyód
 Dr. Lukácsy József – Székesfehérvár
 Maczkó Gergő – Pogány
 Makai Judit – Budapest
 Márkus Béla – Debrecen
 Máriás József – Nyíregyháza
 Márton Károly – Hőgyész
 Márton Lajos – Budapest
 Dr. Medgyessy István – Debrecen
 Mészáros János – Gödöllő
 Miakich Gábor – Budapest
 Miklós András – Miskolc
 Dr. Molnár Jenő – Budapest
 Molnár Levente – Szigetmonostor
 Molnár Sándor – Balatonfüred
 Murányi Sándor Olivér – Budapest
 Dr. Nagy-Major Gábor – Pápa
 Dr. Nám Lóránt – Szombathely
 Németh István – Százhalombatta
 Németh Zsolt – Budapest
 Dr. Nyakasné Lázár Anna – Budapest
 Dr. Obrusánszky Borbála – Mende
 Dr. Oszoly Tamás – Budapest
 Pados József – Sárszentmihály
 Pálfi Sándorné – Berettyóújfalu
 Pappné Németh Andrea – Eger
 Pappné Pongrácz Csilla – Dunabogdány
 Papp Péter – Budapest
 Pataki Gábor Zsolt – Budapest
 Paulovics Tamás – Szentés (4 darab egyéves előfizetés)
 Péterfy Lajos – Bakonyszücs
 Péter László – Szeged
 Dr. Pocsay Gábor – Gyula
 Polóny Levente – Budapest
 Pomogáts Béla – Budapest
 Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár
 Prohászka Géza – Balatonfüred
 Dr. Sándor Pál – Simontornya
 Serdült Benke Éva – Paks
 Silay Ferenc – Szeged
 Simai László – Veszprém
 Dr. Szabó Béla – Göd
 Szakolczay Lajos – Budapest
 Szárak Miklós György – Budapest
 Szarka Gábor – Pomáz
 Szarvas László – Tura
 Szathmári István – Zsadány
 Szász-Fejér István és Katalin – Mosonmagyaróvár
 Dr. Székely András Bertalan – Isaszeg

Székely László - Budapest
 Szeles András - Encs
 Szepessy Béla - Nyíregyháza
 Szigeti Lajos - Budapest
 Dr. Szőnyi László Pál - Budapest
 Dr. Tekes Kornélia - Budapest
 Tiffán Zsolt - Villány
 Tomán Sándor - Szegvár
 Tóth Erzsébet - Budapest
 Tóth Wessely László - Budapest
 Tornai József - Érd
 Tök János - Kecskemét
 Dr. Udvarhelyi Olivér - Veszprém
 Ungváry Rudolf - Budapest
 Dr. Varga István - Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál - Budapest
 Vargha György - Tápióbecske
 Várhelyi Gyula - Tokaj
 Dr. Várszegi László - Pécs
 Dr. Vass Ágnes - Budapest
 Vass Szabolcs - Parád
 Dr. Veress Gábor - Balatonfüred
 Vincze Gábor - Deszk
 Vitályos Ágnes - Budapest
 Vörös István - Budapest
 Zalán Tibor - Budapest
 Zsolnai József - Hernád

INTÉZMÉNYEK

Algyői Faluház és Könyvtár
 - Algyő
 Baka István Alapítvány - Szeged
 Bouchal Kft. - Budapest
 Eötvös Loránd Kutatóhálózat Titkár-
 sága - Budapest
 Erdély Barátainak Köre Kulturális
 Egyesület - Szolnok
 Etnoproject Bt. - Isaszeg
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés)
 - Budapest
 Könyvtárellátó Kht. - Budapest

Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch
 László - Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT - Budapest
 Magyar Patrióták Közössége - Buda-
 pest
 MTA Társadalomtudományi Köz-
 pont - Budapest
 MTA Titkárság - Budapest
 Mogoróssy János Könyvtár
 - Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú
 Egyesület - Algyő
 Országgyűlés Hivatala - Budapest
 - 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigaz-
 gatóság - Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület - Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft.
 - Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület - Pécs
 Péterház Panzió - Szentés
 Robinson Tours Kft. - Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyete-
 mi Könyvtára - Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerinc-
 gyógyászati Központ - Budapest

Amerikai Egyesült Államok

Borbély Melinda - Laguna Beach
 Farkas Szabolcs - Milwaukee
 Fodor Albert - New York
 Kirják Attila - New York
 Kiss István - Hawley
 Kovács Árpád - Maryland
 Ozsváth Ildikó - New York

Ausztrália

Leontine von Rheinberg - Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós - Leopoldsdorf
 Csipkó László - Bécs

Csutak Magda – Bécs
 Dr. Forbáth Klára – Bécs
 Gellérd Andor – Bécs

Franciaország

Buna István – Antony
 Dènes-Pichot Hanga – Chécy
 Langrand-Escure Tünde – St. Pêray
 Párizsi Magyar Intézet – Párizs

Horvátország

Péter Irén – Várdaórc

Németország

Dr. Dobó Attila – Rheine
 Dr. Dobó Tibor – Demmin
 Gaál Julianna – Aalen
 Haáz Katalin – Braunswieg
 Juliana Johrend – Buchen
 Kisslaki László – Steinbach
 Schultz Orsolya – Rostock
 Szabó Kristóf Imre – Düsseldorf
 Szakács-Konnerth Mihály –
 Friedrichshafen
 Száva Péter – Krefeld

Svédország

Antal Imre – Ljungby
 Csata Attila – Västra Frölunda
 Szentkirályi Csaga – Vällingby

Szerbia

Apró József – Topolya
 Benda Török Lívia – Moholgunaras
 Csáki Edina – Topolya
 Lengyel Emese – Topolya
 Nagy Majláth Ágota – Topolya
 Nyirádi Hajnalka – Topolya
 Pressburger Kucor Blanka – Topo-
 lya
 Rancz Károly – Pancsova
 Surányi Roland – Óbecse (4 darab
 egyéves előfizetés)
 Tari István – Óbecse
 Vajda Annamária – Topolya
 Vastag Gázsó Hargita – Topolya
 Zolcer Andrea – Topolya
 Zsiga Dávidházi Judit – Topolya

Szingapúr

Marosi Gábor – Szingapúr

Szlovákia

Fehér István – Komárom
 Kiss Mónika – Órös
 Pallér Péter – Komárom
 Selye János Gimnázium – Komárom

Ukrajna

Vári Fábrián László – Mezővári

SZÉKELY KÖNYVTÁR

1111MD30 0301

1. Székely népballadák	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagynyedi Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. <i>Székely népdalok</i>	35,00 lej
17. Kóváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. <i>Régi székely költők</i>	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hilárius</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Foksányi szoros</i>	35,00 lej

35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. <i>Székely népi imádságok</i>	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej
41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülőföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignác Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Böződi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegő Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. <i>Régi székely írók</i>	35,00 lej
57. Nagybacsoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemlér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
61. Bartha Miklós: <i>Nemzetpolitikai írások</i>	35,00 lej
62. Tamási Áron: <i>Bölcső és Bagoly</i>	35,00 lej
63. Székely János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
64. Ágoston Vilmos: <i>Godir és Galanter</i>	35,00 lej
65. Sütő István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
66. Orbán Balázs: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
67. Tamási Gáspár: <i>Vadon nőtt gyöngyvirág</i>	35,00 lej
68. Beke György: <i>Föld és lélek. Székely riportok</i>	35,00 lej
69. Ferencz Imre: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
70. Mózes Attila: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
71. Kacsó Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
72. Tamás Menyhért: <i>Vigyázó madár</i>	35,00 lej

73. Szőcs Kálmán: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
74. Lőrincz György: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
75. Tánczos Vilmos: <i>Elejtett szavak</i>	35,00 lej
76. Kőrösi Csoma Sándor <i>az újabb kutatások tükrében</i>	35,00 lej
77. Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	35,00 lej
78. Székely költők <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
79. Panigay Róbert: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
80. Magyar Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
81. <i>Látom az életem nem igen gyönyörű – A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764</i>	35,00 lej
82. Székely írók <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
83. Paál Árpád: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
84. Székely János: <i>Három dráma</i>	35,00 lej
85. Egyed Péter: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
86. Bartalis János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
87. Tamási Áron: <i>Négy dráma</i>	35,00 lej
88. Fábíán Ernő: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
89. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar I.</i>	35,00 lej
90. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar II.</i>	35,00 lej
91. <i>Bethlen Gábor leveleiből</i>	35,00 lej
92. <i>A székelyek (Rólunk írták)</i>	35,00 lej
93. Szabó Gyula: <i>Gólya szállt a csúrra</i>	35,00 lej
94. Zágoni Attila: <i>Válogatott paródiák és humoreszkek</i>	35,00 lej
95. Tompa Gábor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
96. Benkő József: <i>Transsilvania specialis (A székelyek földje)</i>	35,00 lej
97. Földi István: <i>Századelő az udvartereken</i>	35,00 lej
98. Gazda József: <i>A XX. század, ahogy megéltük</i>	35,00 lej
99. Király László: <i>Kék farkasok</i>	35,00 lej
100. Egyed Emese: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
100+ Siklódy Ferenc: <i>Könyujegyek II.</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Székelyföld szerkesztőségében
vagy online a www.szekelyfoldfolyoirat.ro oldalunkon.